

I. ÉVFOLYAM // BUDAPEST, 1928 MÁRCIUS HÓ // 1. SZÁM
MEGJELENIK ÉVENTE TÍZSZER

HISTORIA

SZERKESZTŐSÉG

PESTBUDAI EMLÉKLAPOK

SZERKESZTI

DR. GÁRDONYI ALBERT
SZÉKESFŐVÁROSI FŐLEVÉLTÁROS

MAGYAR MŰEMLÉKEK

SZERKESZTI

DR. SZÖNYI OTTÓ
A MŰEMLÉKEK ORSZ. BIZOTTSÁGA ELŐADÓJA

HONISME ÉS HELYTÖRTÉNET

SZERKESZTI

DR. LUKINICH IMRE
A NEMZETI MŰZEUM IGAZGATÓJA

HADIMŰZEUMI LAPOK

SZERKESZTI

AGGHÁZY KAMIL
A M. KIR. HADTÖRTÉNELMI MŰZEUM IGAZGATÓJA

FELELŐS SZERKESZTŐ: HORVÁTH KÁROLY

SZERKESZTŐSÉG ÉS KIADÓHIVATAL
BUDAPEST VI, ANDRÁSSY-ÚT 20 // TELEFON: TERÉZ 299-92

ELŐFIZETÉSI DÍJAK
EGÉSZ ÉVRE ..... 30 P FÉLÉVRE ..... 16 P

MINDEN
A LAPRA VONATKOZÓ LEVELEZÉS (KÉZIRAT, REKLAMÁCIÓ, ELŐFIZETÉS STB)
BUDAPEST VI, ANDRÁSSY-ÚT 20 ALÁ CÍMZENDŐ

TARTALOM.

	Oldal
Beköszöntő	1
<i>Dr. Lukács György</i> v. b. t. t.: História	3
Magyar műemlékek:	4
Személyi hírek. — Az egri vár felkutatása. Az egri török minaret. — A Műemlékek Orsz. Bizottsága előadássorozata. — A miniszterelnöki palota átalakítása. — Tarnaszentmária. — A Veres Pálné-utcai 8. sz. barokk-ház. — A somoskői várrom. — A veleméri kápolna. — Feldebrői templom.	
Honisme és helytörténet:	8
Ezer év. — Emlékezzünk: br. Petheö János. — br. Bechard János. — Horváth Károly. — Tassy Becz Béla. — Rényi György. — Fazekas Mihály. — Dessewffy Dénes. — Veress Sándor. — Veress Endre. — Fodor József. — Horváth Mihály.	
Helytörténet: Mezőkeresztes. — Abauj-Szina. — Sárospatak. — Abasár. — Neszmély. — Diósd. — Zámoly. — Abda. — Tát. Tiszavárkony. — Tura. — Zsibot.	
Hadimúzeumi lapok:	14
Hadimúzeum. — Múzeumi közlemények. — Albrecht kir. herceg emléktárgyai a Múzeumban. — A múzeum gyarapodása. — Németországi tanulmányút.	

Melléklet:

Pest-Budai Emléklapok.

Beköszöntő.

Akarod-e tudni, hogy a nemzetek, melyek Európában élnek, mik voltak valaha? Akarod-e tudni, miért emelkedett magas polcra az egyik s miért maradt a fejlődés alsó pontján a másik? Akarod-e tudni, miért ment az egyik nép keletről nyugatra és a másik északról dél felé? Hogyan lett egy nemzet kicsinyből nagygyá, egy másik nagyból semmivé; hogyan lett familiákból város, ezekből birodalom és az elpusztult birodalmak helyén miként keletkeztek más országok... és ha igen, tekintetedet azon tudományra kell fordítanod, melyet a múlt világon históriának neveznek.

És ha akarod, hogy nemzeted ifjúságában áradó bőséggel lakozék a jövő férfiújának ereje, ha akarod, hogy gyermeked jövő sorsát s életének körülményeit okos számvetéssel tudja összemérni, és ha akarod, hogy a jövő ifjúsága lelkesebb legyen másoknál, mentes a puhaság veszedelmétől, büszke nemzetére és multjára, tudással párosultan munkára kész a haza jövőjéért: akkor vezesd el az ifjúságot a nemzeti hagyományok messze világába. Ez követendő fáklyát fog gyujtani életének jövő útjain!

*

Soha nemzet ragyogóbb korra nem tekintett vissza, mint az őskor göröge. A hellén mindenkor görög maradt, s mindent, mely mint új, tudományban, szokásokban vagy művészetben hozzájuk került, nemcsak átvevé, de csodálatos képességgel változtatá át nemzetivé akként, hogy az idegenből jött többé idegennek nem volt tekinthető. Minden, mi a görög emberi életbe jött, beolvadt a maga nemzetiségébe, nemzeti történelmébe.

A hellén nemzet politikai beosztásában százfelé volt szaggatott, de összetartó szelleme csak egy volt: nemzeti.

S mind e tulajdonságok őskorának tetteiből nyertek összeolvasztó erőt. Homérosz mindenekfelett görög volt. Munkálkodásában telítve nemzeti szellemmel, nem csoda tehát, ha hatásában is példátlanul nagy a görög népre.

Hasonló volt a helyzet az ókor másik nagy nemzeténél, a kicsinyből saját erejével világuralomra emelkedett rómainál.

S midőn az idő vasfoga eltünteté e nemzeteket a történelem játékszínéről és nyomukban Európában új és ismeretlen népek szerepelnek, az ő példáik ismételten életre keltének és követendő például tekintetnek.

És méltán. Mert nagyobb kincset, mint a nemzeti hagyományok, elképzelni sem lehet.

Régiségével minden nemzet dicsekedik és a legszívesebben a világ teremtéséig vinné fel történetét.

A mi nemzetünk multja ezer évnél, Álmoson felül már a mesék világába megy. Mi volt Álmostól Attiláig, nyom nélkül elfeledtetett. Pedig kétségtelen, hogy a nemzetnek, mely félelmes nagyságban szállott alá a Kárpátok mögül, az előtte álló nagy küzdelmekhez előkészítő nagy hősi multja is volt. E multról nem tudunk semmit, de nem kérdezem miért. Csak azt kérdem, vajjon a mai kor viseltet-e kellő tisztelettel a mult emlékei iránt? Vajjon hódolunk-e Rákosnak szent mezején, vajjon az ősök várfalát nem hagyják-e összeomlani a késő unokák, s vajjon a sáncok, ahol egy Zrinyi áldozott életet, élvezik-e a nemzet vagy fiainak gondos ápolását?

Gondoljunk vissza mi is az ókor görögének beolvastóképességére, melynek nyomán nemzetivé lett minden, mi hozzájuk idegenből származott. S nálunk? A püspök római lanton zengett éneket, Mátyás királyunk udvarában külföldről jött tudósok éltenek, s míg Európa végén az éhező Camoens hazája dicsőségének anyanyelvén szentelte hangjait, nálunk idegen befolyás alá került minden, mi magyarnak volt mondható.

Mohácsnál elsüllyedt a nemzet, török szállotta meg földjét és határát. S míg Camoens hazájában tudományt és művészetet ápolat a mór és márvány emlékeket hagyott a spanyol földön, hozzánk a török sötét tudatlanságot hozott magával és itt töltött éveit csak borzasztó pusztításai hirdetik.

Másfél évszázadon át számkivetésben volt a nemzet s csak a kurucvilág hozott lelkében némi feltámadást. Hiszen a magyar addig nem ismerhetett saját mezejére, amíg azon idegen Pán fujta sípját és idegen Tytirus hajtá bárányait. S az idegenek nyomán és uralma alatt elpusztult minden, ami drága emlék volt nekünk. S az emlékek pusztulásával együttjárt az érzések pusztulása: nincs mit becsülni, miért érdekeljen a mult!...

Felvenni a harcot az érzéstelenséggel ott, ahol van, visszavezetni a magyar lelkeket a magyar multba, feltárni előtte mindazt, amit feledni sohasem szabad, erősíteni benne a hitet és meggyőződést, hogy soha nem pusztulhat el e nemzet, mely átélte évezrednek viharát és történelmében élni akarásának és élni tudásának olyan tényeit adta, amelyek az ő élni képességének is ragyogó bizonyítéka, hirdetni, hogyha multunk dicsőségével táplált lelkünk így felvértezi magát jövő nagy feladatainkhoz: akkor nem kell kétségbeesni azért, mert szomorú képet mutat a jelen; ez lesz a mi lapunk vezérlő gondolata, munkálkodásunk iránysugara, melynek világánál nemzeti történelmünk megtanít egyben arra is, hogy csüggedés vagy lemondás kell, hogy legyen számúzve a Ma szelleméből s kell, hogy uralja lelkeinket szent hitünk: bízhatunk a Magyarok Istenében, bízhatunk nemzeti történelmünk folytonosságában és abban, hogy miként Mohácsból volt, úgy Trianonból is lesz magyar feltámadás!

Akik a „*História*“ ügyét támogatják, azok ezt a gondolatot, ezt a törekvést, ezt a munkát: a szebb magyar jövőt és annak minél hamarabbi elkövetkezését segítik és támogatják.

Historia.

Írta: *dr. Lukács György* v. b. t. t., ny. miniszter.

A történelem tanulságokkal tele. Nincs áldás az olyan újításon, amely nem okszerűleg fejlődik a multakból, amely nem szerves módon nő ki az előzményekből.

S mennél dicsőbb a nemzeti mult, mennél több felemelő eseményt tartalmaz az, mennél több erkölcsi tanulságot lehet belőle levonni a jövőt illetőleg: annál szorosabban kell a multnak tanításaihoz ragaszkodnunk, annál gondosabban kell ügyelnünk arra, hogy meglegyen az átmenet mult, jelen és jövő között, s ne legyenek azok áthághatatlan ürrel egymástól elválasztva.

Minthogy pedig a magyar történelem ritka gyűjteménye a hazafias cselekedeteknek és egész sorozatát mutatja fel a hazáért nemcsak élni, hanem meghalni is tudó nemes jellemeknek: nekünk különös kötelességünk, hogy ápoljuk a mult tiszteletét és gyarapítsuk a történelmi érzéket, amelynek hiányában nincs biztosíték arra, hogy a nemzet pillanatnyi behatások alatt le ne térjen a fejlődésnek arról az egyedül egészséges útvjáról, amely a szép multat a küzdelmes jelenen keresztül dicsőséges jövő felé vezetheti.

A mult ismerete azonban nemcsak a végből szükséges, hogy példa gyanánt kövessük azt, hanem a végből is, hogy okuljunk mulasztásain, s ne essünk bele újból azokba a hibákba, amelyeket a multban elkövettünk, s amely hibák elkövetése szomorú következményeket vont maga után. A mult tehát nemcsak példánykép, hanem egyszersemind tanulságok forrása is.

A mult alapos ismerete mindezeken felül történelmi öntudattal hatja át az egymás után következő nemzedékeket. A történelmi öntudat pedig önbizalmat kölcsönöz. A cselekvő nemzedékek sokkal biztosabban tudják felismerni a követendő utat, ha vértézve vannak a nemzeti multtal összhangban nem álló tévtanok és téveszmék ellen. Ezt a vértézetet legbiztosabban az az élő tudat szolgáltatja, hogy eleink a legsúlyosabb válságok esetében is mindenkor meg tudták találni a kibontakozás útját. Tehát csak az ő példájokat kell nekünk is követnünk. Nem szolgálilag, mert hiszen az események változása szerint a megoldások módjai is változnak, hanem azon sajátos szellem szerint, amely eleinket vezérelte és amely történelmünkre reányomta nemzeti egyéniségünk bélyegét.

Forgassuk tehát hazai történelmünk lapjait mennél szorgalmasabban. Forgassuk kegyelettel és szeretettel, de forgassuk kutató kritikával is, amelyet az események távlata leszűrnünk enged. A kritikának ne az legyen a célja, hogy ellentétbe hozzon multunkkal, hanem az, hogy okulást merítsünk abból a jövőre.

A nemzeti mult kegyeletes tanulmányozása, annak révén nemzeti egyéniségünk öntudatos megismerése, s dicséretes nemzeti sajátosságainknak áthozatala a jelenbe és tervszerű továbbfejlesztése a jövőre: ezek azok a megfontolások, melyek létet adtak lapunknak, s melyek azt sugallták nekünk, hogy már közlönyünk elnevezésében is kifejezésre jusson az a meggyőződésünk, hogy az élet tanítómestere a történelem!

MAGYAR MŰEMLEKEK

DR. SZÖNYI OTTÓ A MŰEMLEKEK ORSZ. BIZ. ELŐADÓJA

MŰEMLEKEK.

Hazánk területe évezredek óta lakott terület. Ennek dacára a régiebb idők alkotásaiból alig maradt meg valami az újabb kornak. Több oka van ennek. A legfontosabb, hogy történelmünk állandó, súlyos harcainak nem kímélték, sőt állandóan pusztították a régiebb idők alkotásait. Főként Csonka-Hazánk területe szenvedte meg e harcokat. Amit pedig ennek dacára is sikerült megőrizni, azt elvitte tőlünk — Trianon.

A dúló harcokon kívül azonban helyrehozhatlan károkat okozott műemlékeink értékének annakidejéni kellő fel nem ismerése is: úgy a természetes enyészet, mint az új alkotásokkal való haladás sok áldozatot követelt a mult patinás emlékeiből.

Kétszeres feladat hárul mindebből a jelenre: egyrészt minél szélesebb körben ismertté tenni mindazt, ami mint érték megmaradt és másrészt legalább képből és leírásban rekonstruálni mindazt, ami már elpusztult.

A művelt nagy nemzetek legfontosabb kultúrfeladataik közé sorolják a mult emlékeinek védelmét. Törvényes intézkedéseiken kívül azonban a legszélesebb rétegek felvilágosítására irányuló propagandát is bevonják ily irányú munkálkodásukba. Hisz természetes, hogy mindenki azt őrzi, védi és ápolja a legfőbb gondjal, aminek értékét és becsét ismeri.

Hazánkban az e célú munkát a Műemlékek Országos Bizottsága végzi nemcsak sok fáradsággal és nagy szeretettel, de sok nehézséggel is, mert az előtte feltornyosuló akadályok között ott szerepel a „nemismerés” legnehezebben legyőzhető torlasza.

Lapunk szolgálatába áll tehát e Bizottság kultúrmunkájának. Szolgálatába áll akként, hogy Hazánk

műemlékeinek minél szélesebb körben leendő megismertetésével felkeltse nemcsak az érdeklődést, de a szeretet érzését is az ő működése iránt.

Ezért lapunk hasábjain ismertetni fogjuk műemlékeinket és mindazon gondolatokat, teendőket és feladatokat, melyek e kimagaslóan nagyjelentőségű nemzeti kultúrüggyel kapcsolatosak.

Igy és ezen az úton remélünk hozzájárulni a műemlék-védelem legszélesebb körű megértéséhez és annak tudatához, hogy minden áldozat, melyet e célra hoz a köz vagy egyesek, nem egyéb, mint a nemzeti vagyon konzerválása: olyan befektetés, amelyet sem meghálálni, sem méltányolni nem tudhat eléggé a jelen kornak a jövő nemzedék!

Olvasóink pedig kísérjék törekvéseinket megértő figyelemmel és szeretettel, mert ennek megnyilatkozása lesz munkánk leghasznosabb serkentő ereje!

HÍREK.

Személyi hírek. A vallás- és közoktatásügyi miniszter a hazai műemlékügy két kitűnő munkását tüntette ki a Műemlékek Országos Bizottságának levelezőtagságára való kinevezéssel. Az egyik *Dornay Béla* salgótarjáni reálgimnáziumi tanár, aki a Salgótarján környékén levő és a hazai tudományosság előtt meglehetősen ismeretlen középkori emlékeket, templomokat és várakat kutatja és ismerteti. A „Bakony”-ról tavaly megjelent műve méltó feltűnést keletett a felületes utikönyvek felett kimagasló, alapos szakszerűségével. A másik *Pálosi Ervin* dr. egri érseki jogakadémiai tanár, aki két év óta lankadatlan buzgalommal fáradozik az egri vár maradványainak feltárásán s legközelebb megkezdi ásatásait az egri

vár területén, amelyektől sokat vár a tudományos világ.

Az egri vár felkutatása. A Dobó István dicső emlékével megszentelt egri vár, mely a magyar középkor legszebb székesegyházát vette körül falaival, régóta kiált a hazai tudományosság kutató munkája után. A székesegyházból mindössze egy remekül faragott oszlopfeje és néhány töredék került el a századok pusztításait. De ezek is elégségesek arra, hogy a legélénkebb vágyódást keltsék fel a dómnak még a földben rejtőző maradványai után. Már Ipolyi Arnold, aki a székesegyházról úttörő monografiát írt, érezte a hiányát egy alapos ásatásnak, melynek várható eredményei bizonyosságra emeljék azokat a tudós kombinációkat és rekonstrukciókat, amelyeket a dóm régi képei és néhány kiásott részlete alapján volt kénytelen felállítani. A dóm szentélyének alaprajzát Ipolyi külföldi emlékek analógiája nyomán szerkesztette meg anélkül, hogy tényleges nyomokra támaszkodhatott volna. Igaz, hogy a székesegyház szentélyének alapfalait végesvéig már nem is lehet feltárni, mert abban az irányban a terep leásások következtében megváltozott, de mégis érdemes lesz a még megmaradt terepet is felásni, mert nem lehet tudni, hogy nem kerül-e elő olyan részlet az épületből, amely következtetésekre alkalmas. A templom nyugati homlokzata irányában való ásás pedig egyenesen parancsoló szükségesség, nemcsak az épület részleteinek várható illusztrálása, hanem berendezésének, ingó emlékeinek megismerése szempontjából is. Ezért nagy várakozással tekintünk a közel jövőben meginduló ásatások elé, amelyeket a Műemlékek Országos Bizottsága vezetése mellett Pálosi Ervin dr. jogtanár fog végrehajtani. A lelkes tanár úr az ásatásokból kikerülő földtömegek elszállítására végett iparvasutat létesített a vár aljában és az ásatások síma lebonyolítása érdekében

biztosította magának a várterület tulajdonosainak, a katonai kincstárnak és az egri érseknek jóakaratú támogatását.

Az egri török minaret. Teljesen ép török minaret csak kettő van az országban, a pécsi Jakovali Hassan dsáminak (most Szent János-kápolnának) karesú tornya és a dsámi nélkül magában álló egri minaret. Utóbbin a földrengés nagy repedéseket okozott; alsó részén pedig egy helytelen restaurálás durva cementvakolást borított a faragott kövekre. Ez most hámlik és a köveket is hámlasztja. Sürgős helyreállításra van szükség. Eger város tanácsa bizonyára felkarolja ennek az érdekes és a város díszére szolgáló műemléknek az ügyét.

A Műemlékek Országos Bizottsága előadásorozata. Hogy az értelmes és hazafiasan tudatos magyar közönség milyen lelkes szeretettel övezi a magyar kultúra ősiségének tanubizonyosságait, a műemlékeket, megmutatta az elszakított Magyarorszag műemlékeiről az Urániában január 26-tól február 23-ig tartott öt előadás nagy látogatottsága. *Csányi Károly* Nyugat-Magyarország és Pozsony, *Schulek János* Kassa és a bányavárosok, *Lechner Jenő* dr. a Szepesség és Sáros megye, *Möller István* Erdély és *Lászay-Fritz Oszkár* Brassó műemlékeiről és az erdélyi erődtéplomokról beszélt. Az előadások pompás magyarázatai és a vetített képek százai nyomán szomorúan ébredt a közönség annak tudatára, hogy az ország egyéb javain kívül a műemlékekben is mérhetetlen a veszteségünk.

A miniszterelnöki palota átalakítása. A budavári Szent György-téren álló miniszterelnöki palota, melyet Sádor Móric gróf, a regényes életű főúr számára 1806-ban építtet Pollack Mihály, és domborművekkel díszített Kirchmayer, egyike a hazai neoklasszikus épületeknek. Belsőjét a nyáron *Hikisch Rezső* építő-

művész fogja átalakítani, hogy a miniszterelnökségi hivatalok benne célszerűbben elhelyezhetők legyenek és a miniszterelnöki lakosztály díszítései restauráltassanak. A folyosót az épület közepére helyezik, központi fűtést vezetnek be és a stukkódíszítményeket felfrissítik. Az épület külsején változás nem történik.

Tarnaszentmária, hevesmegyei község nevezetesen XII. századbéli templomocskáját a nyáron restaurálni fogják a Műemlékbizottság felügyelete mellett. A templom egyike a legérdekesebb középkori magyar műemlékeknek. Szentélye patkóalakú három karélyból van kialakítva s magasan fekszik, mert alatta altemplom van. A hajó falait eléjük állított, érdekes faragású féloszlopok tagozzák, melyek fali padon állnak. A szentély boltozott, a hajó lapos famennyezetes. *Lux Kálmán* dr. és *Szónyi Ottó* dr. vizsgálták meg a templomot, s ez alkalommal befalazott román stílusú altemplomi ablakait kibontatták és díszítő faragványait felvették. Három fontos műtörténeti kérdés vár megoldásra a templommal kapcsolatosan. A karélyos templomi szentélyek jelentősége a magyarországi középkori építésben, a tarnaszentmáriai altemplom rendeltetésének felderítése, tekintettel a kevés számú magyar altemplomokra és a díszítő kőfaragványok stílusából vonható következtetések a magyarországi román stílusú templomok korának és mestereinek meghatározásaira nézve. E problémák boncolgatásának végső célja egy hazai építő- és faragóiskolának kimutatása az Árpád-kor három első századában, amely iskola az akkori európai művészeti áramlatok hatása alatt sem nélkülözi az önálló nemzeti vonásokat.

A somoskői várrom alatt kőbányát akar nyitni egy budapesti cég. A Műemlékek Országos Bizottsága szakértőjének és Krepuska Géza dr.

rák véleménye szerint a bányatervezet veszélyeztette volna a bazaltsziklán épült gyönyörű várrom építését s azért illetékes helyen szólaltak ellene. Egy újabb helyszíni szemle alapján a közigazgatási hatóság végzésében kimondta, hogy a tervezet nem érinti a várrom érdekeit és az engedélyt a cégnek megadta. Minthogy a várromnak, mint műemléknek, valódi érdekeit a Műemlékek Bizottsága van hivatva megállapítani, az ügynek még bizonyára lesz folytatása.

A hevesmegyei Feldebrő 1750-ben épült róm. kath. plébániatemplomában rejtőző középkori templomot és falfestményekkel díszített altemplomának eredeti lejáróit 1925-ben *Lux Kálmán* dr. és *Szónyi Ottó* dr. tárták fel, amit a hazai műtörténet nagy nyeresége gyanánt könyvel el a tudós közvélemény. A kutatók munkájukat költség hiánya miatt be nem fejezhatték. A templom déli falát nem kutathatták át, pedig valószínű, hogy ebben is rejtőznek középkori részletek. Az altemplom lejáróit ismét be kellett temetniük, mert nem hagyhatták azokat a szabad ég alatt az időjárás martalékának. Közben az északi templomfalban egy újabb középkori oszlopot bontottak ki, amelynek helyzete arra utal, hogy a templomnak hajdan kereszthajója is volt, tehát valóban nagyszabású és a hazai, rendszeren kereszthajónélküli Árpád-kori templomok között különleges jelentőséggel bíró épület volt. Fontos közérdek volna ezek után az, hogy a kutató munkák folytattassanak és az altemplom lejárói fölé védőépületek emeltessenek annál inkább, mert a mostani lejáró a templomhajó közepén állandó veszedelme a templomi forgalomnak és a templomot ámúgy is bővíteni kellene. Az anyagi eszközöket ezekhez a munkákhoz a templom kegyuraságától, a kompolt-parádi hitbizományi uradalomtól kéri a magyar tudományosság.

HONISME ÉS HELYTÖRTÉNET

DR. LUKINICH IMRE A NEMZETI MÚZEUM IGAZGATÓJA

Honisme.

Hazánk ezeréves történetének eseményei és érdemes személyei tulajdonképen csak addig élnek emlékezetünkben, amíg az iskola padjában ülve, tanuljuk és forgatjuk a történelem lapjait. Kikerülve az életbe, lelkünkben lassan-lassan feledésbe mennek nemzeti múltunk minden részei és éljük küzdelmes életünk anélkül, hogy tudnók, mit és kit láttak azok a rögök, melyeket szülőföldünknek nevezhetünk.

Nincs szabály kivétel nélkül és így a fentmondottak tekintetében is lesznek kivételek. De mégis a többség nem fog a kivételek közé tartozni. Éppen ezért e rovatunkban az egész ország területére kiterjedőleg visszavezetjük olvasóinkat a múltba és felelevenítjük emlékezetükben mindazt, amit elfeledni sohasem szabad. Nem, különösen nekünk, a jelen kornak és nemzedéknek, amelynek a maga igaztalan megesonkításában éppen a történelmi múlt szolgáltatja a legerősebb fegyvereket.

E rovatunkban, az emberi gyarlóság határain belül, lehetőleg egész teljességében kívánjuk visszaadni mindazt, ami a magyar földön, nagy városokban és kis falvakban egyaránt, ezer év alatt történt. Leírjuk tehát összefoglalólag minden város és falu történetét a hozzáfűződő eseményekkel és személyi vonatkozásokkal egyaránt.

A jelen alkalommal azon nevezetesebb évfordulókat adjuk, amelyek az 1928. esztendővel kapcsolatosak.

Ezer év.

1028-ban kihalt a görög uralkodó család férfiága és ezen alkalmat használta fel *Szent István* király arra, hogy leszámoljon utolsó elleniségével: *Ajtóny* nemzetséggel, aki

mindig dacolt a király hatalmával. A Maros alsó folyásánál mint kis király uralkodott és vámot szedett a Maros mentén a király sószállító hajóitól. A sereg fővezérévé *Csanádot* tevő, aki korábban *Ajtóny* szolgálatában állott és aki ellenfelét a *Harangod* (*Aranka*) vizénél, a nagy-ősi síkon, két napig tartó véres csatában megverte, fejét sajátkezűleg levágta és *Gyula* nevű főúrral a királyhoz küldte. E győzelem emlékére alapította *Szent István* a csanádi püspökséget, melynek első püspöke a későbbi vértanu, *Szent Gellért* volt.

***

1128-ban *Kommen János* görög császár támadta meg Magyarországot, hogy bosszút álljon *II. István*, magyar király korábbi győzelmes hadvezetéséért. A magyar sereget a betegsége miatt távollévő *István* király helyett egy *Steffel* nevű német vezér vezette, akit azonban *János* császár a *Karassó* vizénél (a mai *Újpalánka* táján) véresen megverte, a *Szerémséget* *Zimonynyal* együtt elfoglalta és birtokába vette a következő évig, amikor is *II. István* azt visszafoglalta.

***

1228-ban támadta meg *Béla* király, *II. Endre* király elsőszülött fia *Bodon* városát. *Béla* herceg már *1208-ban*, mint ifjú király, megkoronáztatott és elnyerte atyjától *Horvátországot* és *Dalmáciát*, ahol nem csak külön udvart tartott, hanem királyi jogokat is gyakorolt. Így történt meg, hogy némi surlódások után, *Béla* király *Bulgáriára* is szemet vetett és hadával, melyben *Bagomér* ispán vezetése alatt erdélyi székelyek is szerepeltek, megtámadta *Bodon* városát. Bár e várost elfoglalni nem tudta, atyját mégis

megtisztelte a bolgár király címével s magát e király elsőszülött fiának nevezte. Az erélyes hercegből később a tatárjárást végigszenvedett király lett, akit méltán nevez a történelem második hanalapítónak.

***

1328-ban Róbert Károly megszünteti a tengermelletti örökös bánaságot, s ezen intézkedésével elégedetlenséget vált ki a horvát főurak táborában, akik vele szemben szoros szövetséget kötnek, melybe a dalmáciai városokat is bevonják. Ennek eredményeként sorban pártolnak át e városok Velencéhez, csak névleg ismervén el a magyar király fenntartóságát. Ez évben Nona város pártolt át Velencéhez.

Ez évben mondja ki Róbert Károly király, hogy az a föld, melyen nemes ércet találnak, továbbra is a birtokos tulajdona marad és a megnyitandó bánya jövedelmének harmadrésze is a birtokost illeti.

Ez év nyarán támadja meg Róbert Károly Szép Frigyes német királyt és 80.000 főnyi seregével benyomulva Ausztriába, azt a Duna mindkét oldalán széltében pusztítá mindaddig, amíg meg nem kötötték 1328 szeptember hó 21-én a Lajta melletti Bruckban azon békét, melyben kötelezettséget vállalt Frigyes arra, hogy Henrich bajor herceget Magyarország ellen sohasem segíti, Pozsonyt és a Muraközt pedig viszszaadja.

***

1428-ban II. Zsigmond magyar király, minekutána elzalogosította a tizenhárom szepesi korona-várost a lengyeleknek, hadat vezet a velencei köztársaság ellen. — Velence ugyanis a felfogadott török segítségével egész Dalmáciát elfoglalta. Zsigmond gazdasági háborút viselt Velence ellen. Dalmáciai polgároknek kalózlevelet adott, feljogosítván őket velencei kereskedők hajóit elfoglalni és kirabolni. A dalmát városoknak megtiltotta a velencei hajók kikötését, magyar és német ke-

reskedőknek pedig, hogy fűszert és keleti árut velencei kereskedőktől vásárolhassanak. Végre ez évben az ellenséges felek két évre szóló fegyverszünetet kötöttek.

II. Zsigmond a törökkel is harcban állott és 1428-ban kezdte meg Galambóc várának ostromát. Ez alkalommal tűnt fel a magyar hadsereg fővezérének, Rozgonyi Istvánnak hőselkű neje, Szentgyörgyi Cecilia, aki az ostromban maga is résztvett, sőt a király életét is megmentette.

Kiváló hősiességét Zsigmond király később három tolnamegyei falu adományozásával jutalmazta. A hősnő neve pedig költészetünkben is megörökítést kapott:

„Egy árva szó sem beszéli Zsigmond győzelmét, mint a világ, széles világ Rozgonyi Cicelét.“

***

1528 január 27-én fogadja Konstantinápolyban Szulejman török szultán Laszky Jeromost, Szapolyai János király követét, aki ura nevében I. Ferdinánd ellen köt szövetséget a törökkel.

— „Jónéven vettem Urad hódolatát“ — e szavakat intézi hozzá Szulejman. „Az ország eddig a háború és a kard jogánál fogva volt az enyém. De megismervén Urad irántam való hódolatát, átadom azt neki, sőt kész vagyok Ferdinánd ellenében oly segedelmet is nyújtani, hogy mindkét oldalán biztosan aludhassék.“

1528 február 29-én készült el a szövetséglevél, mely után János király 50 ágyút, 500 q puskaport, Laszky pedig 2000 aranyat és egy díszkafánt kapott külön ajándékkul.

***

1628. Tíz éve tart már a „harmincéves háború“, Európa majdnem összes népeinek részvétele mellett. Hazánk ebbe Bethlen Gábor erdélyi fejedelem révén kapcsolódott be, aki mint Mansfeld Ernő szövetségese állott harcban II. Ferdinánddal.

1728 május 17-re hívta össze III. Károly azon országgyűlést, amelyen Katona Pál borsodmegyei és Zsemberi Antal túrócmezei követek a helytartótanács ajtónállójával az országházból kivezettetnek és bíróságban is elmarasztaltatnak azért, mert mint az adónak a megyék között való felosztására kiküldött Országos Bizottság tagjai, megtagadták az eskü letételét.

***

1828-ban adta ki gróf Széchenyi István első művét „A lovakról”, melynek eredményeként alakult meg még ez évben a Lótenyésztő Egyesület. Ebből lett az Állattenyésztő Társaság s később néhány évvel a Magyar Gazdasági Egyesület.

Emlékezzünk ...

1578 január 22-én halt meg báró Pethő János, több felvidéki várnak kapitánya, sopronmegyei főispán, aki 1547-ben résztvett és vitézségével kitűnt a schmalkaldeni hadjáratban. 1549-ben kapott bárói rangot. Vitézül harcolt 1559-ben Szerencs ostrománál, később a dunamelléki had főkapitánya és főpohárnok lett. 1569-ben ő szerezte meg családjának a zemplénavármegyei Sztropkó várat a hozzátartozó uradalommal együtt.

***

1728-ban született Szegeden báró Bechard János altábornagy és Zimonyban halt meg 1788 május 9-én. Különösen kitűnt a hétéves háborúban és a sziléziai Glatz vár elfoglalása az ő vitézségének eredménye. 1761-ben a schweidnitzi ütközetben tanúsított vitézségeért bárói rangot kapott. A későbbi török háborúban Belgrád ostromát vezette és itt kapott halálos sebet. Balkezével, mely épen maradt, még aláírhatta jelentését és aztán Zimonyba szállított és ott is halt meg.

***

1728 augusztus 18-án született Pozsonyban gr. Pálffy János altábornagy, Borsod vármegye főispánja

és később a magyar nemesi testőrség alkapitánya.

***

1778 március hó 23-án halt meg Reviczky János báró tábornok, aki Revisnyén 1702 június hó 23-án született. A gróf Károlyi nevét viselő huszárezredben szolgálva vett részt az örökösödési és a hétéves porosz háborúban. 1761-ben lett altábornagy és 1773-ban érdemeiért bárói rangra emeltetett.

***

1828-ben a háromszékmezei Teleken született Nagyvárad és Teleki Horváth Károly ifjú székely birtokos, aki a szabadságharcban először mint nemzetőr, később mint Kossuth-husár vett részt és Kazinczy csapataival 1849 augusztus 25-én Zsibónál (Sibó) lerakja a fegyvert Grottenhielm orosz tábornok előtt.

1850-ben összeköttetésbe lép az emigrációval és szövetkezik a marosvásárhelyi ref. főiskola népszerű tanárával, Török Jánossal és Gálffy Mihály székely birtokossal, hogy visszaszerezzék az elvesztett szabadságot. Tervét azonban megtudja Schwartzberg kormányzó, mindhármukat elfogatja és 1854 március 10-én Horváth Károly kötél által szenved vértanuhalált a marosvásárhelyi Posta-téren.

***

1828-ban született a tolnamegyei Gyöng községben Tassy-Becz Béla, aki mint jurátus a 8. honvédszázalokhoz lép be. A szőregyi ütközetben, 1849 február 13-án, súlyosan megsebesül, majd felgyógyulva Perczel hadtestében vesz részt a május hó 7-én lezajlott uzdini csatában, ahol főrészes a győzelemnek és vitézségével négy ágyút vesz el a rácoktól. A szabadságharc leverése után 1850-ig börtönben ül, majd 1859-ben, mint százados, az olaszországi magyar légióba lép be. A kiegyezés után főszolgabíró, 1878-tól a rácálmási kerület képviselője, 1883-tól Fejér vármegye árvaszéki el-

nőke, 1895 április hó 13-án bekövetkezett haláláig.

***

1828-ban született Szklenón *Rényi György* honvédezredes és 1891-ben halt meg Budapesten. *Rezső* bátyjával (Aschermann tábornok, komáromi parancsnok segédtisztje) végig küzd a szabadságharcot mint honvédszázados. Ennek leveretése után külföldre menekül és 1859-ben mint tiszt lép be az olaszországi magyar légióba. E szolgálata alatt küldi Cavour öt Cuza oláh fejedelmi kormányához azzal a feladattal, hogy ott a magyar felkelés részére szolgáló fegyverek átszállításának engedélyezését esközölje ki.

1866-ban a poroszországi magyar légióban őrnagy, a kiegyezéskor azonban hazatér, belép a magyar királyi honvédség kötelékébe és 1886-ban, mint ezredes vonul nyugalmába.

***

1828 február 23-án halt meg Debrecenben *Fazekas Mihály* költő és botanikus, aki ugyancsak Debrecenben 1766 január hó 6-án született. 1796-ig mint katona harcolt Moldvában és Franciaországban s a közlegénységből főhadnagyi rangra emelkedett. — Később Debrecenbe visszatérve megnősült, elvéve Veszprémi István debreceni orvos leányát. Szoros barátságban állott Kazinczyval és Csokonaival és haláláig szerkesztette a Debreceni Kalendariumot. Költeményeiben hazafias érzelmeit szólaltatta meg. De mert szerette a virágokat, sógorával, Diószeghy Sámuellel megírta a „Magyar Fűvészkönyv“-et, mely alapvető munka 1807-ben jelent meg.

Városa debreceni házát 1898-ban emléktáblával, sírját pedig 1904-ben megfelelő emlékkal jelölte meg. (V. ö.: Magyar Remekírók. VI. kötet.)

***

1828 március 1-én született Zsolcán, Borsod megyében *Desseffy Dénes* 48-as honvédeőrnagy. A Palatinus-huszárezredben szolgált és a

legelsők közé tartozott, akik a szabadságharc hírére hazájukba visszatértek.

1848 október 4-én indult el Prágából Sréter Lajos kapitány és Desseffy Dénes hadnagy vezetése alatt egy század Nádor-huszár és október 12-én értek magyar földre. Desseffy később különösen kitűnt Branyiskónál, ahol keresztül lőtt lábával órákon át üldözte az ellenséget. Majd Csornánál, ahol 21 éves kora dacára már törzstiszt, s mint ilyen veri meg a császári ulánusokat. Itt szerzett sebesülése annyira súlyos, hogy harcban már résztvenni nem tud. Később külföldre került, tevékenyen résztvett a hazafias mozgalmakban s csak 1867-ben tért vissza hazájába. Meghalt Budapesten 1898 február 5-én.

***

1828 december 3-án született a biharmegyei Sarkadon *Veress Sándor* honvédhadnagy, aki az erdélyi harc téren küzdött végig a szabadságharcot. Résztvesz még a szabadságharc utolsó ütközetében, az 1849 augusztus hó 23-án lezajlott mehadiai ütközetben is, hogy másnap török földre lépve, lerakja fegyverét a töröknek. Ezután 10 évig külföldön él bujdosó életet, majd 1859-ben mint kapitány lép be az olaszországi magyar légióba. Ennek felosztása után mint mérnök Bukarestben telepedik le és ott is hal meg 1884 október 27-én. (V. ö.: Vasárnapi Ujság, 1879. XVIII. sz. és Történelmi Lapok, 1894. XXI. sz.)

***

Fia, *Veress Endre* történetíró, Békesen született, 1868 február 15-én. Három évtizeden át kutatta a külföldi levéltárakat és munkálkodásának eredménye ötven kötetnyi anyag. Főként Erdély történelmével foglalkozik a XVI—XVII. századra kiterjedőleg.

***

1828 október 3-án halt meg Szentpétervárott *Fodor József* hírneves

hegedűművész, aki magyar huszártiszt fia volt. Többnyire külföldön élt, főként Párizsban és 1794-től Pétervárot.

***

1878 augusztus 19-én költözik el Karlsbadban az élők sorából *Horváth Mihály* püspök és történétíró, aki Szentesen, 1809 október hó 20-án született. A szabadságharc kitörésekor csatlakozik a nemzeti ügyszó és a függetlenségi nyilatkozat után kultuszminiszter is. Világos után először az országban bujdosott, majd külföldre menekül és 18 évig eszi a száműzetés kenyerét. Ezalatt jelennek meg első tudományos munkái a XV. századra vonatkozólag. A kiegyezés után hazatérve, folytatja munkásságát és mint legnépszerűbb magyar történétíró, nemesak akadémiai tag, de 1877-ben a Magyar Történeti Társulat elnöke is lesz.

Nevezetesebb munkái a magyarok négykötetes és a függetlenségi harc háromkötetes története, mely utóbbi először Genfben, 1865-ben jelenik meg. Mint történétíró nemcsak kutató, de lelkesítő tanító is, akinek műveit erős hazafias érzés és a szabadság iránti lelkesedés hatja át.

Helytörténet.

Mezőkeresztes-nél (Borsod megye) 1528 március 1-én Ferdinánd király hadai, melynek Török Bálint, Pekry Lajos és Bakics Pál voltak a vezetői, megverik és elfogják Szapolyai János leghűbb emberét: Bodó Ferencet, aki a legfényesebb ígéretekkel sem volt átpártolásra bírható. Bodó Ferenc mintaképe az adott szó hűségének: fogságából egy ízben megszöktetik s ő szabadulása után önként tér vissza Német-Ujhelyi fogságába, ahol 1537-ben hal meg.

***

Abauj-Szina mellett 1528 március 20-án Katziáner tábornok és Török Bálint magát Szapolyai Jánost verik meg, aki erre előbb Homonnára, majd Lengyelországba menekül, ahol

Tarnow-ban, Tarnowsky János kraikói palatinus várában talál otthont és menedéket.

* * *

Sárospataknál 1528 szeptember 25-én az Athinai Simon és Kun Kocsárd által vezetett Szapolyai-sereg megveri és szétszórja a Serédy Gáspár, Révay István és Lascano Tamás által vezetett Ferdinánd-párti sereget. Ezen győzelem hatása alatt tér vissza hazájába Verbóczy Istvánnal János király és 1528 november 3-án lép magyar földre.

* * *

Abasár (Heves megye) községben, az általa alapított monostor földalatti barlang üregében temettetett el a ménfői ütközet (1044 július 5.) elvesztése után Füzesabony közelében meggyilkolt Aba Sámuel király. Sírfülkéje fölé 1773-ban gróf Haller Sámuel latin felírású márvány emléktáblát állíttatott.

* * *

Neszmély (Komárom m.) községben halt meg 1439 október 27-én II. Albert király, Erzsébet hercegnőnek, Zsigmond király egyetlen leányának férje, alig két évi (1437 december 18-án választatott meg) uralkodás után. Ő volt az első Habsburg-uralkodó, aki alatt először egyesült Ausztria és Csehország hazánkkal. Holttestét a királyok temetkező helyén, Székesfehérvárott helyezték örök nyugalomra.

* * *

Diósd (Fejér m.) községben halt meg Szent Gellért püspök vértanu halála előtti éjszakán. A Vathaféle pogány lázadás a püspökök és papok leölését, a templomok lerombolását, a keresztyén vallás kiirtását és az ősi (pogány) vallás visszaállítását követelte az Oroszországból visszatért Endre és Levente hercegektől, akik Pesten át Fehérvár (Székesfehérvár) felé tartottak, míg Péter király menekülöben volt Moson-on át Németország felé.

Szent Gellért és három püspök-társa: Bőd, Beszteréd és Beneta

ekkor Buda felé indultak, Endre elé, őt üdvözölni. Útközben Diósdon háltak meg, hol másnap reggel a falu templomában, mely Szent Szabina tiszteletére volt szentelve, misét mondott s ennek végeztével megható beszédet mondott a hitről és az örök boldogságról. — Ezután folytatták útjukat a dunai rév felé, ahol is a lázadó pogányok (a mai Rudasfürdő helyén) 1046 szeptemberében megtámadták és megkövezték. Holttestét Csanádon temették el, ahol koporsóját 1903-ban megtalálták és az ó-csanádi templom mellékhajójában helyezték el.

Ugyancsak Diósdon fogatott el IV. István király, 1163 nyarán. — IV. István II. (vak) Béla fia, II. László halála után (1163 január 14.) került a trónra. Vele szemben azonban a Lukács érsek vezette magyar főurak III. István (II. Géza fia) királyságát támogatták. A hadiszerecsene először előbbinek kedvezett, de nem sokáig. III. István 1163 nyarán Székesfehérvár közelében legyőzte IV. Istvánt, aki a csatából Diósdra menekült s itt egy Elek nevű pór házában szállott meg. Házigazdája azonban elfogta és III. Istvánnak szolgáltatta át, aki szabadon bocsátá az országba nem jön. IV. István azonban nem nyugodott. Előbb a görög Manuel, majd I. Frigyes német császár segítségével igyekezett trónját visszaszerezni. Erőlködése hiábavaló volt s rövid idővel később, 1165 április 11-én meghalt Zimonyban. Holttestét egy otáni templomban temették, honnan utóbb a székesfehérvári királyi sírboltba szállították.

* * *

Zámoly (Fejér m.) községben fogták el az Endre elől menekült (I. Diósd község) Péter királyt.

Péter (uralkodott 1038—1041 és 1044—1046-ig) III. Orseolo Ottó Péter velencei doganak és Géza magyar vezér leányának fia, Velencében, 1011-ben született. Szent István halálakor a szent király végső óhajá-

nak megfelelően követte őt a trónon. A Vatha-féle lázadás elől Moson felé menekült, azonban a lázadók az utakat már elállották s így visszafordulni volt kénytelen. Ekkor találkozik Endre követével, ki őt visszatérésre bírja. Útközben fegyveres csapattal találkozik s törbecsalástól félve, nejével együtt Zámoly községbe menekül, ahol egy udvarházza vonulva, három napig kétségbeesetten védi magát. Kísérői mind elhullanak s az ostromlók megrohanva a házat, a sebekkel borított királyt nejével együtt elfogják, szemét kiszúrják s azután Székesfehérvárra viszik Endréhez, ahol nemsokára meghal. Holttestét az általa épített székesegyházban, Pécssett temették el.

* * *

Abda (Győr m.) községben adja át gróf Salm komáromi parancsnok Zrínyi Miklósnak, a szigetvári hősnak († 1566 szeptember 7.) levágott fejét, melyet Musztafa török nagyvezér küldött Komáromba, Zrínyi sógorának, Tahy Ferencnek és vejének, Batthányi Boldizsárnak.

Abda ósrégi község, mely már III. Henrik német császár által I. Endre király ellen vezetett hadjáratban, 1051-ben szerepel. 1153-ban Adalbertnek, II. Géza király követének birtoka. 1208-ban már falu és vámszedőhely. 1588-ban a vármegye várszerűen megerősíti, a törökök azonban többször elfoglalják és feldűlják. 1627-ben német kézre kerül és várában is német őrseget helyeznek el, míg 1704-ben II. Rákóczi Ferenc csapatai elfoglalják és az erősséget lerombolják.

1830-ban a Rábca árvize elpusztítja, mire az a folyótól kissé távolabb épül újra. 1848—49-ben két ütközet is volt határában.

* * *

Tát (Esztergom m.) község határában foglalt állást 1542 nyarán a Buda felszabadítására összegyűlt sereg.

1541 augusztus 29-én, a mohácsi vész 15. évfordulóján, kardcsapás

nélkül, hit- és szószegéssel esett Buda a törökök kezébe. E lesújtó tény nagy hatással volt a Nyugatra. A német protestáns fejedelmek teljes erejű támogatást ígértek, a tiszavidéki 15 vármegye 1541 október 18-án tartott gyűlésén mindenét felajánlva Buda visszavételére. Ugyanígy határozott az 1542 februárban Besztercebányán tartott országgyűlés is.

Csak I. Ferdinánd király habozott. Pedig a németek s a nemzet is szavának állt. A német sereg vezérévé a birodalmi gyűlés Joachim brandenburgi örgrófot választotta, aki augusztus 5-én ütött táborát Tát és Esztergom között. Elhatározó támadás helyett várakozással telt az idő, jöllehet 80.000 főnyi sereg volt együtt, közte 40.000 birodalmi gyalogos, 8000 lovas és 15.000 magyar lovasság.

Végre szeptember végén megindult a hatalmas sereg Buda helyett Pest ostromára. Azonban alig 10 nappal később, midőn híre jött, hogy a rumil-i beglerbég 25.000 emberrel a felmentésre közeledik, Joachim fővezér felhagyott az ostrommal és 1542 október 7-én minden eredmény nélkül visszafordult és seregével kivonult az országból.

* * *

Tiszavárkony (Jász-Nagykún-Szolnok m.) községben játszódott le a korona és kard közötti választás.

I. András király öccsének, Béla hercegnek tett ígérete dacára fiát, az 5 éves Salamont, 1057-ben megkoronáztatta. Később, félvén e tette következményeitől, próbára kívánta tenni öccsét s ezért Várkonyban, 1059-ben, bíborszönyegre tétetve a koronát s a hercegséget jelképező kardot, választásra hívta fel öccsét, akit már előzőleg egyik meghitt embere, Miklós ispán „Ha életed kedves, válaszd a kardot“ szavakkal figyelmeztetett. — Béla herceg a kardot választotta s ezzel kerülte el, hogy az elbújtatott fegyveresek összevagdalgják.

E jelenet után Béla családjával

Lengyelországba távozott. Közben Andrással szemben lázadás tört ki s a magyarok legnagyobb része Bélához csatlakozott. András király német segítyhadaival Ausztria felé menekült, de Béla Moson közelében utólérte és megverte. A menekülő király lebukott lováról, összetiportatott, úgy, hogy félholtan vitték Zircere ahol nemsokára meghalt. Tihanyban, az általa épített monostor sírboltjában temették el. Két évvel később kővette őt öccse is, akit pedig a szekszárdi monostorban helyeztek örök nyugalomra.

Félévszázad múlva azonos szerep jutott e községnek a magyar történelemben. Könyves Kálmán király ellen öccse, Álmos herceg, támasztott lázadást. A két testvér hada Várkonyznál találkozott. Am nyílt harcra mégsem került a sor, mert a magyar urak ez egyszer megtagadták átkos szokásukat s kijelentették, hogy ők egymás ellen nem harcolnak. Kálmán és Álmos vívjanak meg egymással s a győztest elismerik urukul. A két testvér is belátta a harc helytelenségét és kibékültek.

* * *

Tura (Pest m.) községben 1585 augusztus 24-én vásárt tartott a szolnoki török bég. Ez alkalmat használta fel több szomszédos hely magyar őrsege arra, hogy előzetes titkos megbeszélés alapján megtámadja a vásárt. A török kereskedőket meglepték és kifosztották anynyira, hogy 150 kocsi kellett a zsákmány elszállításához. A támadás elől menekülő törökök megmaradt áruikat a Galga-patakba dobták, hol a nép a hagyomány alapján kincseket mai napig is keresi. (Had-tört. Közlem., 1894, VII. kötet, 680. l. Gömör: Tura kincse.)

A szabadságharcban 1849 július 20-án a „turai lovasharc“ néven ismert ütközet folyt itt le Perczel Mór 2500 főnyi lovasdandára és Tolstoy orosz tábornok hadosztálya (10.500 ember és 38 ágyú) között. E harcban esett el a lengyel légió ügyünkért küzdő ütegparancsnoka: Wnyczik.

HADIMÚZEUMI LAPOK

AGGHÁZY KAMIL A M. K. HADTÖRTÉNELMI MÚZEUM IGAZGATÓJA

A M. K. HADTÖRTÉNELMI MÚZEUM KÖZLEMÉNYEI.

Az 1896. évi ezeréves kiállításon a magyar hadtörténelemnek oly hatalmas és értékes anyaga volt együtt, mint aminőt soha többé összehozni nem lehet. Két lelkes magyar hazafi: Rónai-Horváth Jenő altábornagy és dr. Szendrei János min. tanácsos (az egyesület közelmúltban elhunyt alelnöke) vetették fel akkor a gondolatot: meg kell menteni e páratlan anyagot a magyar hazának a Magyar Hadimúzeum felállításával.

Sajnos, az akkori viszonyok nem kedveztek e gondolatnak. Ennek az lett a következménye, ami már annyi magyar értéknek sorsa volt, hogy Bécsbe kerültek a cs. és kir. Heeresmuseumba.

Hosszú pihenő következett ezután. Végre 1918-ban vett ismét lendületet a Hadimúzeum ügye, amikor is ennek jelenlegi igazgatója, Aggházy Kamil ny. alezredes nemcsak az anyaggyűjtést kezdte meg, de a hivatalos körök érdeklődését is felébresztette, minek eredményeként a magyar kormány 50,000.000 aranykoronát szavazott meg arra, hogy a Magyar Hadimúzeum a Gellért-hegyen felépüljön. A közbejött események e terv kivitelét lehetetlenné tették s így a Hadimúzeum az Üllői-úti Mária Terézia-laktanyában kapott ideiglenes otthont.

A jelenlegi hadügyi kormány törelhetőleg és a legnagyobb szeretettel támogatja a Hadimúzeumot, aminek legszebb bizonyítéka, hogy a budai Vár történelmi nevezetességű Nándor-laktanyáját engedte át ennek végleges otthonául. A szükséges átépítések részben megtörténtek, részben folyamatban vannak s így a közeljövőben a nemzeti múltunk dicsőségét hirdető emléktár-

gyak végre oly otthonhoz jutnak, amely nemcsak méltó lesz a magyar nemzet ezeréves történetéhez, de talán páratlanul álló kultúrintézménnyel is gazdagítja csonka Hazánkat.

Ez intézmény anyagának ismertetése, a hozzá fűződő kérdésekkel való foglalkozás: ez a „Hadimúzeumi Lapok” feladata, s ezt az anyagot fogják megtalálni e helyen olvasóink.

* * *

A múzeum pontos címe: M. Kir. Hadtörténelmi Múzeum, Budapest, IX, Üllői-út 49. I. em. Telefon: József 364—12, 7-es mellékállomás. (Múzeum.)

A múzeum látogatása: télen elvileg szünetel, kivételes esetben előzetes megbeszélés szükséges.

A múzeumnál *megrendelhetők:*

1. Néhai Beszédes László „Győzni vagy meghalni!” és „Eskü” című szoborműve. Darabonkint 72 pengő, ehhez a szállítási és csomagolási költség.

2. Vitézi avatás felvételei 1924-ből.

3. Ludovika Akadémia-ünnepély felvételei 1924-ből.

4. A budapesti helyőrség csapatairól készült felvételek.

5. Távolsgázmérő térképekhez és szögmérő műszer. A műszer Lendvay Károly ny. őrnagy szabadalma. Régészeti, történelmi kirándulásoknál, utazásoknál igen jól használható. Ára börtokkal és használati utasítással együtt 8 pengő. A műszerre tájoló is szerelhető.

Bővebb felvilágosítással a titkárság szolgál.

Albrecht kir. herceg világháborús emléktárgyai múzeumunkban. Albrecht kir. herceg Öfensége világhá-

borús emléktárgyait Őfensége magas rendelkezésére intézetünk kapta meg. A gyűjtemény igen sok harctéri tárgyból, apróságból, emlékből áll, amelyek ismertetését külön fejezetben később hozzuk.

A múzeum gyarapodása. Intézetünk anyagát a közelmúltban gyarapították:

V. Artner Kálmán altábornagy, v. Szakvály Emil tábornok, Zerginyi Elemér ezredes, Soós Elemér ezredes, özv. Stróbl Alajosné, a volt cs. és kir. 52. gyalogezred, a 13. honv. gyalogezred, Jankovics László ezredes, Görgey Viktor ezredes, Bengyel Sándor ezredes, Molnár István, Margittay Lajos polgármester, Csaszókóczy Emil ezredes, Thurner Géza ny. százados, Kulcsár Károly ny. ezredes Szikszó, Lotz Gyula ny. ezredes, Nedeczky Ferenc ezredes, özv. dr. Ujlaky Samuné, Hochwarter Iván fegyverszaki főmester, György Sándor ny. alezredes Miskolc, Marnó Tivadar ny. ezredes, m. kir. miskolci 7-es honvéd vddr. parancsnokság, m. kir. szombathelyi 3. vddr. parancsnokság, m. kir. 14. honvéd gyalogezred parancsnokság, Orbán Ferenc, Sperling Húgó Berlin, Zsille Kálmán, Medics Gyula szds, Kerekes Pál, Horváth Károly alelnök, Niklovics Károly, Bartal Rezső tanár, Zsifkovics Illés ezredes, Csepreghy Jenő ny. huszárezredes, Werth Henrik tábornok, Somogyi Lajos altábornagy, Chrestels Károly ezredes, Csatáry István, Gyldefalek A. Kopenhága, Lovász János Pestszentlőrinc, Garay Ákos Tolna, Czeiner György, Havas Mór földbirtokos, Mitró Gyula áll. tanító, Biliczky Lajos alezredes, dr. Balogh Albin Esztergom, Koffler Gyula tanácsnok Esztergom, Palóczy Edgár tanár, dr. Rónay Sándor rendőrorvos, Szegfy István ny. ezredes, Görgey Albert, Móricz Pál újságszerkesztő, gernyeszelői Breicz

Mihály, Hoffmann Sándor százados, Kaptay Antal főhadnagy Veszprém, v. Pávay Mátyás tábornok, Miákits Alajos alezredes, Szabó Géza főelőadó, Földváry Ferenc, Neumann Lajos ny. százados, m. kir. Kincstári Jogügyi Igazgatóság, Állami Művégtaggyár Igazgatósága, Reé István ny. rendőrfőkapitány Székesfehérvár, m. kir. honvédállomásparancsnokság Kőszeg, M. Tudományos Akadémia, Giró Szász Mihály szobrász, dr. Szegedy Maszák Alajos ny. államtitkár, Gyulay Gaál Jenő ny. huszárezredes, Roska József ny. alezredes, Burger Ernő, Tomesányi Gábor tanácsnok Debrecen, Tiszti szálló könyvtára, Kresz Jenő ny. ezredes, Dapsky Pál Kispeszt, Weszinger Ferenc fegyvermester.

***

A felsoroltaknak az általuk beküldött hősiemlék-fényképekért, a különbözőféle könyvek, metszetek, füzetek, okmányok, levelezőlapok, újságok, diapozitívek, rajzok, pénzek, pecsétek, sapkajelvények, érmek, kitüntetések, térképek, plakettek, zászlók, fegyverek, egyenruhák, kardok, lövedékek, szobrok és egyéb adományokért ez úton is hálás köszönetet mond az intézet főigazgatósága.

Németországi tanulmányút. Aggházy Kamil igazgató és Thurner Géza titkár múlt évi december 1-től 3 heti tanulmányutat végeztek Németországban. Érintett városok voltak: München, Stuttgart, Karlsruhe, Frankfurt a. M., Saalburg, Köln, Hamburg, Berlin, Leipzig, Nürnberg. Minden városban megtekintették a múzeumokat, s a hadigyűjteménnyel rendelkezőkkel összeköttetést létesítettek. A tanulmányút tapasztalatait más alkalommal ismertetjük.

Előfizetési felhívás.

Erősíteni a mult iránti szeretet érzését: ez lapunk tulajdonképeni célja. Aki szereti a multat, a magyar multat, az támogatni is fogja törekvéseinket azzal, hogy előfizetőink táborába lép, mert csak így válik lehetővé, hogy ügyünk szellemi fegyvere anyagilag is megerősödjék.

Előfizetési díjak: egész évre P 30.—, félévre P 16.— s ez megküldhető címünkre vagy postautalványon, vagy pedig befizethető 36.621. számú postatakarékpénztári csekkszámlánkra.

Az előfizetési díjakat kérjük minél előbb befizetni, mert lapunk április havi számát már csakis azoknak fogjuk megküldeni, akik lapunkra előfizettek.

* * *

Lapunk, a nyári hónapok — július és augusztus — kivételével, minden hónapban jelenik meg és a törzslapon kívül a következő mellékletekkel bír:

„*Pestbudai emléklapok*“, a székesfőváros multjával foglalkozik és dr. Gárdonyi Albert székesfővárosi főlevéltáros szerkeszti.

„*Magyar műemlékek*“, melyben ismertetésre kerülnek Hazánk összes műemlékei, szerkeszti dr. Szőnyi Ottó, a Műemlékek Országos Bizottságának előadója.

„*Honisme és helytörténet*“, a magyar vidék multjával foglalkozik akként, hogy rendszeresen ismerteti Hazánk városainak és községeinek történetét, a hozzájuk fűződő eseményekkel együtt. Központi szerkesztője dr. Lukinich Imre, a Magyar Nemzeti Múzeum igazgatója, a vidéki részek szerkesztését pedig a legkiválóbb szaktudósok végzik. E tekintetben fokozatosan történik a kiépítés. Debrecen város és környékére vonatkozó szerkesztési teendőket rugonfalvi Kiss István és Szabó Dezső debreceni egyetemi tanárok látják el.

„*Hadimúzeumi Lapok*“, a m. kir. Hadtörténelmi Múzeum hivatalos lapja, mely e Múzeum tárgyi ismertetésével és a hozzája fűződő kérdésekkel foglalkozik. Szerkeszti Aggházy Kamil, a Múzeum igazgatója.

Mindezen mellékletek havonta felváltva jelennek meg, s ezzel oly történelmi irodalmat nyújtanak, mely nemcsak tudományos és hasznos, de kellemes olvasmány is lesz mindazok részére, akik a nemzet multja iránt szeretettel és érdeklődéssel viseltetnek.

Hazafias tisztelettel:

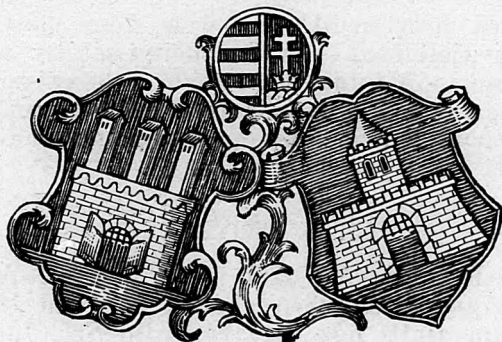
Historia

szerkesztősége és kiadóhivatala.

PESTBUDAI EMLÉKLAPOK

SZERKESZTI:
DR. GÁRDONYI ALBERT
SZÉKESFŐVÁROSI FŐLEVÉLTÁROS

PEST ÉS BUDA CÍMEREI 1703-BAN.

I. KÖTET // BUDAPEST, 1928 MÁRCIUS HÓ // 1. FÜZET

MEGJELENIK ÉVENTE KÉTSZER

A HISTORIA MELLÉKLETE

FELELŐS SZERKESZTŐ HORVÁTH KÁROLY

TARTALOM.

	Oldal
Beköszöntő:	3
<i>Dr. Budó Jusztin:</i> A Szent István nap megünneplése	5
<i>Kelényi B. Ottó:</i> Az első pesti hírlap háborús tudósításai.....	17
<i>Isoz Kálmán:</i> A cenzura és az első pest-budai könyvnyomdászok..	22
<i>Romhányi István:</i> A pesti magyar színészet kezdete	28
— A budapesti Szent János-kápolna szobra	32
— Az első pesti magyar újságíró	35
— Az építőművészet kezdete Pesten	38
<i>Horváth Károly:</i> 1802—1872. Hetven év a Ludovica Akadémia alapítási történetéből	42
Kisebb közlemények:	46
Buda és Pest városok 1703. évi címerei. — A városligeti Fuit-síremlék helyreállítása. — A régi pesti várkapuk helyének megjelölése. — A Széchenyi-sétány alapításának megörökítése. — A budai városvédő Athene-szobor elhelye- zése. — Buda és Pest városok 1703. évi címerei. — Kétszáz- éves a Központi Városháza épülete. — Ötvenéves a város- ligeti artézi kút.	

KÉPEK JEGYZÉKE.

Báró Landau Gedeon arcképe (20). Gróf Hadik András arcképe (21). A mai Dorottya-utca környékének térrajza 1820-ból (33). Az Eötvös-tér 2. szám alatti ház udvarán álló Szt. János-szobor (34). Kultsár István márvány síremléke a belvárosi templomban (36). Az Újépület látképe a lerombolás előtt (39). A várbeli Athene-szobor (47).

Beköszöntő.

Buda és Pest 1873-ban megszűntek a magyar városok sorában szerepelni s helyüket Budapest foglalta el. Az 1873-ban megszűnt Buda és Pest városok azonban többszázados életet éltek, mielőtt a szereplés színteréről letűntek volna. Ennek a többszázados életnek az emlékeit feltárni, azokra a közfigyelmet ráirányítani kívánja e folyóirat. Eddig sem volt hiány olyan dolgozatokban, melyeket az előadott gondolat hívott életre, e dolgozatok azonban a legkülönbözőbb helyeken láttak napvilágot s így könnyen megtörténhetett, hogy ugyanazt a tárgyat ismételtelen feldolgozták, más tárgyat pedig teljesen figyelmen kívül hagytak. Ennek megszüntetésére olyan szervet kellett életrehívni, mely a főváros multjával foglalkozó dolgozatok gyűjtőhelye legyen s ezáltal idővel olyan forrásgyűjteménnyé válhassék, mely a főváros történetének megismeréséhez nélkülözhetetlen. Hivatását pedig oly módon kívánja betölteni e folyóirat, hogy egyrészt önálló kutatásokon alapuló dolgozatokat közöl, másrészt a tárgykörébe vágó irodalmi termékeket ismerteti s végül számot ad mindazon eseményekről, melyek a főváros multjára irányítják a figyelmet. Munkálkodásunk tárgyát tehát a főváros multja fogja képezni s ezzel kifejezetten azt a célt kívánjuk szolgálni, hogy e mult emlékei minél tágasabb körben megbecsülésre találjanak.

Az 1873-ban egyesített városok közül Buda az, melynek multja eseménydúsabb, emlékei számosabbak s hírneve nagyobb. Mindamellett a mult emlékeinek megbecsülése Pesten talált először szószólóra, azon a Pesten, ahol csupán az utolsó században bontakozott ki az igazi városi élet. A pestvárosi tanács egyik érdemekben gazdag tagja, Boráros János juttatta kifejezésre 1829 június 9-én a pestvárosi tanácshoz intézett beadványában azt a gondolatot, hogy a város történeti emlékeit meg kell becsülni, azokra kötelességszerűen fel kell hívni a jelen és jövő nemzedék figyelmét. Negyvennégy esztendő óta volt már akkor a pestvárosi tanács tagja, látta Pest városát a kezdet kezdeténél — mert II. József uralkodásáig még alig jutott tovább — s látta azt a tüneményes fejlődést, melyet néhány évtized alatt megtett s mely a magyarországi városok élére juttatta. E mellett látta azt is, hogy más városok, melyeknek nem adatott meg ugyanazon fejlődési lehetőség, multjukban kerestek vigasztalást, s dicsőséges multjuk feltárással igyekeztek Pest városát elsőségét vitássá tenni. Úgy érezte, hogy ez a dicsőséges mult valósággal Pest város dicsőséges jelene felé emeli a nevezett városokat s Pest multjára fordult a figyelve. A multban kutató tekintete elmerengett a rákosi országgyűléseknél, melyek Pest alatt zajlottak le s a város határában fekvő Királyhegynél állott meg, amelyről

úgy vélte, hogy elnevezése a rákosi országgyűlésekkel összefüggésben áll. Felvetette tehát azt a gondolatot, hogy szerezzék meg a város a Királyhegyet a báró Orczy-családtól, fásítsa azt be s emeljen ott olyan díszes emlékművet, mely minden időre hirdesse Pest város dicső multját.

A Királyhegy valósággal ősrégi elnevezés, mely már abban az időben feltalálható, mikor a török hódoltság alól felszabadult Pest határában uralkodó fejedelem még nem járt. A cinkotai határokat megállapító 1743. évi oklevélben ugyanis az egyik határkő a Királyhalma alias Farkashalma elnevezésű dombtól 232 ölnyi távolságban állítottatott fel s a legrégebbi rákosi telekkönyv szerint az egyik rákosi malom „über den Fluss Rakos an den Kerebescher Postweg unweith dem Königsberg liegend“ található. A török hódoltság alatt alig keletkezhetett ez elnevezés s ezért a középkorban kell annak eredetét keresnünk, ami természetesen nem igazolja még a Boráros feltevésének a helyességét, hogy t. i. az elnevezésből a rákosi országgyűlések színterére kell következtetnünk. Bennünket ez alkalommal csupán a Boráros nemes szándékai érdekelnek, melyek a korabeli hagyományt juttatták kifejezésre. Boráros nemes szándékai éppen úgy nem valósultak meg, mint Patachich József tanácsnoknak egy évtizeddel előbb előadott hasonló indítványa, melyet „Történeti jegyzetek Pest városról“ című művében a következő szavakkal adott elő: „Már ma Rákos mezején leginkább mezei gazdaság üzetik, minthogy pedig történeti igazság, hogy e Rákos mezején található királyhegyen vagy királydombon a hon sarkalatos dolgai intézettek, kívánatos, hogy ezen nevezetes halom egy emlékoszlop által kijelöltessék“.

Ugyancsak Pestről indult ki 1864-ben a budai történeti emlékek megbecsülésnek a gondolata is, mert Arányi Lajos pesti egyetemi tanár a magyar oryosok és természetvizsgálók pesti nagygyűlésén vetette fel azt a gondolatot, hogy Buda vára emlékezetre méltó helyeit emléktáblákkal kellene megjelölni. A gondolat tetté vált, mert Arányi Lajos a pesti egyetemi ifjúság körében pénzt gyűjtött e célra, a Magyar Tudományos Akadémia régészeti bizottsága pedig kijelölte az emlékezetre méltó helyeket s megállapította az emléktáblák szövegét. Az emléktáblák ma is láthatók a budai vár házain, ámbar a bennük foglalt helytörténeti adatokat az újabb kutatások már megdöntötték. Némethy Lajosnak az Archeologiai Értesítő 1885. évfolyamában megjelent tanulmánya ugyanis olyan adatokat hozott felszínre, melyeket Csánki Dezsőnek a Századok 1904. évfolyamában közölt tanulmánya is megerősített, amelyek a Buda várára vonatkozó addigi helyrajzi megállapítások revízióját teszik szükségessé. Ezek a tudományos eredmények azonban még ma sem mentek át a köztudatba, mert hiányzott egy olyan szerv, mely a nevezett eredményeket szélesebb körökben ismertette volna. Ezt a szervet kívánja a jelen folyóirat pótolni s minthogy egy ilyen szerv szükségességét a fentiek eléggé igazolják, bizalommal indítjuk útnak a folyóirat első számát. Kérjük, fogadják ezt olyan szeretettel, amilyen szeretettel a főváros multjával foglalkozni kíván.

A Szent István-nap megünneplése.

Az 1001. év Nagyboldogasszony ünnepe meghozta István fejedelemnek azt, amire a keresztény hit terjesztése, megszilárdítása s az ország szervezése terén három éven át kifejtett szakadatlan és eredményes munka után joggal vágyott: a királyi koronát. A koronában azonban nemcsak dísz és elismerést látott István király, hanem gazdag erőforrást is a nemzete érdekében végzendő további munka számára. A koronázás által vált ugyanis teljessé a monarchia és szállottak át reá a felségjogok, amelyeket addig a nemzet egyetemét képviselő nemzetgyűlés gyakorolt. Így lett ő a legfőbb bíró is.

A bírói hatalom a középkorban a fejedelmek legelőkelőbb joga és minduntalan hangsúlyozott kötelessége volt. Ehhez képest a mindennél előbbrevaló igazságszolgáltatás jelentőségének kidomborítására nyugati minták szerint¹ István király is olyan szokást honosított meg,² mely alkalmas volt arra, hogy jóformán az egész ország közvetlen meggyőződést szerezzen a király igazságszeretetéről. A legfőbb bírói hatalom ez *ünnepélyes* gyakorlása nálunk a székesfehérvári törvényt napokon történt, amikor a király perrendi alakításágok nélkül a közvetlenül eléje terjesztett panaszokat meghallgatta és igazságot szolgáltatott.

A jelentőségteljes tartalom megfelelő kereteket kívánt hely és idő tekintetében egyaránt. Ezért az ünnepélyes bíraskodás színhelyéül, mint legalkalmasabbat, a királyi udvar székhelyét, Székesfehérvárt választotta István király, napjául pedig, mint legméltóbbat, az ország patrónájának ünnepét, Nagyboldogasszony napját, mely már akkor a nemzet legkedveltebb ünnepe volt³ De talán annak emlékére is ezt a napot, hogy akkor nyerte el fáradságos munkája betetőzését, a teljessé vált monarchiát s akkor ajánlotta magát s immár a keresztény hit útjára vezetett fiatal országát első ízben a Boldogságos Szűz pártfogásába.⁴ Eszerint két fontos esemény emléke fűződhetett e naphoz: az első koronázás s a Szűz Mária pártfogásába való ajánlás emléke.

Ezért augusztus 15-ikét, a „Nagyboldogasszony napjára“⁵ Szent István király minden évben megünnepelte és súlyt helyezett arra, hogy a püspökök és apátok is résztvegyenek a szent ünnep megünneplésében. E célból a nevezett főpapokat évenként Székesfehérvárra hívta össze.⁵ Természetes, hogy a nép, a tömeg sem maradhatott el, sőt szokássá vált, hogy erre a napra az ország minden részéből nagy sokadalom jött össze Székesfehérvárra és sátraival valósággal

¹ Dr. Gábor Gyula: A Szent István-napi ünnep története. Budapest, 1927. 19. l.

² Mos vetus ab ipso S. Stephano derivatus. Katona: Hist. Crit. Tom. V. 376. l.

³ Hartvik, cap. VI. 13. M. Florianus: Vita sanctorum Stephani regis et Emerici ducis. Lipsiae, 1881. 48. l.

⁴ Legenda major, cap. IV. 11. M. Flor. i. m. 19. l.

⁵ Vita S. Gerardi, cap. 8. Endlicher: Monum. Arpad. 212. l.

elborította a város előtt elterülő mezőséget.⁶ Látnivaló, hogy minden meg volt adva ahhoz, hogy a király egyrészt a királyi tanács jelenlévő tagjaival, az egyházi és világi főurakkal az ország dolgairól tanácskozzék, másrészt pedig, hogy a nép panaszát meghallgassa és igazságot szolgáltatson, vagyis bíraskodjék. A király személyes bíraskodása az ország nagyjai, valamint az összejött nép nagy sokasága jelenlétében kétségmentesen *nemzeti jelleget* is kölcsönzött Nagyboldogasszony ünnepének.

Augusztus 15-ének a király személyes bíraskodásával kapcsolatos megünneplése hosszabb ideig, valószínűleg István király szentté avatásáig maradt szokásban. Emellett látszik bizonyítani az, hogy később már törvény is rendelkezik arról, hogy kik állítandók Nagyboldogasszony napján a király ítélőszéke elé. (L. Szent László törvényei, III. könyv, 2. fej.)

1083-ban VII. Gergely pápa István királyt a szentek sorába iktatta s ezzel az első apostoli magyar király emlékét ünneppé avatta, a magyar nép és egyház pedig mindenkor kiváló kegyelettel őrizte azt meg. A kivételes, úgyszólván példátlanul álló kegyeletet, mellyel Szent István király emlékét nemzete körülvette, mutatja az is, hogy míg az ország többi védszentjeinek a középkorban csak két-két ünnepük volt, addig Szent István tiszteletének az esztendő négy napját szentelte a magyar nép.⁷ A négy közül különös bensőséggel ünnepeelt nap volt az, mely évfordulója volt teste fölemeltetésének a székesfehérvári sírboltból. Erre vonatkozik Szent László királynak 1092-ben a szabolcsi zsinaton alkotott egyik törvénye, mely elrendeli, hogy Szent István király napját minden esztendőben meg kell ünnepegni, sőt az ünnep előtt vigiliát is kell tartani. (Szent László törvényei, I. könyv, 38., illetőleg 37. fej.) Hogy a törvény az ünnep napját nem határozza meg, arra mutat, hogy már 1092-ben, mikor a törvényt hozták, mindenki tudta az országban, hogy melyik hónapról és napról van szó. Bizonyítja ezt az is, hogy Szent László egy másik törvénye (III. könyv, 20. fej.) „*usque ad festum S. Stephani*“ alakban Szent István ünnepeét mint *határnapot* említi és ennek dacára sem tartja szükségesnek az ünnep naptárszerű meghatározását. Eszerint a szabolcsi zsinat 1092 tavaszán csak legalizált, törvényhozási jogkörbe vont egy már meglévő, a magyar nép előtt nemcsak ismeretes, hanem részéről és a magyar egyház részéről már a törvény alkotása előtt is megfelelően ünnepeelt napot.

Szent László király ugyanis 1083 augusztus 20-án, István király szentté avatása után feltárta a székesfehérvári bazilikában eltemetett szent király sírját, tetemét a márványkoporsóból felemeltette s ezüstszekrénybe téve, az említett egyház oltárán helyezte el. Ezáltal az első magyar király kultuszát nagy mértékben előmozdította. Mert jóllehet a Szent István halála után bekövetkezett borzasztó időkben, a királyi trónért, majd az ország függetlenségéért folytatott ádáz küzdelmek idején Szent Istvánról a vezetőkörökben megfeledtek:⁸

⁶ M. Flor. i. m. 78. l.

⁷ Fraknói: A szent jobb. Századok 1901. X. füz. 880. l.

⁸ Karácsonyi János: Szent István király élete. Budapest, 1904. 109. l.

a magyar nép maga első királyát addig sem felejtette el, tudta és érezte a halála után is állandóan, hogy mit köszönhet neki s hogy senki előtte nem tudott úgy vele bánni, mint ő. Ezért el-elzarándokolt a felejthetetlen halott székesfehérvári sírjához, melynek csodatevő ereje legendás hírre tett szert. Természetes, hogy a szenttéavatás által még nagyobb dicsfénybe emelt szent király emléke a felemeltetéstől kezdve, mely maga is csodás jelenségek központja volt, egyre jobban magára vonta a magyar nép figyelmét, s augusztus 20-a, mint teste felemeltetésének ünnepe, mindinkább országos jellegűvé vált.⁹

Hozzájárult az ünnep országos jelentőségre emeléséhez az is, hogy a székesfehérvári törvényt napokat Szent László kora óta, illetőleg az ő uralkodása alatt történt szenttéavatás óta többé már nem Boldogasszony napján tartották meg királyaink, hanem az ország védőszentjének tekintett Szent István napján, a szenttéavatás által ünneppé emelt s azóta a magyar nép részéről mindenkor szent napnak tartott augusztus 20-án. A változás az időbeli terminust illetően természetesnek látszott. Mert ha Szent István az ország patrónájának ünnepét tartotta méltónak és megfelelőnek a legelőkelőbb felségjog ünnepélyes gyakorlására, úgy szenttéavatása után utódai az ő ünnepeét. Valahogy ildomos és magától értetődő dolog volt, hogy a szent király által meghonosított s épp ezért nevéhez fűződő törvényhozási szokás az ő ünnepe napján gyakoroltassék.

És írásos értesüléseink szerint az augusztus 20-ára áttett ünnepélyes törvénykezési napot királyaink tényleg megtartották,¹⁰ ha nem is mindig Székesfehérvárott, de többnyire mégis ott. Ezzel szemben a naptól való eltérésre már alig találunk esetet. III. Béla király 1175-ben kelt egyik oklevelében világosan arról értesít, hogy Szent István király ünnepnapjait Székesfehérvárott ünnepelte.¹¹ A külső keretek ünnepélyessége bizonyára csak fokozódott. Az igazságszolgáltatás és országos ügyekről való tanácskozás céljából egybegyűlt király és országnagyok, a nép sokasága, a királyi székhely fejlődő városi élete, a csodás szépségű bazilika és pazar díszítése, a csodatevő erejéről messze híres királyi sír, az ünnep napján az ország főpapja által celebrált ünnepélyes szentmise, a bíráskodás lefolyása stb. mind olyan látvány, ami kétségkívül varázserővel hatott. És csakugyan, a magyarok szent és nagy napjának, amikor a király és nemzet tényleg együtt volt, már a XII. században meglehetősen vonzóereje lehetett. Csak ennek föltevésével érthető meg az, hogy idegenből és idegenek is részt kívánnak azon venni. Adelhaide kir. hercegnőről, Szoboszló cseh herceg feleségéről tudjuk, hogy 1137-ben vágyva vágyott jelenlenni Szent István király ünnepén s ezért Pannóniába utazott.¹² 1146-ban a salzburgi érsek készül Magyarországra jönni Szent István

⁹ Dr. Budó Jusztin: Szent István élete és működése. Szent István-hét Budapesten, 1926. 14. l.

¹⁰ Gábor, i. m. 18. l.

¹¹ Quum Albae S. regis Stephani solennes agerem dies. Fejér, II. 188. l. Knauz: Kortan, 271. l.

¹² Gábor, i. m. 14. l.

király ünnepére.¹³ Szívesen jönnek az ünnepre a királyi család nőtagjai. Nagy Lajos király anyja 1349 augusztus 14-én arról értesíti az esztergomi káptalant, hogy Szent István király ünnepére Székesfehérvárra fog utazni.¹⁴ Mindez azt igazolja, hogy Szent István király ünnepe „egyike volt a legkedveltebb ünnepeknek, királyaink azt nagy fénnel Székesfehérvárott ülték“.¹⁵

A nemzet Szent Istvántól nyert szabadságjogait helyreállító aranybulla első pontja már törvényes köteletségévé teszi királyainknak az ünnep megtartását úgy, ahogy azt Szent István szokásba hozta, hogy t. i. akkor nyilvános bírói széket is kell tartaniok. Elrendeli ugyanis az 1222. évi 1. törvénycikk, hogy a király Szent István király ünnepét minden esztendőben, ha csak fontos ügy vagy betegség nem akadályozza, Székesfehérvárott tartozik megünnepelni. Ha a király maga nem lehetne ott, akkor helyette és az ő képében okvetlenül a nádorispán fog megjelenni, minden ember dolgát meg fogja hallgatni s ezért a törvény szabadságot biztosít minden szabad ember számára, aki az ünnepre el akarna menni. A Szent István-nap ünnepélyes megtartását hasonló tartalommal és keretek között későbbi törvényeink is előírják. Így az 1231. évi 1-ső s az 1267. évi 8. törvénycikk. A törvényben gyökerező e kötelezettségre hivatkozás is történik itt-ott. Nagy Lajos alatt 1352-ben a király helyett a nádor tartja meg a székesfehérvári törvényt napot és világosan megmondja, hogy neki erre a gyűlésre Székesfehérvárra el kellett jönnie, a panaszkodóknak igazságot szolgáltatnia, a király és az ország ügyeiről az egyházi és világi főurakkal, valamint a székesfehérvári gyűlésre egybegyűlt nemesekkel tárgyalnia azért, mert ezt így kívánja az ország szabadsága, melyet II. Endre király aranybullával megerősített szabadságlevele biztosított.¹⁶

Ezek szerint augusztus 20-dikát hosszú időközön keresztül mint egyházi és nemzeti ünnepet ünnepelte a magyar nép. A szent király emlékére rendelt egyházi ünnepnek sajtóságos nemzeti tartalma is volt, az általa meghonosított ünnepélyes bíraskodás. Az ünnep ily módon, kettős jelleggel való megünnepelése, körülbelül a mohácsi vészig maradt szokásban. A mohácsi vész után az ünnep nemzeti tartalma eltűnik, a király ünnepélyes bíraskodása Székesfehérvárott — mint több dicsőséges hajdani szertartás¹⁷ — végkép megszűnik, a szent király emlékét azonban augusztus 20-án az egyház azután is állandóan megünnepelte. A török uralom alatt bizonyára szerényebb keretek között, a felszabadulás után azonban, mikor a szent király országának egysége ismét helyreállott, mind nagyobb és nagyobb lelkesedéssel. Ez sugárzik ki az első magyar királyt, annak lelki nagyságát, dicső cselekedeteit, megértő bölcsességét és országszervező képességét magasztaló sok-sok ünnepi beszédből, kezdve Csete

¹³ Gábor, u. o.

¹⁴ Gábor, i. m. 47. l.

¹⁵ Knauz: Kortan, 271. l.

¹⁶ Gábor, i. m. 51. l.

¹⁷ Tud. Gyűjt. 1819. VIII. köt. 124. l.

István jezsuitának 1702-ben Szentmártonban mondott Szent István-napi beszédétől a beszédek hosszú sora végéig.¹⁸

A mohácsi vész után a Szent István-napot Bécsben kezdték nagyobb fényvel ünnepelni. A királyok mellett tartózkodó magyar főrendek a XVI. és XVII. században Prágában és Bécsben ősi ajtossággal és tisztelettel ülték meg évenként Szent István-napját.¹⁹ Ez a szokás a magyar nemzet különös díszére a legújabb időkig fennmaradt. A bécsi ünneplés eredete különben V. Lászlóra vezethető vissza. Őröla tudjuk, hogy állandóan Bécsben és Prágában tartózkodott s trónralépése óta akkor jött először az országba és vett részt a budai országgyűlésen, mikor a rendek a fenyegető török veszedelem ellen védelemre készültek. Így könnyen érthető, hogy a szent király jobb kezének egy részét ő a bécsi István-templomnak ajándékozta. Ettől kezdve, vagyis a XV. század közepe óta Szent István király napjának megünneplése Bécsben is meghonosodott. Attól kezdve pedig, hogy Mária Terézia királynő 1764-ben a Szent István-rendet megalapította s úgy intézkedett, hogy a rend ünnepnapját augusztus 20-án kell megtartani, a bécsi Szent István-napi ünnep hivatalos színezetet is nyert. A bécsi ünnepre ekkor már a magyar királyi kancellária is meghívást kapott.²⁰

Napjainkban Szent István ünnepén a szent király emlékét épen maradt jobb keze tiszteletével kapcsoljuk össze. E tiszteletnek is — hosszabb-rövidebb megszakításoktól eltekintve — több száz éves tradíciója van. Ugyanis nem sokkal azután, hogy Szent István sírját szentté avatásakor 1083-ban feltárták és koporsóját megnyitva, szent testét felemelték, jobb kezét Mercurius szerzetes joggalanul eltulajdonította és Székesfehérvárról Bihar megyébe vitte, a Berettyó partjára. Szent László Székesfehérvárra akarta visszavinni, de Mercurius rábeszélésére mégis ott hagyta, sőt azon a helyen őrzésére apátságot alapított, melyet régebben a Berettyó-folyóról neveztek el, a XIII. század közepétől kezdve pedig Szentjog-Szentjobb apátságának.²¹ A szent jobb tiszteletére Szent László király, valószínűleg már 1092-ben, ünnepet is rendelt, a szent jobb feltalálásának ünnepét, melyről a XII. század végéről származó, legrégebb magyarországi misekönyv naptára már említést tesz.²² Észérint a szent jobb kultusza egyidejűnek mondható annak feltalálásával s bár a tiszteletére rendelt ünnep nem tartatott mindenkor közünnep gyanánt, mégis alkalmat nyújtott arra, hogy ki-ki amint akarja, a szent jobb iránti tiszteletének külső kifejezést adjon. Bizonyos azonban, hogy már régi időkben közszemlére is kitétték. Erről a szokásról írott emlékek tanuskodnak.²³

Szent László még halála óráján sem feledkezett meg Szent Ist-

¹⁸ Gábor, i. m. 26. l. és Némethy Lajos: Szent István királyról mondott dicsbeszédek irodalma. Budapest, 1881.

¹⁹ Tudományos Gyűjtemény. 1819. VIII. köt. 124. l.

²⁰ Gábor, i. m. 27. l.

²¹ Fraknói, i. h. 884. l.

²² Fraknói, i. h. 890. l.

²³ Gábor, i. m. 29. l.

ván tiszteletének emeléséről. Sírva kötötte szívére unokaöccsének, Álmos hercegnek, hogy a fából épült monostor helyére kőből építessen újat és abban egyházat a szent jobb tiszteletére.²⁴ Az új szentjobbi egyház oltárán nagy ünnepség közt elhelyezett szent jobbot érthetőleg még nagyobb tisztelettel vették körül. Erről a meggyarapodott tiszteletről és fényes egyházzól tesz említést Gazotto Ágoston zágrábi püspök, aki a XIV. század legelején Szent Istvánt dicsőítő beszédében azt mondja, hogy „épségben maradt jobbja a róla (t. i. a szent jobbról) nevezett fényes templomban egész Magyarország tiszteletének örvend“.²⁵

A szent jobb később a berettyóparti monostorból visszakerült Székesfehérvárra. Hogy mikor, pontosan nem tudjuk. Valószínű, hogy 1433 előtt. Ebben az évben ugyanis Zsigmond király Rómában a fehérvári és váradi egyházak számára búcsúkat eszközölt ki. Erre vonatkozó kérelmét azzal indokolta, hogy azokban a szent királyok ereklyéi bizonyos napokon köztiszteletre kitétetnek.²⁶ Ha ebben az időben a szent jobb még mindig a szentjobbi apátság egyházában őriztetett volna, a király a búcsúk kieszközlésénél bizonyára ezen egyházzól sem feledkezett volna meg. Joggal tehető fel az is, hogy a szentjobbi apátság egyre fokozódó hanyatlását, melyről a XV. század közepén Vitéz János váradi püspök említést tesz II. Pius pápának, az idézte elő, hogy a szent jobb az apátsági egyházból Székesfehérvárra vitetett át.²⁷ Néhány évvel később már az a jelentés is megy Rómába, hogy az apátság „teljesen pusztulásra jutott“ és hogy „az apátságban a szerzetesek száma megfogyott, minélfogva az isteni tisztelet nem végeztetik többé a kellő módon“.²⁸ Ha a szent jobb még náluk lett volna, nem valószínű, hogy az apátság ily siralmas helyzetbe jutott volna. Annál kevésbbé, mert magáról a szent jobb tiszteletéről ebben az időben is tétetik említés. Laskai Osvát ferencrendi szerzetesnek Szent Istvánról szóló beszédéből tudjuk, hogy a XV. század végén igenis, buzgó ajtatossággal tisztelte a magyar nép a szent jobbot, — de Székesfehérvárott.²⁹

A mohácsi csata előtt a szent jobb Budára került; valószínűleg II. Lajos király felhívására, aki a háborús költségek előteremtése céljából arra szólította fel az ország papságát, hogy a birtokában levő kincsek felét szolgáltassa be Budára a királyi kincstárba.³⁰ Itt török kézre jutott a szent jobb. A törökök azután a sok rablott hadizsákmánnyal együtt Boszniába vitték, ahol a szent ereklyét keresztény kereskedőknek eladták. Ezek révén megőrzés végett a dominikánusokhoz jutott Raguzába. A raguzai dominikánusok 1590-

²⁴ Karácsonyi, i. m. 114. l.

²⁵ „Dexteram... amplissimoque templo ab ipsa dextera denominato universae Hungariae cultui et venerationi haberi.“ Fraknói, i. h. 890. l.

²⁶ Fraknói, i. h. 891. l.

²⁷ Fraknói, u. o.

²⁸ Fraknói, u. o.

²⁹ Sed tamen pia devotione in civitate Albensi positam, olim misericordiae operibus plenam omnis populus veneratur. M. Florianus, i. m. 87. l.

³⁰ Gábor. i. m. 28. l.

ben már ezüst ereklyetartóról gondoskodnak a szent jobb számára.³¹ Ebben nyert azután elhelyezést a kolostor többi ereklyéi között, amint erről a kolostor ereklyekészletéről 1618-ban készült lajstrom tanuskodik.³² Raguzában megfelelő gondozásban részesült, és arról is tudunk, hogy Szent István napján a dominikánusok köztisztelet céljára kitették a szent jobbot³³ s ilyenkor mind ők maguk, mind Raguzai polgárai kivételes tiszteletben részesítették azt.³⁴

Itthon az országban a XVII. század vége felé értesültek először arról, hogy a szent jobb Raguzában van. Lipót király azonnal lépéseket tett az ereklye megszerzésére, s már 1684-ben úgy volt, hogy a szent jobbot Raguzából Bécsbe hozzák;³⁵ a háborús idők miatt azonban erre nem került sor.

Szerencsésebben indította meg a szent ereklye visszaszerzésére irányuló akciót Pray György jezsuita történettudós. 1764-ben ő már részletes értesülés birtokába jutott a raguzai szent jobbról. Kérésére a tudósítást a Raguzában működő Brankovics Antal rendtársától kapta.³⁶ A biztos információk birtokában azután Mária Terézia királynő elhatározta, hogy a szent ereklyét visszaszerzi Magyarországnak. Megbízásából a diplomáciai tárgyalások 1768 őszen megindultak.³⁷ A raguzai dominikánusok vonakodtak visszaadni az ereklyét, mert remélték, hogy a szent ereklye kolostorukat idővel hírnévre emeli s ezáltal búcsújáró helyé teszi. A királynő azonban ragaszkodott elhatározásához, és megbízásából Esterházy főkancellár a tárgyalások során félreérthetetlen szavakkal tárta fel a királynő eltökélt szándékát: „Ő felségének állandó óhajta, — mondja a kancellár — hogy magyar királyságát Szent István Raguzában őrzött jobbjának birtokába juttassa”.³⁸ Néhány nappal utóbb még keményebb szavakkal maga a királynő adott erős lendületet a tárgyalásoknak. Szavaiból világosan megérthették, hogy nem hajlandó engedni. „Feltétlenül el vagyunk tökévelve, — így szól a királynő — hogy Magyarországunk számára a szent kezét megszerezzük; e végből a raguzai dominikánus atyákra, kik azzal nekünk kedveskedni vonakodnak, más módon kívánunk hatni; ha pedig így sem jutunk célhoz, még hathatósabb eszközökhöz nyúlunk.”³⁹ A köztársasági kormány parancsának előtérbehelyezésével sem sikerült a királynőt szándékától eltéríteni. E parancs szerint, melyet a raguzai közvélemény is helyeselt, a dominikánusok már nem rendelkeznek többé az ereklyével, mert azt letét gyanánt a raguzai székesegyház kincstárába kötelesek elhelyezni, mely minőségben azután a köztársasági kormány védelme alatt áll. A politikai helyzet azonban valamivel később úgy alakult, hogy a raguzaiak Mária Terézia

³¹ Fraknói, i. h. 892. l.

³² Fraknói, u. o.

³³ Tud. Gyűjt. 1819. VIII. köt. 127. l. jegyz.

³⁴ Fraknói, i. h. 903. l.

³⁵ Fraknói, i. h. 893. l.

³⁶ Gábor, i. m. 29. l.

³⁷ Fraknói, i. h. 894. l.

³⁸ Fraknói, i. h. 896. l.

³⁹ Fraknói, i. h. 897. l.

pártfogását nem nélkülözhatték.⁴⁰ Ily körülmények között az ereklye visszaszerzése biztos sikerrel kecsegtetett, ami 1771 május 29-én tényleg be is következett. A raguzai küldöttség akkor adta át Mária Teréziának a szent jobbot, mint a raguzai köztársaság ajándékát.⁴¹

Az átvétel után az ereklye hitelességéről kívánt meggyőződni a királynő, mert csak így engedhette meg, hogy a szent jobb ünnepélyes köztiszteletre kitétessék. Hozzáértő tudós férfiak beható vizsgálatának eredménye az lett, hogy „a szent jobb kéz hitelessége iránt kételkedni egyáltalán nem lehet”.⁴² A vizsgálat során a tudós Pray György a szent jobb ujjai között egy kis pergamentszeletet talált a következő felirattal: Boldog István király és dicsőséges hitvalló jobbja.⁴³ Az ereklye nyilvános tiszteletére Migazzi Kristóf bécsi érsek egyházi részről is megadta az engedélyt. Erre a királynő a kéz csuklójára szímaranyból cserfakoszorút készíttetett, a bíboros pedig a szent ereklyét kristályüvegből készült és ezüsttel díszített tartóba helyezte.⁴⁴ Az így elhelyezett szent jobb 1771 június 30-ikától kezdve kilenc napon át a schönbrunni császári palota kápolnájában volt kitéve. Az ünnepélyes isteni tiszteleteken az udvarral együtt maga a királynő is ismételten megjelent. Érdemes megjegyezni, hogy az egyházi szertartások során magyar vonatkozású egyházi énekeket is énekeltek: latinul és németül a Szent Istvánról szóló himnuszt, magyarul a szent jobbról szóló „Óh dicsőséges szent jobbkez” kezdetű egyházi éneket.⁴⁵

A schönbrunni kilencnapos ájtatosság után a szent jobb Magyarországra szállítására került a sor. Kijelentette ugyanis a kegyes királynő a gróf Esterházy kancellárhoz intézett ünnepélyes iratában,⁴⁶ hogy Szent István első magyar király jobbkezét, „mint a magyar nemzet iránt érzett szeretetének különös jelét”, Magyarországnak ajándékozza, és kívánja, hogy azt Budán az udvari kápolnában helyezték el, évenként pedig többször is közszemlére tegyék ki. Kijelenti továbbá az ajándékozólevélben, hogy a szent ereklye őrzését a mindenkori Szent Zsigmond egyház plébánosára bízza. A királynő a legnagyobb érdeklődéssel tanulmányozta a szállításra vonatkozó hivatalos előterjesztéseket. Hogy milyen nagy súlyt helyezett arra, hogy a szállítás fejedelmi személy emlékéhez illő ünnepélyes pompával történjék, mutatja az, hogy az előterjesztett

⁴⁰ Fraknoi, i. h. 898. l.

⁴¹ Gábor, i. m. 30. l.

⁴² Kollár Ádám Ferenc udvari könyvtárnok 1771 június 3-i jelentése Mária Teréziához: „... wäre an der Autenticität der Reliquien von der rechten Hand des h. K. Stephani ganz und gar nicht zu zweifeln.“ Fraknoi, i. h. 900. l. Országos Levéltár, kanc. oszt. 2838. sz.

⁴³ „Dextera beati Stephani regis et confessoris gloriosi.“

⁴⁴ Dobozi István: Mária Terézia kétszázéves levele az első Szent István-napi körmenet megtartásáról. Magyarság, 1927 aug. 20.

⁴⁵ Gábor, i. m. 30. l.

⁴⁶ Dobozi, i. h.

javaslatnál nagyobb méretű szertartásokat rendelt el s erre vonatkozó utasításait sajátkezűleg jegyezte fel az előterjesztés oldalára.⁴⁷ Ezek szerint az ünnepélyes átszállítás vezetésével Bajzáth József címzetes püspököt bízta meg, akit egy testőrtiszt és hat testőr fog kísérni. „Nagyobb dísznek okából“ a szállítási ünnepélyességeken gróf Grassalkovich Antal és gróf Hadik András mint királyi biztosok fognak szerepelni.⁴⁸ Bécsből 1771 július 15-én indult el a szent jobbot szállító kíséret, mely a királynő utasításához híven Pannonhalmán, „Magyarország legrégebbi templomában“, háromnapos köztiszteltetre tette ki. Budára 1771 július 20-án éjjel érkezett meg a szent jobb. Másnap, július 21-én az utasítás szerint a királyi várbeli Szent Zsigmond-kápolnában megőrzés végett átadatott és ünnepélyesen elhelyeztetett. Az átvételi elismervényt Hohenfeld Katalin grófnő, az angol kisasszonyok főnöknője 1771 július 21-én állította ki.⁴⁹

Mária Terézia mélységes tiszteletét a szent király emléke és jobbjára iránt intézkedéseinek még egész sora bizonyítja. Valóságos propagandát fejtett ki a két kultusz érdekében. Figyelmét semmi sem kerülte ki, ami célszerűnek mutatkozott e kultusz fokozására, mélyítésére. Gondja volt rá, hogy megfelelő számú ismertető füzetek készíttessenek és kinyomtatva minél szélesebb körben terjesztessenek.⁵⁰ A szent jobb kézről szóló történeti értekezést Pray György jezsuita történetíróval iratta meg,⁵¹ aki azt Mária Teréziának ajánlva⁵² bocsátotta közre.⁵³ Gondoskodott arról is, hogy a Budán tartandó első Szent István-napi ünnepre a szent jobbról ima és ének készíttessék latin, magyar és német nyelven.⁵⁴ A nép kioktatására pedig rövid előszó az ima és himnusz, illetőleg a magyarnyelvű egyházi ének elé. A királynő megrendelésére készült magyar nyelvű ének 22 versszakból áll és „Óh dicsőséges szent jobbkéz“ kezdetéről ismeretes.⁵⁵

A szent ereklye visszaszerzésének emlékére érmekeket is veretett a királynő, melyekkel szintén ismeretterjesztő célokat szolgált. Az érme egyik oldalán a tartályba zárt szent jobbot ábrázoltatta megfelelő körirattal, a másik oldalán pedig a szent jobb viszontagságos történetének rövid tartalma olvasható. Az érme szövege a következő: „Boldog István király és dicsőséges hitvalló jobbjára, melyet az 1090. évtől az 1526. évig Magyarországon, azután pedig Raguzában két évszázadon túl tiszteltek, II. József és Mária Terézia őfelségeik az 1771. év május 29-én visszaszereztek és kilencnapos

⁴⁷ Fraknói, i. h. 901. l.

⁴⁸ Gábor, i. m. 31. l.

⁴⁹ Gábor, i. m. 55. l.

⁵⁰ Fraknói, i. h. 902. l.

⁵¹ Gábor, i. m. 56. l.

⁵² Fraknói, i. h. 901. l.

⁵³ „Dissertatio historico-critica de sacra dextra divi Stephani primi Hungariae regis“ cím alatt. Bécs, 1771.

⁵⁴ Gábor, i. m. 37. l.

⁵⁵ Gábor, i. m. 38—39. ll.

ajtatosság után Magyarországnak ajándékoztak (ajándékba adtak) azzal, hogy Budán évenként nyilvános tiszteletre kitétéssék.⁵⁶

A Szent István-ünnep különleges, *nemzeti* jellegét emelte ki s ezért idevágó fontos intézkedése az is, hogy midőn felterjesztésére XIV. Benedek pápa az ünnepek számát csökkentette és a megmaradt ünnepek közé Szent István napját nem vette föl, a királynő saját elhatározásából utasítást adott a püspököknek, hogy az első magyar király napját, augusztus 20-át munkaszünettel és kötelező misehallgatással meg kell ünnepelni az egész országban, a naptárakban pedig a napot ünnepként kell feltüntetni.⁵⁷ A Szent István-nap megünnepléséről rendelkezik a királynő az 1771-ben Grassalkovich grófhoz intézett megleghangú levelében is.⁵⁸ Kívánsága az, hogy Szent István király hazakerült jobbkezét ezentúl minden esztendőben Szent István-napján Buda várában ünnepélyes egyházi szertartással és katonai pompával, a népnek megmutatva, körülhordozzák. Így, a királynő óhaja szerint tartották meg abban az évben, 1771 augusztus 20-án Budán az első Szent István-napi ünnepélyes körmenetet.⁵⁹

De szabályrendeleti úton is megállapította Mária Terézia a szent jobb kultuszát. 1772 augusztus 7-én elrendelte, hogy a szent jobb tiszteletét augusztus 20-án, Szent István első magyar király emlékének szentelt napon örök időközön át meg kell ünnepelni. A királyi helytartótanács azután is évenként leiratot intézett Buda és Pest város tanácsához az ünnep megünneplésére nézve, amelyekben állandóan a kegyes királynő fenti alapszabályára történik hivatkozás.⁶⁰

I. Ferenc király rendeletéből a királyi helytartótanács 1818 július 14-én elrendeli, hogy a királyi várplébános címei közé a „szent jobb őre“ cím is felveendő, a Szent István-napi szokásos körmenetet pedig, mely a várkapolnából a plébániatemplomba halad, a polgári és katonai hatóságok részvételével minden évben a lehető legnagyobb ünnepélyességgel kell megtartani.⁶¹ József nádor ugyanabban az évben, 1818-ban a helytartótanács útján kiadott rendeletében az ünnep sorrendjét is megállapította.⁶² Ez az ünnepi rendtar-

⁵⁶ Gábor, i. m. 55. l. *Dextera beati Stephani regis et confessoris gloriosi, quam ab an. 1090. ad 1526. in Hungar. tum Ragusae ultra II. sec. cultam Jos. II. et M. Ther. augg. 1771. 29. Maii recuperarunt. Et post 9. dier. devotionem Hung. D. D. Budae quotannis publ. venerationi proponendam.* Gábor, i. m. 32. l.

⁵⁷ Fraknói, i. h. 902. l.

⁵⁸ Dobozi, i. h.

⁵⁹ Dobozi, i. h.

⁶⁰ *Pium illum cultum Sacrae Dexteræ S. protoregis nostri Stephani, quem augustissima Maria Theresia regina apostolica in fundationali diplomate die 7-a Aug. 1772. edito in perpetua tempora stabilitum voluit.* A helytartótanács 1820 aug. 16-i irata. Főv. Levéltár. Int. a. m. f. 69. 6215.

⁶¹ *Et processione ex ecclesia palatii regii ad ecclesiam parochialem Assumptæ B. M. V. quotannis ipsa S. regi Stephano festa die institui solita etiam cum conductu dicasteriorum et praesidiariae militiae omni, qua par est, cum solemnitate celebretur.* Főv. Levéltár, u. o.

⁶² Csitáry Béláné: Szent István ünnepe hajdan és ma. 19. l.

tás Buda város tanácsának kitüntető helyet biztosított a körmenetben. 19. pontja szerint ugyanis a fáklyákat viselők mellett mind a két részről a szent kezét a budai n. magistratus veszi körül. Ezt a helyét a körmenetben a budai tanács később is megtartotta, amit a körmenetről szóló sajtóközlemények helyyel-közzel külön kiemelésre tartottak érdemesnek. „A 800 esztendő ereklyét vállaikon vivő négy adstans mellett két részre magyar ruhákba öltözött fáklyás ifjak és hat-hat formarubás budai polgárok s Buda városának tanácsnokai lépdeltek“.⁶³ Lehet, hogy a kitüntető hely azért biztosított a budai tanács részére, mert Buda városa egy fogadásból kifolyóan ezt az ünnepet a saját ünnepének is tartotta. 1809-ben, Győr elfoglalása után Buda polgársága megfogadta, hogy arra az esetre, ha az ellenség ostromától ment maradna, Szent István napját, kinek jobb karja náluk tiszteletben tartatik, Buda polgárai és tanácsa készek esztendőnként különös fényességgel és hálaadással ünnepelni. 1810-ben a főkormányszéktől az engedélyt megkapta az ünneplésre. Utóbb a császárhoz folyamodott aziránt, hogy ezen jeles napot, mint a város tulajdon ünnepét, minden kitelhető polgári tisztességekkel ünnepelhesse.⁶⁴

Az egyház részéről Kovalik János általános érseki helytartó tesz intézkedéseket a körmenet ünnepélyessége érdekében. Nyomban a nádori rendtartás kézhezvétele után felkéri a pesti tanácsot, hogy „az immár országossá lett“ körmenet rendjét a maga részéről is mozdítsa elő.⁶⁵ A következő évben, 1819 augusztus 12-én a helytartó ismét kéréssel fordul a tanácshoz: legyen szíves a pesti tanács az ünnepély fényének emelése érdekében a szükséges intézkedéseket megtenni, mert ez az ünnepély az országos ünnep rangjára emeltetett.⁶⁶

Miután a Szentjobb ily módon Mária Terézia királynő nagylelkű adakozásából 1771-ben ismét a magyar nemzet tulajdona lett, a Szent István-napi ünnep tartalmában jelentékenyen meggazdagodott: a szent király emléke hű társul kapta áldott jobb keze tiszteletét. S miután a magyar nemzet ily alakban több mint 100 éven keresztül ünnepelte Szent István napját, jobban mondva „ünnepelte a Szentjobb ünnepét Szent István napján“,⁶⁷ a százados szokás ösztönzésül szolgált arra, hogy a törvényhozás az 1891. évi XIII. t.-c. i. §-ával az első magyar király névnapját *nemzeti* ünnepé emelje.

„Szent István egyesítette lélekben a magyart. Az ő emléke egyesítsen újra bennünket. Szent István emléke hív és ez az emlék parancsolja, hogy egyek legyünk.“⁶⁸ A főváros főpolgármestere „a hon bol-

⁶³ Garay: Szent István ünnepe. Honművész. 1834. 68. sz. 540. l.

⁶⁴ Tud. Gyűjt. 1819. VIII. köt. 126. l.

⁶⁵ Processionem hanc jam nunc regnicolarem. Föv. Levéltár, u. o.

⁶⁶ Solemnitas isthaec ad regnicolaris festivitatis dignitatem elevata. Föv. Levéltár, u. o.

⁶⁷ Gábor, i. m. 33. l.

⁶⁸ Dr. Ripka Ferenc: Szent István hete. Szent István-hét Budapesten, 1926. c. füzetben 5. l.

dogsága alapítójának emléké“-vel⁶⁹ igyekszik egyesíteni a magyart. Jó úton jár; a múlt és a régiek igazolják őt. Mert „valamint egyes személyeket, úgy egész nemzeteket is eleiknek nagy tettei szoktak ébreszteni. Ily serkentő példát talál a magyar nemzet Szent István első királyának emlékezetében, aki a keresztény hitet a nemzet szelídítésére, a szelídítést boldogítására fordította; a nemzetnek összefogó erőt, tekintélyes méltóságot, illendő polgári rendtartást és szabadságot szerzett“.⁷⁰ A Szent István-napi ünnep testvéri érzést és összetartást ébresztett mindig a magyarban: „midőn a menet egyik vége már Mátyás várában csillogott, másik végét még Pest falai közt lehetett látni. Az egész egy valódi élő hidat, egy emberláncot képezett, mintha a két testvérvárost, Budát és Pestet ipso facto Budapestté akarta volna tenni. Különösen szívreható volt a szent kezét kísérő főuraknak magyar ájtatos éneklésök; szívemelő vala tőlük hallani ama buzgó 400 éves ének hangjait: „Kérünk, áld meg országunkat, királyunkat s mindnyájunkat.“ Valóban ily testvérileg osztakozó, egymáshoz szító két várost nehezen fogunk hirtelenében találni, s most mondja valaki, hogy nem jól írunk, ha Budapest-et írunk.“⁷¹ Minden magyar érezte, hogy erőt merít Szent István napján, a magyar egység erejét, azért magyarnak érezte az ünnepet is: „csak hazánk kalendáriumiban van kijegyezve veres színnel, s így a szó legszorosabb értelmében magyar innep az“.⁷² S jóval előbb, mint a törvényhozás, nemzeti ünnepnek tartotta azt: „Első királyunk napja legjelentékenyebb nemzeti ünnep“.⁷³

Legyen a Szent István-napja nemzeti egységünk szimbóluma és mindenkor olyan, amilyennek a nemzet boldogulásáért küzdő jeleink mindenkor látni óhajtják: „amellyel szemben ledőlnek a felekezeti válaszfalak, megszűnik a faji különbség és csupán azt érezzük, hogy mindnyájan egy haza fiai vagyunk“.⁷⁴

Augusztus 20-án úgy elevenítsük fel évenként a szent király emlékét, hogy hivatott volt egy nemzet átalakítására és elérte azt, hogy a magyar nép „e hazát ne tekintse útnak vagy leshelynek, ahonnan más országokba törhet, hanem tekintse bölcsőjének és sírjának“.⁷⁵

Dr. Budó Jusztin.

⁶⁹ Honművész, 1834. 68. sz. 540. l.

⁷⁰ Hazai és külföldi tudósítások, 1821. II. 15. sz.

⁷¹ Garay: Szent István ünnepe. Honművész, 1834. 68. sz. 540. l.

⁷² Garay, u. o.

⁷³ Sürgöny, 1866. 189. sz.

⁷⁴ Csitáry, i. m. 34. l.

⁷⁵ Dr. Budó Jusztin: Szent István élete és működése. Szent István-hét Budapesten, 1926. c. füzetben 14. l.

Az első pesti hírlap háborús tudósításai.

A közelmúlt tapasztalataiból még élénk emlékezetünkben van, hogy a nagy háború évei alatt a napisajtó mily nagy felkészültséggel állott a háborús események gyors és részletes megrögzítésének szolgálatában. A négyéves világégés a maga állandó változatosságával folyton új meg új tápot adott a tömegérdeklődésnek és természetszerűen azoknak a sajtóorgánumoknak volt legnagyobb a kelendőisége, amelyek a nagy néprétegek fantáziáját leginkább foglalkoztatni tudták. Egyes napilapok óriási példányszámban keltek el és sikerüket főként azáltal érték el, hogy legjelesebb íróinkat nyerték meg haditudósítókul, akik a hadszíntereken szerzett közvetlen tapasztalataik alapján színes leírásokban ismertették a hadi életnek epizódjaiban is sokoldalú képét.

A háborús hírszolgálat nagy fontosságának felismerését a fővárosi hírlapírás kezdeteinél is megtaláljuk.

Az első pesti hírlap haditudósításainak ismertetésénél a XVIII. század utolsó negyedére kell visszanezünk. Míg Budán ugyanis az 1730-as évek elején indul meg a hírlapirodalom, a pesti hírlapírás kezdetei csak az 1780-as évek utolsó, mozgalmas éveire vezetnek vissza. A *Neuer Kurier aus Ungarn von Kriegs- und Staatssachen* — vagy mint röviden nevezték, *Pester Zeitung* — címet viselő első pesti hírlap alapítójának, *Moll Jeremiás*nak terve, bizonyára Pest élénkülő kereskedelmi életére való tekintettel, kezdetben az volt, hogy *Trattner Mátyás* nyomdásszal társulva Pesten és Budán egy-egy hirdetővállalatot alapít és ezekkel kapcsolatban egy a hirdetések közzétételére szánt hetilapot ad ki. Bár az engedélyt erre 1788 elején minden nehézség nélkül megkapta, úgy hisszük, hogy az 1787. év végén *II. József*nek *Katalin* cárnő szövetségében megindult török háborúja, valamint a forrongó európai közállapotok bírták arra, hogy kimondottan kereskedelmi jellegű vállalkozás helyett egy a közönség mulattatására és felvilágosítására szolgáló lapot adjon ki.¹ *Moll Jeremiás*, mint élénk szellemű újságírói tehetség, valóban ügyesen használta ki a helyzetet. *II. József* balsikerű külpolitikája itthon és az egész Német birodalom területén is oly nagy elégtelenséget keltett, amely már a birodalom egységét veszélyeztette. Kétszázezernyi sereg állott a törökkel szemben az Adriától Moldváig elhúzódó hosszú vonalon, amely azonban alig tudott sikereket felmutatni. A török 1788-ban áttörte a gyöngye hadállást és pusztítva rontott az akkor már virágzó Bánságba. Ugyanekkor Belgium nyílt forradalom színtere lett. Mindezekhez járult, hogy a Habsburgok hatalmára féltékeny porosz király szövetséget kötött a törökkel, sőt Magyarországon is egyes elégtelének a porossal és a törökkel kerestek összeköttetést. A háborúval együttjáró requirálások és kényszermunkák, a folyton

¹ L. Gárdonyi A.: A hírlapírás kezdetei Budán és Pesten. (Könyvtári Szemle 1917. 2. f.)

nagyobbodó ínség és drágaság a városi lakosság körében is nagy izgalmakra adott okot.

Ilyen körülmények mellett a közállapotok iránt felcsigázott érdeklődés természetesen kapva kapott minden olyan hírforrás felé, ahonnan az események folyásáról tudomást szerezhetett. Volt ugyan ekkor Budának egy sajtóorgánuma: az 1787-ben megindult *Ungarische Staats- und Gelehrte Nachrichten*;² jól ismerték továbbá a testvérvárosokban a *Wiener-* és a *Pressburger Zeitung*-ot, valamint a *Grazer Bauern Zeitung*-ot is, de úgy látszik megérett a helyzet arra, hogy Pestnek külön helyi lapja is legyen. Az akkori közlekedési viszonyokat tartva szem előtt, nem csodálhatjuk, hogy a postajáratok különösen télvíz idején nagy késéssel érkeztek meg, sőt a Buda és Pest közötti összeköttetés is nem egyszer szünetelni volt kénytelen. Miként az *Ungarische Nachrichten*, úgy a *Neuer Kurier* alapítását is elsősorban a helyi érdeklődésnek a külső eseményekkel szemben megnyilvánuló fokozódása magyarázza meg.

Az új pesti hírlap 1788-ban indult meg és hetenként háromszor jelent meg. Szerkesztője már a címben is kifejezésre juttatja, hogy a hadieseményeket figyelemmel kívánja kísérni és a hírlap hasábjain számtalanszor utal arra, mily nagy fontosságot tulajdonít a háborús események gyors és hű közlésének. Az 1789 január 1-i számban, amidőn megköszöni előfizetői bizalmát, megígéri, hogy a támogatásért a hírszolgálatot levelezői számának kibővítése által akarja lehető leg-tökéletesebb fokra emelni. Beköszöntőjében is elsősorban a háborús eseményekre gondol, amikor kifejezi óhaját, hogy ez az esztendő hozza meg hadseregünk számára a győzelmet. Nagy elismeréssel szól emellett a magyar vitézségről: „A nemes magyar nemzet neve, amely bárhol fordult meg, tettei által hősi koszorút font magának az elődökhöz hasonlóan, akik évszázadokon át mint a vitézség példái szerepeltek, rémülettel tölti el az ozmánt.” Az év második felében (július 16) már azzal dicsekszik, hogy oly nagy előfizetőinek száma, amilyent más lapok hosszú éveken át nem tudtak elérni. A siker annak köszönhető, hogy a kitűnő híreket első hírforrásból kapja kézhez. Így *Laudon* hadseregénél teljesen megbízható levelezője van, aki által a hadieseményeket erről a helyről nagyon gyorsan dolgozhatja fel. Szeptemberben már mindenki tudja, hogy Belgrád körül fontos események vannak készülöben. A *Kurier* már csak Belgrádhhoz való viszonylagos közelsége miatt is számít arra, hogy *Laudon* seregéről leggyorsabban közölheti a küszöbön álló fontos eseményeket, amiért is joggal tart igényt a *Kriegsblatt* címére. A szerkesztőség nem kímél fáradságot, hogy új, megbízható tudósításokat is szerezzen és biztosítja olvasóit, hogy Belgrádról állandóan körülményes jelentésekben számol be. Hivatkozik azután eddigi sikereire, amelyeket azáltal ért el, hogy a töröknek a Bánátból való kiűzetéséről, az erdélyi eseményekről és a horvátországi frontról mindig alapos és részletes tudósításokat közölt. Az év végén (december 17) ismét megállapítja, hogy a lap mindig

² L. Kelényi B. O.: Buda és Pest hírlapirodalmának multja II. (A Sajtó, 1927. 5. sz.)

érdekes és aktuális volt, mert nem másolt le más hírlapokat, hanem széleskörű levelezése útján mindig az eredeti forrásból közölte a legújabb eseményeket. A *Pester Kurier* — folytatja ezután — kétségkívül ez évben a monarchia legjobb hadiújságjainak egyike volt és így érte el, hogy általában csak *Kriegskuriernak* nevezték. A horvátországi hadseregről, a derékhadról, az erdélyi hadcsoportról és Koburg herceg seregéről közölt jelentései révén népszerűsége igen nagy mértékben emelkedett. A szerkesztő a tudósítások fontosságának tudatában végig az egész török front minden fontosabb pontján, sőt még az orosz hadseregnél is tudósítókat szerződtetett és ez alkalommal külön felhívást is közölt, hogy jó honorárium mellett a jövőben is hajlandó tudósítókat alkalmazni.

A háborús események leírásához a *Neuer Kuriernak* természetesen más forrásai is voltak. Felhasználta elsősorban a hivatalos jelentéseket, amelyeket a *Hofbericht von Kriegsvorfällen* számai szolgáltatottak. Sűrűn használta azután a *Wiener Zeitungot* és egy alkalommal (július 25-én) külön ígéretet is tett, hogy a *Wiener Zeitung* minden jelentősebb háborús mellékletét leközi. Forrásul szolgált azután a hazai hírlapok között a legnagyobb tekintélyű hírlap, a már 1764-ben keletkezett *Pressburger Zeitung* is, amely főként a hazai eseményekkel kapcsolatban szolgáltatott számára anyagot. A messze külföld lapjai között többször látjuk hírforrásként megjelölve a *Gazetta Universale di Firenze* és a klévei *Courier du Bas Rhin* közleményeit is. Az utóbbival egy alkalommal élénk polémiába keveredett, amikor a lap a *Bukassovich* szabadesapat fosztogatásairól tett közzé tendenciózus híreket s azt kívánta a laptól, hogy a török front eseményeinek ismertetésénél a magyarországi hírlapok közléseit fogadja el.

1789-ben indult meg Bécsben a háború eseményeinek hatása alatt a *Hadi és Más Nevezetes Történetek* c. magyarnyelvű folyóirat, amely főként a háború epizódjainak színes feldolgozása által tett szert népszerűsége. A *Kurier* december 5-én nagy elismeréssel ír róla és leközi belőle a *Wumser*-ezred egyik hőstettének történetét.

Megtaláljuk a *Neuer Kurier*-ben a mai modern aktuális melléletek elődjét is, amelyet a lap szintén háborús érdeklődés szolgálatába állított. E melléletek között nagy érdeklődésre tarthattak számot azok a metszetek, amelyekkel a lap negyedévenként olvasóközönségének kedveskedni akart. A metszetek a háború alatt szereplő hadvezéreket ábrázolták: 1789-ben *Laudon Gedeon* báró, *Frigyes Józsiás Szász-Kóburgi* herceg és *Hadik András* gróf képeit metszette rézbe *Pollenzig József*, aki ezen kívül más háborús metszeteket és Budaváros képét is árulta a *Kurier* útján (július 2). Ugyancsak ő lehetett a mestere azoknak a hadiszíntérről készült metszeteknek is, amelyeket a lap egészéves előfizetői számára helyezett kilátásba (február 21). Mivel a *Kuriernak*, sajnos, csak néhány csonka évfolyama maradt meg, ezeket a melléleteket is csak részben ismerjük. A haditérképek és metszetek nyomtalanul eltűntek, de a portrék az 1789-es évből mégis reánk maradtak, úgy, hogy némi fogalmat alkothatunk mesterük művészi készségéről. A barokkeretben és tömegnyomatvány alakjá-

ban reánk maradt pontozó és vonalastechnikájú metszetek messze mögötte maradnak ugyan az egykorú bécsi illusztrátorok műveitől, de a pesti művészeti élet kezdetéhez mégis érdekes adatokul szolgálnak és tekintettel olcsó árakra (külön 4 kr.-ért árusították) bizonyára nagy kelendőségük is volt.

Hogy a mozgalmas 1789. esztendő néhány fontosabb eseményének hírlapi feldolgozását bemutassuk, néhány esemény leírásának

Báró Laudon Gedeon arcképe.

részletesebb vázolását is meg kell adnunk. Július elején a boszniai *Berbir* (Török-Gradiska) közeli elfoglalásában számoltak Pest lakói, sőt akadtak olyanok is, akik magánúton szereztek tudomást az erősség elfoglalásáról. A Kurier már július 2-i számában híven beszámol tudósítói értesítéseiről, amely szerint Berbirnél a törökök helyzete tarthatatlan, de azt sem hallgatja el, hogy a horvátországi jelentések erről mitsem szólnak. Amikor a hír sok szóbeszédre ad alkalmat, a hírlap megjegyzi, hogy amíg biztos értesülése nincs, nem hajlandó a híreszteléseknek hinni. A hadihelyzet súlypontja ekkor a Horvátországban és Boszniában operáló *Laudon*-féle hadseregnél volt és

a folyó események fontosságának megfelelően július 7-től a laphoz függesztett *Extrablatt*-ban híven beszámol az itt történekről. Lépésről-lépésre elmondja az itt működő hadseregesoportok teljesítményét, míg végre július 11-én hosszú jelentésben számol be a győzelemről és *Berbir* várának július 9-én történt megszállásáról, amelyet több számon át közöl. A horvátországi hadműveletek végre is Belgrád elfoglalására — az egész hadjárat egyetlen jelentős fegyvertényére —

Gróf Hadik András arcképe.

vezettek. A győzelem jelentőségének hangoztatásában a *Kurier* igen nagy buzgalmat fejtett ki. Miután az ostrom egyes részleteiről kimerítő beszámolásokat közöl, október 13-i számát teljesen a nagy esemény leírásával tölti meg. E hó 15-én már hirdeti a *Trattner* kiadásában megjelent munkának részletes tartalmát, amely 19 lapon illusztrált képét nyújtja az ostrom részleteinek. A tudósítások beérkezésének sorrendjében közli a győzelemmel kapcsolatos ünneplések sorrendjét is és a jövőt érintve messzemenő jóslásokba bocsátkozik: a török helyzete annyira megrendült, hogy ez évben még *Bukarest* is hadseregünk kezébe kerül. A polgárság áldozatkészsége, a had-

seregnek küldött ajándékok, az október 25-én *Pesten* lejátszódott fényes győzelmi ünnep leírása mind a siker nagy jelentőségét vannak hivatva hangoztatni. És biztosan kellemesen lepte meg a város magyarnyelvű lakosságát, amidőn a november 7-i szám mellett „Belgrád várának 7dik Októberében 1789 esztendőben esett meg vételét“ magyarnyelvű költeményben olvashatta.

A Kurier lapjain bő helyet talál azután a szerkesztő ígéretéhez híven az orosz-török háború eseményeinek ismertetése és az európai helyzetről is politikai és hadi vonatkozásokban elég gyakran látunk közleményeket. Ezek azonban, mint a török háborúkhöz képest másodrendű események, csak akkor nyernek részletesebb ismertetést, ha a török front alakulásáról nincs sok jelenteni valója a szerkesztőnek. Itt-ott találunk azután leginkább törökországi vonatkozású novellisztikus feldolgozásban készült történeteket is, amelyek a mai kor olvasói előtt túl romantikusaknak tűnnek fel, de a barokkstíl korát bizonyára érdekelték. Így január 3-án mulatságos történetet olvasunk a *nagyvezírről* és *Kapudan* basáról, amelyet a „*Laterna Magica*“ homályában mutat be és a végén, a világosság fényénél — célzással az említettekről elterjedt különféle hióbbírekre — kitűnik, hogy minden róluk bemutatott kép csak árnykép volt. Más alkalommal azután a Török birodalom erősségeinek megismertetésével kívánja olvasóit hasznosan foglalkoztatni.

1790-ben *II. József* halála véget vetett a török háborúnak. A Neuer Kurier ettől fogva, miután bevallott céljának megfelelően sikerült *Pesten* jelentőségét biztosítania és nélkülözhetővé tette *Pesten* a bécsi újságokat, az irodalom termékeinek ismertetésére és ezáltal az irodalmi kritika fejlesztésére helyezte a súlyt. A század végéről fennmaradt néhány évfolyamának értékes tartalma bizonyítja, hogy e téren is hasznos munkát végzett: a béke kultúrájának megbecsülésére nevelte olvasóit.

Kelényi B. Ottó.

A cenzura és az első pest-budai könyvnyomdászok.

Az „aufklérista“ időszak némely vadhajtása a kalapos király utódaiban s tanácsadóiban azt a meggyőződést érleltették meg, hogy minden meglevő és megtörténhető bajnak a könyv, a nyomtatott betű az egyik főoka, ezért szükségesnek ítélték, hogy a könyv megjelenése és terjesztése elé, törvények és rendeletek formájában, minél nagyobb akadályokat állítsanak. Az első intézkedés az 1791: XV. t.-c. volt. Ebben arról van szó, hogy csak privilégiummal felruházott nyomdának szabad működnie. A helytartótanács pár évvel később rendeletet intézett a pesti városi tanácshoz, melyben ezt újabb szabályok betartására kötelezte. Ez az 1793 június 25-én 16.039 szám alatt kelt rendelet¹ mindenekelőtt emlékezetbe hozta az 1791. évi XV. t.-c-ikket s azzal folytatta, hogy büntetés sújtja nemcsak a titkos nyomdák tulajdo-

¹ Pesti lev. Intim. a. m. 5290.

nosát, hanem azokat is, akik ott nyomtatnak, ily nyomdából származó könyvet árusítanak vagy ingyen osztogatnak, ezzel szemben a besúgók 200 arany jutalomban részesülnek. A tanács erről természetesen illő módon értesítette a nyomdászokat és kereskedőket. Még esztendeje sem múltott ennek, az aggodalmaskodó helytartótanács a könyvnyomdászok, kereskedők és könyvkötők megrendszabályozására még szigorúbb utasítást bocsátott ki. Az 1794 május 13-án 10.811. szám alatt kelt intimatum² így kezdődik: „Oly célból, hogy a nyugalom és a közjó megóvása érdekében a veszedelmes könyveknek terjesztése lehetetlenné tétessék“, azért ez ügyben a következő legkegyelmesebb királyi rendelkezések tartandók be: 1. a könyvkereskedők könyveik jegyzékét bemutatják, raktáraikból a tilosak elkoboztatnak; 2. a cenzorok összeállítják azon könyvek jegyzékét, melyeket árusítani szabad, e jegyzékek kéthetenként készülnek, egy példány a könyvkereskedőnél marad, a másik példányt aláírva — amivel a tudomásvétel igazolja — a cenzornak visszaadja; 3. azok a könyvkereskedők, kik e tilalmat áthágják s a lajstromokba fel nem vett, vagy cenzurátlan könyveket árusítanak, először a tanács által megbüntetendők s a könyvek elkobzandók, míg ismételt esetben üzletük bezárandó s törvény elé állítandók; 4. ha pedig privilegizált könyvnyomdász tilos könyvet nyomtatna ki, a tanács e nyomdát zárossa be s privilégiumától fossa meg.

Ezek az intézkedések a könyvnyomtatókra vonatkoztak. Az idő folyamán azonban újabb sokszorosítási eljárást, a litografiát találták fel, Senefelder Lajos 1796-ban sokszorosított először körül. E találmányt kifejlesztette s 1806-ban Münchenben állította fel az első „Chemische Druckerei“-t. A nyomó először térképet, művészi képet, vonalozott papirosokat, kótákat sokszorosított. E célszerű eljárás híre hozzánk is eljutott s néhányan gyakorolták e művészetet, amikor a felsőbbiségek ráeszméltek arra, hogyha kótát, képet tudnak kövön sokszorosítani, úgy a betűt is s ezért jó lesz a cenzurát a kősajtóra is kiterjeszteni. A helytartótanács³ észrevevén, hogy Pesten több nyomda felállított, 1820 október 24-én 27.798. sz. a. felszólította a pesti városi tanácsot, tegyen jelentést arról, kinek engedélyével vagy anélkülre mellett, mikor, ki állított fel kősajtót? melyik cenzor hatáskörébe tartoznak? s utasította a tanácsot, hogy felsőbb rendelkezésig új nyomda felállítására se engedélyt ne adjon, se ilyennek létezését meg ne tűrje. A tanács felterjesztése némileg késett s ezért a helytartótanács már 1821 január 2-án 219. sz. a. megsürgette a nyomdai úton előállított munkák, képek és zeneművek cenzuráztatási módja feletti jelentést. E sürgetésnek leérkezése kissé késett (esetleg késleltették tárgyalását) s így csak a február 3-iki tanácsülés elé került, ahol jólélekkel intézhették el úgy, hogy a jelentés már előterjesztetvén, „irattárba teendő“. A hivatkozott jelentés igazán nem régen lehetett a helytartótanács előtt, mert hiszen Seeber Károly városkapitánynak jelentését magáévá téve a városi tanács azt 1821 január 27-én terjesztette fel. E nagyon érdekes beadványból megtudjuk, hogy ezidőben még nem volt nagy a pesti nyomdászok száma, összevissza négyen értettek e mesterséghez. E jelentés szerint:

Richter Fülöp festő volt az első, ki Pesten könyomással kezdett foglalkozni. Zeneműveket, rovatozott táblázatokot, térképeket és képeket készített. Igazolta, hogy a képeket s a térképeket Trnka Mihály budai királyi könyvrevizornak mindenkor bemutatta. Richternek sem privilégiuma, sem könyomatú munkák kiadására külön engedélye nincsen.

Straub Vencel, a Pesten állomásozó tüzérezred alhadnagya, ki az ezred

² Pesti levél. Intim. a. m. 5290.

³ Lovéltári anyag: Pesti levél. Intim. a. m. 1242.

rajzoló műhelyének (institutum graphidis) vezetője, készít könyvmatokat. Ez intézet cenzura alá nem tartozik. Tudomás szerint könyvomói privilégiuma nincs. Ezidőszerint Lajos főherceg arcképét készíti.

A harmadik litografus Hartvig Ede, aki Greipel császári tanácsos s Brudern báró részére könyvomású munkákat készített s csupán számadási táblázatokat (tabellas rationarias) készíti.

A negyedik kőrajzoló Rzisabell József volt, ki „egy“ festővel együtt báró Brudern József részére dolgozott, de ezek innen eltávoztak.

Miután a könyvomókról imígy számot adott Seeber városkapitány, még névszerint felsorolta azokat, kik „képeket, hangjegyeket, térképeket vagy írásokat“ ércebe metszenek (aeri incidunt). Ezek: Engelmann Henrik, Günther Antal, Kárász Ferenc, Prixner Simon, Leonhard Sámuel és Schönmann Ottó, akik azonban a könyvomáshoz nem értenek és képeiket, térképeiket és írásaikat a revizornak bemutatják.

A helytartótanács ez előterjesztés alapján Straub kivételével, kire nézve külön intézkedésre lesz szükség, a királyi engedélyt megszerezte, mit október 2-án oly hozzáadással közöl a tanáccsal, hogy az érdekelteket erről értesítse. E rendelkezésnek a tanács a november 17-iki tanácsülés jegyzőkönyvének 6110. sz. a. határozatával eleget is tett.

Míg Pesten 3—4 kőrajzoló volt, Budán Schmid János rézmetsző működött, ki idejekorán megszerezte a könyvomói privilégiumot is, úgy hogy már 1820 júniusában a Vereinigte Ofen-Pester Zeitungban (június 8.) hirdette, hogy az ő könyvomdájában készült Rudnay hercegrímás arcképe, mely Liedemann boltjában s az Industrie Comptoir-ban Pesten vásárolható meg, ahol „auch die übrigen lithographischen Arbeiten Herrn Schmid's vorfindig sind“.

A hazai születésű Trentsensky József az 1820-as évek elején Bécsben könyvomdászati privilégiumot nyert az egész monarchia területére. Magyarországi megrendelőinél elért sikerei arra buzdították, hogy privilégiumát elsősorban Magyarországon, szülőföldjén érvényesítse — így írja a Verein. Ofen-Pester Zeitungban — s 1825 december 15-én könyvomdát nyitott meg Pesten Dorottya-u. 9. sz. alatt s a közönség nagyobb kényelmére a Váci-utcában (37. sz. a.) boltot nyit, melyben munkáit árusítja. Ezt az üzletet alighanem nem volt érdemes fenntartani, mert 1826. Szent Mihály-napjától az árusítóboltját a nyomdával a Dorottya-utca 9. sz. a. egyesítette. Az üzlet teljhatalmú vezetését Höschl József könyvomóra bízta, míg ő maga tovább is Bécsben maradt. Höschlnek a Bécsben 1825. november 1-én kelt meghatalmazás szerint jogában állott „minden e szakba vágó munkáról tárgyalni s azokban megegyezésre jönni, mindenfajta könyvomói munkát úgy a magas hatóságoktól, mint a p. t. főuraságoktól és magánosoktól átvenni, ezekről alkuegyezményeket kötni, a munkákért járó összegeket felvenni és nyugtázni.“ Trentsensky jól értette mesterségét s többféle könyvomói eljárására ismételtelen kapta meg az akkor szokásban volt kétéves szabadalmat.

A könyvomdászat jól jövedelmező iparágának bizonyult, miért is minél föbbben szerették volna ennek gyakorlására a privilégiumot elnyerni, de ennek megszerzése igen nehéz dolog volt. Így 1827 és 1829 között könyvomdái privilégiumért benyújtott folyamodványok dolgában nagy iratváltás folyt a helytartótanács és a pesti városi tanács között. Privilégiumért folyamodtak Richter Fülöp Antal, az egyetem orvosi katedrái mellett volt rajzoló, Schmid János budai rézmetsző és Höschl József, az 1827. április havában jogfenntartással ideiglenesen szünetelő Trentsensky-féle könyvomda üzemvezetője. Richter már régebben is folyamodott privilégiumért, de a helytartótanács 1823-ben elutasította kérését. Höschl, Trentsensky művezetője,

tanult könyvkereskedő és könyvnyomdász kitűnő szolgálati bizonyítványokkal támogatta kérését. Schmid pedig húsz év óta Budán gyakorolt mesterségére való hivatkozással kérte műintézetének Pestre való áthelyezésére az engedélyt. Kérelmének meghallgatására Schmidnek volt legfőbb kilátása, mert nemcsak az szólott javára, hogy húsz év óta gyakorolta mesterségét Budán s hogy a rendőrséggel soha baja nem volt, hovábbá hogy alkalmazottainak (politikai) megbízhatóságáért jól állott, hanem az is, hogy tehető ember volt. 1828 június 8-án róla a pesti tanács jelenti, hogy mesterségének gyakorlásához szükséges gépei és szerszámai több ezer forintot érnek, a szükséges mennyiségű réz birtokában van, Tabánban 1822. évben 3700 bécsi forinton házat vett, Budafokon $\frac{3}{4}$ szőlője van s ezenfelül még 500 forint készpénze is van. Megbízhatóság dolgában tehát minden bizonnyal Schmid állott első sorban.

Miután Trentsensky időközben fenntartással beszüntetett pesti műhelyének megnyithatásáért folyamodott, a helytartótanács 1829 február 17-én kelt rendeletével e kérelemnek helyt adott s a többi folyamodó közül csupán Schmid Jánosnak adta meg a Pestre való áttelepülésre az engedélyt.

Schmid nem lett volna jó üzletember, hogyha műhelyáthelyezési engedélyét nem mint az *első országos könyvnyomdászati privilégiumot* tette volna közhírré a Vereingte Ofen-Pester Zeitungban (1829. március 22.). Privilégiumának tudatában nem is késett az első alkalommal a konkurens ellen fellépni. Wiesen Ferencet, a Handlungs-Zeitung szerkesztőjét 1830 márciusában bevádolta a helytartótanács előtt, mert a „Mode Blätter“ képeit Höschl-lel készítette, holott ez az ő privilégiuma, miért is kéri, hogy Höschl a litografálástól tiltassék el s műhelye zárassék be. Persze a vizsgálat kiderítette, hogy Höschl a kifogásolt könyvnyomatokat, mint az azokat rajzoló művész írta alá s hogy a sokszorosítást, mint a Trentsensky-féle könyvnyomda teljhatalmú vezetője nyomta. E megállapítás alapján a panaszost el is utasították.

A Schmid-féle támadásnál jóval nagyobb veszedelem szakadt Höschlre egy cenzurázatlan röpirat sokszorosítása miatt, ami a helytartótanács tudomására jutván, 1831. december 13-án ráírt a pesti tanácsra, hogy miután a Trentsensky-könyvnyomda vezetője „Pagellas volantes politicas auctoritates et iurisdictiones diffamantes ediderit“, járjon el a dologban s tegyen sürgős jelentést. A tanács Höschl-t kihallgatta, a cenzurái szabályok megsértése miatt büntetésből nyolc napra lecsukatta s erről szabályszerű jelentést tett. A helytartótanács ezt az intézkedést keveselte s 1832. február 28-iki rendeletével Höschl-t iparának gyakorlásától eltiltotta s a műhelyt lezáratta. Ezt a tanács engedelmesen keresztül is vitte, mire Höschl alázatlan folyamodványban ez ítélet alól való felmentését kérte, mert hiszen báró Orczy ügyvédje megígérte volt, hogy a nyomtatási engedélyt megszerzi, különben is már megbüntették e kihágásért, ellene a hatóságoknak eddig sem volt kifogása, igéri, hogy ezentul sem lesz, hagyják dolgozni, engedjék meg neki, hogy a műhelyt megnyithassa, mert különben éhen vesz el. Bár a tanács melegen pártolta e kérést, a helytartótanács a műhelyt nem oldotta fel a zár alól, de megengedte, hogy Höschl dolgozhassék ott, ahol tud. De Trentsensky is keresi igazát s Bécsben 1832. május 30-án megbízza Hoffmann udvari ágenst Budán, járná ki a műhelymegnyitási engedélyt. Ezzel egyidejűleg a nagyobb nyomtaték kedvéért testvérével együtt aláírt (nobiles Math. Trentsensky caesareo regius locumtenens [= alhadnagy] et Josephus Trentsensky) kérvényt ad be a pesti városi tanácshoz, melyben ügyének pártolásáért esedeznek. Hoffmann ügyes ember lehetett, mert hamarosan kijárta a felmentést. A helytartótanács június 5-én közölte a

tanácsal, hogy Trentsensky üzletét a zárlat alól mentse fel s utasítsa a tulajdonost, hogy ezentúl szigorúan alkalmazkodjék a cenzuraszabályokhoz.

Miután a privilégiumok ismételt kérése e korban gyakori s talán arnyalataiban előnyösebbre fordítottan lehetett a régi jogot újból kiadatni, Schmid János könyvomói privilégiumát ünnepi formában is kérte. Meg is kapta 1833. január 26-án a királyi privilégiumot ünnepies formában, függő pecséttel, amit a helytartótanács március 5-én kézbesítés végett leküldött a pesti városi tanácshoz. Amint ennek híre Trentsensky füléhez jutott, azonnal kérte az ünnepélyes formájú szabadalomlevelet. A helytartótanács maga sem értette meg Trentsensky kérelmét s 1833. október 22-én kérdést intézett a tanácshoz, jelentené, valjon miért kéri ezt Trentsensky, mikor a tanácstól 1825. október 3-án egy könyvomóintézet felállításához az engedélyt megkapta volt? A tanács december 20-iki felterjesztésében előadja, hogy Trentsensky vagy a helytartótanács 1832. évi október 16-án 26.341. sz. a. kelt rendeletének értelmezése alapján, vagy azért, mert Schmid János most kapott privilégiumot, kéri azt a maga számára is. A helytartótanács Trentsensky részére is megszerezte a királyi szabadalmi levelet, amiről a tanácsot 1834. november 19-én értesítette s felszólította, hogy Trentsenskyt a szabadalomlevél kiváltására s az 1821. évi (cenzurai) szabályrendeletek betartására utasítsa.

Höschl és Trentsensky között azonban idővel megszakadt a jó viszony, el is váltak egymástól s Höschl egy ideig úgy látszik megkísérelte, hogy engedély nélkül dolgozzék, mert műhelyét lepecsételték. Höschl kért ugyan könyvomói engedélyt a helytartótanáctól, amely viszont a városi tanácstól kért előterjesztést. Úgy látszik, baj volt Höschl dolga körül, mert november 12-én bejelentette a tanácsnak, hogy Trentsensky mással társult, aki gépeit, köveit nem akarja megvenni, hanem csak kibérelni, ezért kéri, mentsék fel zár alól a műhelyét, hogy tulajdonát eladhassa, mert ő mással akar foglalkozni. A helytartótanács 1837. január 3-án az eladást megengedi, oly feltétellel, hogy vevő csak olyan lehet, kinek könyvomói privilégiuma van. Höschl helyét Walzel Frigyes Ágost foglalta el, ki már 1831 óta dolgozott Trentsenskynél s akit ez 1836. augusztus 1-én társul vett maga mellé. A társulással egyidejűleg az újabban nyert privilégiumot is szeretne volna Walzelre átruháztni. Ezt az újabb privilégiumot 1835-ben nyerte, szövege ismeretlen, de következtethetünk rá a Vereínigte Ofen-Pester Zeitungban (1836. március 27.) megjelent hirdetésre, mely így kezdődik: „Durch allerhöchste Gnade Sr. K. K. Majestät ist dem bekannten Lithographen, unseren Landsmann Herrn Joseph Trentsensky in Wien, zur Ausübung seiner Kunst auch für Ungarn ein Privilegium mit dem Titel eines „Magisters der Lithographie“ zu Theil geworden. Derselbe wird in kurzer Zeit sein Etablissement in Pesth eröffnen“ stb. Ez tehát azt teszi, hogy a Höschl vezette műhely már régebben nem dolgozott s csak a Dorótya-utcai kereskedésben árulta (bécsi) műhelyének készítményeit. A Walzel-féle társulási tervet a pesti műárosok hihetetlen gyorsan megneszelték s együttesen támadták meg úgy Walzelt, mint Trentsenskyt. Walzel dolgában kérdést intéztek a katonai városparancsnoksághoz, hogy mint kilépett tiszt (ein mit Character quittierter Offizier) egy könyvomóval léphet-e társi viszonyba s annak üzletében eladóként szerepelhet-e? A városparancsnokság Grimm, Tomala, Müller és Conci műkereskedőkkel leendő közlés végett 1836. augusztus 15-én értesíti a városi tanácsot, hogy Walzel a tüzérségnél 14 évig szolgált kitüntetéssel, onnan alhadnagy minőségben kilépett s lemondván rangjáról, polgári foglalkozást üzhet. A négy műkereskedő a helytartótanáctól pedig azt kérte, hogy az engedély nélkül működő Höschl műhelyét zárassa be, Trentsensky pedig tiltassék el attól, hogy mütárgyakkal

kereskedjék. Ennek a kérvénynek elintézését ama leirattal sürgette meg a helytartótanács, amellyel Trentsenskynek azt a folyamodványát küldötte le (1836 szeptember 13-án), melyben ez privilégiumának társára: Walzelre való kiterjesztését kérte. E kérelemnek dolgában Szepessy tanácsnok járt el, nagy alapossággal és lelkiismeretességgel. Terjedelmes jelentését 1837 január 20-án mutatta be. Ennek alapján tette meg a tanács február 15-iki jelentését, melynek lényege: Trentsensky üzletében neesak az 1835. évi privilégium óta készített dolgait árusíthassa, hanem mindazt, ami bécsi és pesti műhelyéből kijött. Idegen (francia, angol) készítményei is voltak, de azok további árusításáról letett. Walzel mint pesti üzletvezető a haszonban s kárban részesedik, de a privilégiumban nem társa Trentsenskynek. Höschl József könyomó műhelyét már esztendeje bezárták s őt gépét lepecsételték. A helytartótanács augusztus 16-án tudomásul vette a Höschlre vonatkozó jelentést s elrendelte, hogy Trentsensky szabadalma alapján tárgyait árusíthatja, miután azonban a szabadalom kizárólag személyre szól, az önhatalmúlag ilyképen szövegezett cégtáblát „Die vereinigte oesterreichische und ungarische Lithographische Anstalt des Joseph Trentsensky & Comp.“ vétesse le s helyébe „Privilegirte Lithographische Anstalt des Joseph Trentsensky“ szövegezésű táblát akasztasson ki a tanács, ami pedig végül a négy panasztevő műáros többi kérését illeti, azok elutasítandók.

Trentsenskynek további vitákra és ellentétekre már nem igen volt módja, mert 1839 januárjában elhunyt. Mi sem természetesebb, mint az, hogy Walzel Frigyes Ágost az ilyképen felszabadult privilégiumot a maga részére kívánta megszerezni. Ennek érdekében folyamodványt nyújtott be a helytartótanácsához, mely azt 1839. február 12-én a városi tanácshoz beküldötte oly hozzáadással, hogy a döntésig a műhely dolgozhat (ut re interea integre servata).

Alig hogy Walzel szándékáról Schmid János és Szakmáry József könyomdászok tudomást szereztek, érdekeik védelmére egyesültek s közös beadványukban Walzel kérésének elutasítását kívánták. Az 1839 március 23-án iktatott kérvény igen harcias hangú volt. Mindenekelőtt kioktatták a tanácsot, hogy minden privilégium személyhez kötött előjog lévén, az a személy halálával megsemmisül. Miután a tanács Walzelnek könyomói működését Trentsensky halálával nem szüntette meg, oly előjogokat osztogat, melyeknek adományozására felhatalmazva nincs, ellenkezőleg kötelessége lévén az előjogok védelme, kéri az „usurpáló“ Walzel műhelyének bezáratását. Walzel (keltezetlen) igazoló írásában előadja, hogy a helytartótanács intézkedvén olyképen, hogy döntésig az üzem zavartalanul működhetik, kérvényezők beadványa tárgytalan. Persze Walzel sem állhatja meg, hogy ellenfeleinek a tanácsot sértő eljárását „szemtelenségnek“ ne mondja s beadványukat irigységüknek s rosszakaratuknak ne tulajdonítsa. Végül hozzáfűzi, hogy Schmid úgy látszik elfelejtette már, hogy ő a könyomást évekig engedély nélkül gyakorolta, ami pedig Szakmáryt illeti, ő meg azt felejtette el, hogy ő csak Buda területére kapott litografus jogosítványt. A referens, Tretter tanácsnok Walzel álláspontját magáévá tette s a tanács is úgy határozott április 22-iki ülésén, hogy Schmidet és Szakmáryt a helytartótanács „re interea integre servata“ rendelkezésére való hivatkozással elutasítsa. Ugyanezen ülésből kifolyólag a könyomdászati privilégium engedélyezésére Walzelt hozták javaslatba. A felterjesztésből a már ismerteken kívül kiderül még az is, hogy folyamodó nemesak kellő szakértelemmel rendelkezik, hanem őt könyomdája is van a szükséges felszereléssel együtt, hogy megfelelő tőke felett rendelkezik s hogy úgy ezekre vonatkozó írásai, mint

a Trentsenskyvel kötött szerződése rendben van. Végül, ha a privilégiumot megkapja, mint idegen származásút azonnal felveszik a pesti polgárok sorába. A hosszú s jóakarátú pártoló felterjesztésnek meg volt a maga hatása s a helytartótanács július 16-án 24.097. sz. a. közölte a tanácsal, hogy a Trentsensky halálával felszabadult könyvomói privilégiumot a király Walzel Ágost Frigyesnek adományozta, miután azonban ez utóbbi Braunau-ban született, az onnan való elbocsátását szerezze meg s a privilegális levél átvételéért a helytartóságnál jelentkezzen. E jó hírt a tanács Walzellel július 27-iki üléséből közölte.

Ezzel Trentsensky változó sorsú pesti könyvmdája révbe s állandó kezekbe jutott Walzel Ágost Frigyesnél, ki — mint folyamodványában mondotta — munkájával nemcsak a pesti legelőkelőbb kereskedők, hanem a magyar tudományos társaság titkárának megalégedését is kivívta volt. A helytartótanács pedig a privilegális levél átadásakor okvetlenül a lelkére kötötte, hogy az 1821. évi (cenzurái) szabályrendeleteket szigorúan tartsa be.

Isoz Kálmán.

A pesti magyar színészet kezdete.

Pestnek és Budának fejlett német színésze volt akkor, amikor a magyar színészet megalapítása érdekében megtörténtek az első lépések. A két városban, Pesten és Budán, három színház állott a németek rendelkezésére: Budán kettő, Pesten pedig egy. Budán, a mai Várkert-kioszk helyén állott a Raischl Ferenc ácsmester által épített nyári színpódium, melyet 1783-ban építettek fel. A második budai színház (a mai Várszínház — II. József rendeletére (1786 augusztus 23) átalakított karmelita templom és kolostor volt, melyet 1787 október 17-én adtak át profán rendeltetésének.

A pesti színházépület a dunaparti bástyatoronyban volt elhelyezve, melyet Berner Félix német színigazgató eszméje alapján használtak fel és valószínűleg már 1774-ben előadásokat is tartottak benne. Ez volt az első állandó színháza Pestnek.

A német színészek működése kedves volt az uralkodó és a bécsi politikai körök előtt. II. József germanizáló politikája azonban kiváltotta a magyarságból az ellenállás gondolatát és megindult a nehéz küzdelem a magyar nyelv megmentése és felvirágoztatása érdekében. II. Lipót Budára összehívott országgyűlésén, Révai Miklós indítványt terjesztett elő a magyar nyelv-művelő társaság felállítására, sőt egy magyar színház alapításának a terve is felmerült itt. A konzervatív gondolkodású többség nem szívesen foglalkozott azonban a tervvel, mert lealázkodónak tartották azt, hogy magyar ember, a némethez hasonlóan, komédiásként mutatkozzék fajtája előtt. A magyar szó hatalmát azonban valamennyien elismerték és a nyelv életrekeltségére elhintett mag nem hullott ugarra. A korabeli újságok felszínen tartották a magyar nyelv ügyét és vele kapcsolatosan a nemzeti színjátszás eszméjét is. Különösen a Bécsi Magyar Kurir küzdött az eszme mellett és fejtegette a színészet rendkívüli hatását. A hírlapok buzditása mellett íróink is serénykedtek a magyar színészet meg-

teremtésén és fordításokkal, átültetésekkel igyekeztek kedvező hangulatot támasztani. Kazinczy Ferenc buzgólkodásának volt köszönhető az az eredmény, hogy az ügy megvalósítása érdekében egy kis társaság felhívást intézett a helyesen beszélő magyarokhoz és jelentkezésre szólította fel azokat, kik kedvet éreztek magukban a Kazinczy által fordított Hamlet előadására. A merész vállalkozóknak Pesten, Strohmayer Ignác Antal könyvesboltjában kellett jelentkezni; a terv pedig az volt, hogy a pestbudai előadások után felkeresi a társaság a vidéki városokat is.

A Kurirban megjelent jelentés szerkesztője Kelemen László volt, ki heroikus erővel buzgólkodott azon, hogy színészeti és irodalmi tradíciók nélkül is, a semmiből teremtsen meg a magyar színjátszást és toborozza össze az első színjátszókat. A munka, amire vállalkozott, emberfeletti volt, mert számolnia kellett az anyagi küzködéssel és a konzervatív magyarság ellenszenvével. Segítőtársa nem volt sok. Kazinczy Ferencen és társain kívül, Soós Márton és gróf Ráday Pál karolták fel az eszmét és buzgólkodtak személyesen. Soós Márton vitte a látszólagos vezérszerepet az első lépéseknél, azonban az ügy szellemi mozgatója és irányítója Kelemen volt. Kelemen, mint a „Jelentés“-ben is jelezte, az egész országra ki akarta terjeszteni működését, Soós ellenben az állandó hely tervével foglalkozott, amely tervet Ráday gróf és Kazinczy is szívesebben vettek. Különösen Kazinczy, ki így látta megvalósíthatónak azt a tervét, amely Pestet akarta irodalmi gócponttá emelni.

A jelentkezőkkel Kelemen László foglalkozott, míg a játzsási engedély megszerzésének súlyos feladata Soós Mártonra hárult. Ez pedig nagyon nehéz feladatnak bizonyult. A játzsási engedélyen kívül helyiséget is kellett szerezniök, ami még súlyosabb probléma volt. Ebben az időben ugyanis a pesti és budai színházak főbérloje Tuschl Sebestyén volt, aki viszont Unwerth Emánuel grófnak adta a színházakat albérletbe. Természetes, hogy a színházakat bérletbe kérök kívánsága elől, az üzleti szemmel figyelő Unwerth gróf mereven elzárkózott, mert megérezte a magyarságban rejlő színészi fölényt a nagyobbára kóklerkedő német színészekkel szemben. Az első kudarc nem lohasztotta le Kelemenék lelkesedését, hanem nemes pártfogóik összeköttetéseit felhasználva igyekeztek helyiséghez jutni.

Amíg a helyiségért indított harc állott, addig Kelemen lankadatlan erővel és kitartással folytatta a szervezés munkáját, melynek eredményeként 1790 szeptember 21. és 25. között véglegesen megalakult az első magyar színjátszó társasága. Még ez év október 4-én folyamodványt nyújtottak be a pesti tanácshoz, melyben azt kérték, hogy engedje meg a tanács a magyar előadások megtartását azokon a napokon, amikor a német színészek nem játszanak. A tanács, tekintettel a bérletre, Unwerth grófhhoz utasította a kérelmezőket, kinek álláspontja az első kísérletek óta mitsem változott. Kelemenék ekkor a helytartótanácsához fordultak és onnan kértek támogatást. Ebben a nehéz küzdelemben sokan elfáradtak, de Kelemen László megingathatatlan hite és szívós kitartása nem engedte széthullani a fiatal társaságot. Hatalmas segítőre találtak Kelemenék Pest vármegye szí-

nézpártoló közönségében és nagyon sokszor a vármegye mentette meg a nemzet mostoha gyermekeit. A pesti tanács, ha nem is ellen-szenvezett a nemzeti színjátszás gondolatával, állást sem foglalt mellette, hanem igyekezett mindent áthárítani a bérlőkre és a helytartótanácsra. Ez utóbbinak a szerepe kezdetben kétszínű volt, később pedig egész nyíltsággal az elnyomás érdekében hozta határozatait, sőt igyekezett mindent válasz nélkül hagyni.

A bérlők, különösen Unwerth gróf, lehetetlennél lehetlenebb feltételeket szabtak akkor, amikor a magas pártfogók közbenjárására teljesen nem zárkozhattak már el a színházak bérbeadása előtt. Az első magyar színjátszók pedig voltak annyira meggondolatlanok, hogy a súlyos feltételeket is elfogadták, nem gondoltak jövőjükre. Egy cél lebegett előttük: játszani és az eszmét diadalra juttatni. Kitartásuknak meg lett az eredménye. A bérlet ügye úgy-ahogy elintéződött és megtarthatták az első előadást 1790 október 25-én. Műsorukon az „Igazházi“ című fordított vígjáték szerepelt. Ezt az első előadásukat a budai Várszínházban tartották. A siker minden várakozást felülműlt. Kitoró örömmel fogadták a magyar előadást és a magyar színészeket, kik elhagyva tisztes polgári foglalkozásukat — volt közöttük ügyvéd, református pap, tanító, mérnök — ráléptek a szenvedéstől és nélkülözésektől annyira rögzös útra. A második előadásukat Pesten tartották meg a budaihoz hasonló lelkesedés közepette.

Az első előadások után hosszabb szünet állott be. Ugyanis Unwerth gróf megbánta eddigi engedményeit és minden erejével el akarta gáncsolni a magyar társulatot. Az igazi küzdelem még csak most kezdődött meg. Panaszos feljajdulásaikkal keresték fel a színpártoló vármegyéket és támogatásukat kérték a helytartótanácsnál. A bérleti harcból, azt mondhatnók, kultúrharc fejlődött ki, a magyarság harca a német színészekkel. Kelemen Lászlóval együtt Kovács János pestvárosi ügyvéd vezette az elnemesüggelő küzdelmet. Társulati üléseket tartottak, amelyeken határoztak sorsuk felett. Terveket dolgoztak ki állandósulásuk és megmaradásuk érdekében. Egyik tervük az volt, hogy a budai tanács vegye meg a Raischl-féle színpártól pedig azt kérték, hogy építtessen a város alkalmas helyiséget számukra, melyért hajlandók 350 forint bért fizetni. Természetes, hogy a városok nem teljesítették a társaság kérését. A végtelennek látszó küzdelem a helyiségért, az újabb pártfogók közbenjárására, végre 1791 október 8-án megoldást nyert. Ugyanis e napon Unwerth gróffal megállapodást kötöttek a magyar színjátszók, melynek értelmében Unwerth elismerte játszási jogukat és megengedte, hogy akkor tarthassanak előadást, amikor a társaságnak tetszik. Ez a megegyezés új reményekkel töltötte el a már-már kedvüket vesztett színészeket, ámbar ez a megállapodás helyiséget nem biztosított számukra. Ezt a kérdést is sikerült megoldaniok. Elhatározták, hogy saját költsé-
gükön átalakíttatják a budai nyári színházat és Raischl Ferencsel szerződést is kötöttek. Míg az átalakítási munkálatok folytak, addig a társulat komoly próbákkal készült az előadásokra. A próbák veze-

tésére Protasevitz József pesti borkereskedőt szerződtették, ki azelőtt színész volt és ügyes rendező.

Protasevitz megjelenése jótékony hatással volt a társaság művészi fejlődésére, de annál szomorúbb állapotokat idézett elő a társaság belső életében. Előtérbe kerültek az áldatlan személyi kérdések. Eddig Kelemen László volt a társaság feje és vezetője, most azonban megbomlott a rend és az örökös forradalmár Sehy Ferenc áskálódásai elűtötték Kelement a vezetéstől. Színházi törvényeket dolgoztak ki, szerződéseket kötöttek egymással, de mindezek sem tudták csökkenteni az örökös ellentétek erejét, melyek pár esztendővel később az anyagi gondokkal párosulva bukását okozták az első magyar színjátszóknak.

1792 május 5-re elkészült a budai nyári színház átalakítása és e napon tartották meg az első előadást az átalakított helyiségben. Az egykorú újságok nagy lelkesedéssel számolnak be az első előadásokról, dicsérik a magyar színjátszók rátermettségét és egyetértőleg fölébe helyezik művészi tudásukat a német színészek tudásának. A siker lecsendesítette némileg a belső viharokat, sőt az elpártolt tagok is kezdtek visszaszállingózni. Ebben az időben kapcsolódott a társasághoz Kármán József, ki Ráday Pál gróf igazgató és inténdáns utasítására elkészítette a színházi törvénykönyvet. Az előadásokat változó kasszasikerrel folytatták egészen az ősz beálltáig, mikor ismét megkezdődött a harc a téli helyiség megszerzéséért és ismét lánggra lobbantak az ádáz személyi küzdelmek, indokolatlan kanapéperek. Téli színház céljaira a pesti szeminárium helyiségeit szerették volna megszerezni, azonban a helytartótanács ehhez nem járult hozzá. Időközben panaszokkal állandóan a vármegyékhez fordultak és kértek tőlük anyagi segítséget, de ezek csak gyéren folytak be. Ráday gróf helyett Podmaniczky József báró lett a főintendáns, akinek sikerült úgy-ahogy visszaállítani a rendet, új törvényeket alkotott és erős kézzel vette fel Unwerth gróffal a bérleti tárgyalás fonalát. A tárgyalások eredménye az lett, hogy 1792 december 28-án Unwerth gróf levélben értesítette Podmaniczkyt a szerződésről, mely 11 pontban tartalmazta a színházak bérletére vonatkozó kikötéseket s így sikerült a színjátszóknak téli helyiséghez jutni. Próbáik számára azonban kénytelenek voltak a szeminárium egyik megfelelő helyiségét kibérelni és ruhatárukat egy magánlakásban elhelyezni. Előadásaikat most már folytathatták. Úgy látszott, hogy végre révbe jutott a magyar színészek sokat hányatott hajója, mikor Unwerth gróf váratlan lemondása a színházak bérletéről ismét a sötét jövő és bizonytalanság árnyát vetette rájuk.

Busch Jenő lett az új bérlő és most ismét ádáz küzdelem kezdődött. Ugyanis Busch, Sehy Ferenc támogatásával az igazgatói tiszttség elnyerésére törekedett, hogy teljesen szabadkezet nyerjen a magyar színjátszók sorsának intézésében. A gyermekkorát élő társaság megsemmisítésére törekedett és ezt a célját el is érte. Átvette a magyar színészek igazgatását és a magyar színészetet, mely nemesebb célokért küzdött, erélytelenségével egészen elzüllesztette. Pedig igazgatása alatt érte el művészi kiforrottságát a társaság, de az egye-

netlenkedések és személyi harcok mégis megásták sírját. Busch pedig következetesen haladt célja felé. Az erkölcsileg és anyagilag legyengült színjátszóknak 1794 április 14-én adta meg a kegyelemdőfést, amely napon bejelentette lemondását az igazgatásról. Buschnak ez a cselekedete megbénította a magyar színészeket, mert a volt igazgató mindenüket lefoglalta. Kétségbeesésükben ismét a hatóságokhoz folyamodtak és el is érték annyit, hogy Busch még egy évre vállalta az igazgatást és így a magyar színészek ismét folytathatták előadásaikat. Ez az esztendő azonban semmi anyagi sikert nem hozott. A Martinovics-féle per és az országos állapotok következtében a közönség gyéren látogatta előadásaikat, a cenzura oktalan szigora erősen megnyirbálta az előadandó darabokat, a tagok kezdték megúnni a sok nyomorúságot s nélkülözést. Az egyre növekvő társulati botrányok, elégedetlenségek mindenkinek kedvét szegték. A lassú haldoklás — itt-ott felcsillanó életkedvvel — 1796 április 10-ig tartott, amikor a társulati gyűlés elhatározta, hogy az első magyar játzó színi társaság feloszlik és ezzel befejezte pest-budai működését. A dicsőségteljes eszme megbukott, de nem örökre. Kelemen László vándorbotot vett kezébe és nem hagyta elpusztulni az eszmét, melyért életét, fiatalságát feláldozta. Fáradhatatlan szorgalommal dolgozott tovább és ápolta a palántát, melyből nagysokára kinőtt a terebélyes fa, melynek gyümölcse lett az a mozgalom, mely megteremtette nemzeti színészetünk fővárosi hajlékát.

Ennyit a pesti magyar színészet kezdetéről. Aki bővebb ismereteket akar szerezni az első „Magyar játzó színi társaság“ küzdelmes éveiről és Kelemen László emberfeletti munkájáról, személyéről, a magyar színészet első martírjáról, az olvassa el figyelemmel Lugosi Döme könyvét (Kelemen László és az első „Magyar Játzó Színi Társaság“, Makó, 1927.), mely szomorú, de igaz naplója a magyar színészet küzdelmes kezdőkorszakának és páratlan adataival hézagpótló munkája az egyetemes magyar színészettörténetnek.

Romhányi István.

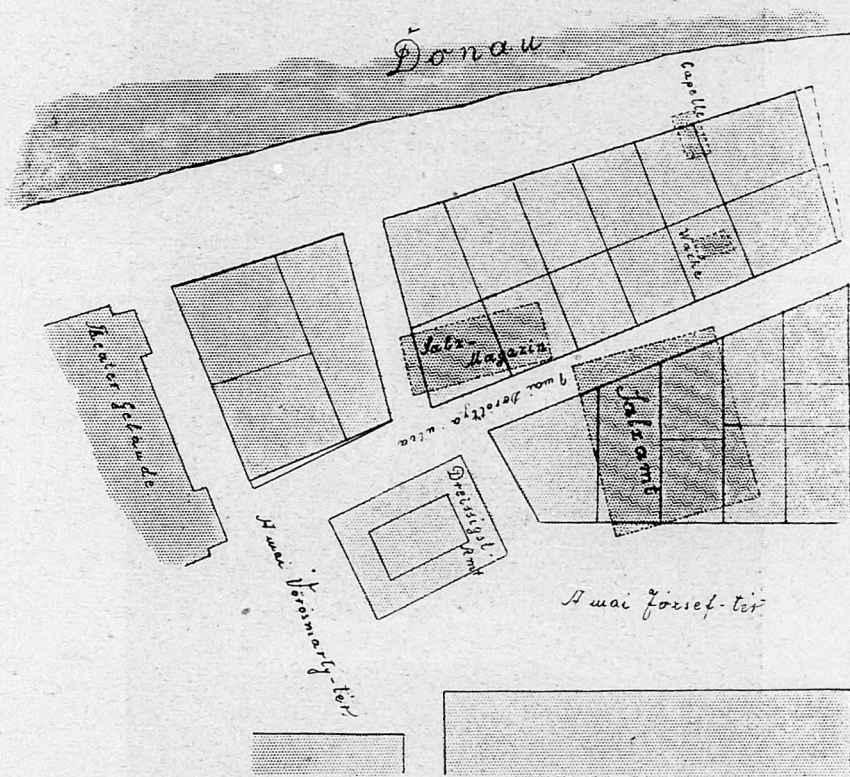
A dunaparti Szent János-kápolna szobra.

Az Eötvös-tér 2. szám alatti ház udvarán áll egy régi kút, amelyet egy még régibb Szent János-szobor díszít. A kutat ma már a vízvezeték vize táplálja, a szobor azonban még abban az időben kerülhetett mai helyére, amikor alatta valóságos kút volt. Ez a szobor azt a látszatot kelti a szemlélőben, mintha a ház építtetője nagyon buzgó ember lett volna s buzgó-sága indította volna a Szent János-szobor felállítására. A látszat azonban ez esetben is csal, mert a szobornak a háztól és kúttól teljesen független története van s ezt a történetet kívánjuk most rövidesen feltárni.

Azon a telektömbön, melyet a Dorottya- és Gróf Tisza István-utcák, a József-tér és a Wurm-utca határolnak, 1820-ig a sóhivatal palotáján kívül más épület nem állott. Beépítetlen volt a Dorottya-utcától a Dunáig terjedő rész is annyira, hogy a mai Vigadóépületen (akkori színház) túl csupán néhány épületet találunk. A Wurm-utca, Mária Valéria-utca, Eötvös-

tér és Dorottya-utcák által határolt telektömbön állott a sóraktár a Leszámitoló- és Pénzváltóbank palotája helyén, a hozzátartozó órház (Wache) a Dorottya-utca 12. számú ház helyén és a Nepomuki Szent János-kápolna az Eötvös-tér 2. szám alatti ház helyén.

Az építkezés csupán akkor indulhatott meg a nevezett telektömbökön, mikor a sóhivatalt a hozzátartozó sóraktárral együtt 1820-ban a Vámház-téren épült új palotába helyezték át. A felszabadult telkek értékesítését a József nádor legfőbb vezetése mellett működő Verschönerungs-Commission végezte s annak felügyelete alatt történt az építkezés is. A régi épületek

A mai Dorottya-utca környékének térrajza 1820-ból.

közül csupán a mai Gerbeaud-palota helyén állott harmincadhivatal (akkori fővámház) maradt meg, melynek emlékét ma is őrzi még a Harmincad-utca elnevezése. 1823-ban a harmincadhivatal kertjét is szabályozták s akkor nyerte a József-tér mai szabályos alakját. (Verschönerungs-Archiv. 3335. sz. alatt József nádor 1823 április 11-i rendelete.)

A Mária Valéria-utcai telkek értékesítésének egyetlen akadálya az ott álló Nepomuki Szent János-kápolna volt, melynek eredetét és rendeltetését illetően a Szépítő Bizottmány nem bírt adatokkal s ezért 1819 június 27-én kelt leiratában a pestvárosi tanácstól kért felvilágosítást. A pestvárosi tanács 1819 október 30-i jelentésében a kápolna eredetéről csupán annyit tudott mondani, hogy 1755-ben épült s 1759-ben Szent-Ilonay érseki helynök engedélyt adott rá, hogy miséket mondjanak benne. Rendeltetését illetően azonban már többet tudott a tanácsi jelentés, mert Helbling

József sóhivatali főnök 1780. évi jelentésére hivatkozva megállapította, hogy a sóhivatali tisztviselők naponként misét hallgattak a nevezett kápolnában s ezért az uralkodó rendeletére sóhivatali jövedelmekből tartották fenn. (Pestvárosi levéltár. Int. a. m. 8703.)

E jelentés alapján József nádor 1820 január 27-én kelt leiratában megengedte, hogy mihelyt a sóhivatal Vámház-téri új palotájába költözik, ez a kápolna lebontassék, mert azontúl nem szolgálhat többé eredeti rendel-

Az Eötvös-tér 2. szám alatti ház udvarán álló Szent János-szobor.

tetésének. (Verschönerungs-Archiv. 2649. sz.) 1820 augusztus 22-én történt meg a vonatkozó s 474. számmal jelzett telek árverése, amely alkalommal a kápolna anyagának becsértékét 545 frt 20 kr.-ban állapították meg. A $206\frac{2}{3}$ □-öles telek négyszögöléért az óbudai kamarauradalom tisztartója Urbanovich Pál ígért a legtöbbet s ennek következtében a telek a kápolnával együtt 11.178 frt-ért az övé lett. (Verschönerungs-Archiv. 2843. sz.)

Urbanovich Pál azonban sem a telek vételárát nem tudta kifizetni, mert 1825 február 12-én még mindig 7446 frt-tal tartozott a Szépítő Bizottmánynak, sem építési kötelezettségének nem tett eleget. Ugyanakkor a szomszédos Dorottya-u. 12. sz. alatti telken, melyet a morva származású Hudetz Vencel vele egyidőben vásárolt meg a Szépítő Bizottmánytól, már tekintélyes ház emelkedett. Ez a Hudetz Vencel 1823 szeptember elsején lett pesti polgárrá s ugyanakkor már terézvárosi háztulajdonos volt. Test-

vére Hudetz János kereskedő még 1819 február 27-én vétetett fel a pesti polgárok sorába s valószínűleg ő hozta Pestre Hudetz Vencelt is. Hudetz Vencel szemet vetett a szomszédos telekre s miután Urbanovich Pállal az átvételt illetőleg megállapodott, 1825 február 13-án a telek átírását kérte a Verschönerungs-Commissiontól, ami meg is történt. (Verschönerungs-Archiv. 3658. sz.)

Hudetz Vencel a telek átírásával vállalt építési kötelezettségének gyorsan eleget tett, már 1825 május 8-án bemutatta az építendő kétemeletes ház tervét, amit a Verschönerungs-Commission jóvá is hagyott (Verschönerungs-Archiv. 3705. sz.) Hudetz Vencel volt tehát az Eötvös-tér 2. sz. alatti ház építtetője s ő bontatta le a régi Szent János-kápolnát is, amelyből az udvaron álló Szent János-szobor származott. Ez a szobor volt a kápolna egyetlen olyan alkotó része, amelyet értékesíteni nem lehetett s így történt, hogy azt az udvaron álló kút díszéül alkalmazták.

Hudetz Vencel nem sokáig tartotta meg az új házat, mert már 1827 április 17-én 100.000 frt-ért eladta Ferdinándy Ignácnak és feleségének. Ezt a Ferdinándy Ignácot 1809 július 17-én mint pesti háztulajdonost vették fel a pesti polgárok sorába s először Ferdinánd-nak, aztán Ferdinándi-nak, végül pedig Ferdinándy-nak írták a nevét. Több mint négy évtizeden át volt e ház a Ferdinándy-család tulajdonában, aztán Sárkány József és felesége birtokába jutott, végül a trieszti Assecurazioni Generali részvénytársaság vásárolta meg.

Amint az elmondottakból látható, a Szent János-szobor ismételtlen gazdát cserélt, amióta magántulajdonná lett s teljes mértékben rászolgált arra, hogy végre is megszűnjék vásári portékául szerepelni. Ha már eredeti rendeltetésének nem is adható vissza, legalább olyan helyen kellene felállítani, ahol megfelelő gondozásban részesül. Műértéket nem képvisel ugyan, de a régi pestvárosi élet kevésszámú emlékei közé tartozik s ezek között lenne a méltó helye, nem pedig egy magánház udvarán.

Az első pesti magyar újságíró.

Március 30-án lesz száz esztendeje, hogy az első pesti magyar újságíró, Kultsár István meghalt. A magyar irodalomtörténet nem helyez különösebb súlyt egyéniségére és írói működésére, pedig a nemzeti szellem felébresztésének és megerősítésének legtevékenyebb apostolai közé tartozott, aki nem csupán szóval és tollal, hanem tiszteletreméltó áldozatkészséggel is munkálta e szent ügyet. 1806 július 2-án indította meg „Hazai Tudósítások“ című lapját, mely 1808 július 2-től kezdve „Hazai és Külföldi Tudósítások“ cím alatt jelent meg s egészen 1848-ig fennállott. Ez volt az első pesti magyar újság, mely Pest város megmagyarosodására nagy hatást gyakorolt.

Ismeretes, hogy Kultsár István áldozatkész pártfogója volt a pesti magyar színészetnek s 1813-tól 1815-ig a színtársulat igazgatója is volt. A színészetten kívül a tudományos irodalom fellendítését is szívében viselte s kortársa, Jankovich Miklós kéziratoss bibliográfiájában egész sereg olyan munkát sorolt fel, melyek a Kultsár István költségén jelentek meg. Neki köszönhetjük Mikes Kelemen törökországi leveleinek első kiadását s az ő buzdítására írta meg Horvát István „Rajzolatok a magyar nemzet legregibb történeteiből“ című művét, melyet ugyancsak Kultsár István adott

ki s aztán lapja olvasóinak ajándékol küldött meg. Egyszóval Kultsár István s a korabeli magyar irodalom között olyan szoros kapcsolatot találunk, amely Kultsár István emlékét tiszteletreméltóvá teszi.

Kultsár István pesti működését különösen az tette emlékezetessé számunkra, hogy lakása az akkori magyar írók társaséletének egyik központja

Kultsár István márvány sír-
emléke a belvárosi templom-
ban.

volt, ahol többek között Kazinczy Ferenc és Kisfaludy Károly is megfordultak.¹ Kultsár István otthonában készült el a Tudományos Gyűjtemény terve s itt indítványozta Kisfaludy Károly az Aurora megindítását. Toldy Ferenc a Hatvani-utcába, a Cziráky-ház (mai Nemzeti Kaszinó) szomszédságába helyezte ezt az irodalomtörténeti szempontból emlékezetes helyet,

¹ Toldy Ferenc: Irodalmi és társasköreink emlékezete. Kisfaludy Társaság évlapjai (1874—75. évf. 214. l.).

amiből arra kell következtetnünk, hogy talán nem is a Kultsár István lakása, hanem a Hazai és Külföldi Tudósítások szerkesztősége volt a magyar írók találkozó helye. Ezt a következtetést az is támogatja, hogy az 1810. évi előfizetési felhívásokat Kultsár István a Hatvani-utca 499. sz. ház alól bocsátotta szét, másrészt pedig Kultsár István utódja a szerkesztőségben, Galvácsy László is a Hatvani-utcai házat (542. sz.) jelöli meg szerkesztői székhelyül 1834-ben. Kultsár Istvánnak 1816 január 18-a óta szép háza volt az Ősz-utcában (mai Szentkirályi-utca), melyet gróf Széchenyi Ferentől vásárolt meg 10.000 frton s így elképzelhetetlen, hogy nem a saját házában lakott volna. Ezt a házat özvegyének 1856 augusztusában bekövetkezett halála után Kultsár Béla örökölte, ki 1867 március 17-én a felesége nevére iratta át, ma pedig a Szent István Társulat palotája áll a helyén.

Kultsár István halála után özvegye Perger Anna Mária szép vagyont örökölt, mert 1831 október 14-én a következő pesti ingatlanokat írták át a nevére:

Ősz-utcai (mai Szentkirályi-utca) 848. számú ház, melyet Kultsár István 1816 január 18-án szerzett.

Zerge-utcai (ma Horánszky-utca) 866. számú ház, melynek telkét Kultsár István 1816 február 8-án vásárolta s csak utóbb építkezett rá.

Práter-utcai 93. számú ház, melyet Kultsár István 1826 július 20-án szerzett.

Váci-út melletti 7 holdas telek, melyet 1817 július 19-én szerzett s melyet 1819 szeptember 6-án 2 holddal kiegészített.

Váci-út melletti $2\frac{3}{4}$ holdas telek, melyet 1826 január 19-én szerzett.

Végre 3 kőbányai szőlő, melyeket 1822 március 7-én, december 19-én és 1823 szeptember 18-án szerzett.

Mindezek nyilvánvalóvá teszik, hogy Kultsár István az újságírás terén anyagi sikereket is ért el s ezek tették lehetővé számára azt, hogy az irodalom és művészet áldozatkész pártfogójául szegődjék.

Ez a fényes örökség tette lehetővé Kultsár István özvegye Perger Anna számára, hogy elhalt férje sírja felé Ferenczy István szobrászművésszel díszes síremléket készíttethessen. A pestvárosi levéltárban Rel. a. n. 4361. jelzés alatt található az özvegynek 1832 december 22-én a pestvárosi tanácshoz intézett folyamodványa, melyben a síremléknek a belvárosi plébániatemplomban leendő felállítására kért engedélyt azon indokolással, hogy elhalt férje a belvárosi plébániatemplom kriptájában van eltemetve. Az ügy megvizsgálásával megbízott Weidinger János tanácsnok a belvárosi plébános és templomgondnok meghallgatása után azt javasolta a tanácsnak, hogy tekintettel Kultsár István újságírói érdemeire, engedjék meg a síremléknek a belvárosi plébániatemplomban leendő felállítása s elhelyezése a keresztrefeszített Krisztust ábrázoló oltár melletti fal jelöltesség meg. A pestvárosi tanács a javaslatnak megfelelően határozott s Kultsár István márvány síremléke ma is áll a belvárosi templomban, hirdelve Kultsár újságírói érdemeit s Ferenczy művészetét.

Az építőművészet kezdetei Pesten.

A XVIII. század utolsó évtizedeiben Pest népességének számát tekintve már tekintélyes városnak volt mondható, külsején azonban még alig látszott meg a városi jelleg. A polgárságnak nem voltak művészi igényei, házaikat egyszerű kőművesmesterek tervezték és építették, a város egyetlen monumentális épülete a Rokkantak Palotája (mai Központi Városháza) pedig bécsi mester alkotása volt. Az első nagyobb építési vállalkozó, a Hatvanból ideszármazott Jung József már 1773 óta itt működött ugyan, képességei azonban alig haladták meg az átlagot, amint azt a Rókus-kórház első elgondolásából is láthatjuk. S Jung József megtelepedése is rengeteg nehézséggel járt, amint azt a Pest városi tanács 1773 július 8-án ez ügyben tett előterjesztéséből láthatjuk, amelyben kénytelen volt Jung érdekében a helybeli kőművesmesterekkel szembeszállni. (Intim. a. a. 4911.) A Lipótvárosban 1786-ban építeni kezdett úgynevezett Újépület sodorta hozzánk az első magasabb képzettségű építőmestert, Hild Jánost, kinek állandó megtelepedése korszakalkotóvá lett a pesti építőművészet számára.

Hild János mint főpallér vezette az Újépület építését s mikor a munka befejezéshez közelgett, 1788 november 28-án kelt felségfolyamodványában azt kérte, hogy adják el neki az Újépülethez használt téglaegetőhelyet azon joggal, hogy ott továbbra is téglát égethessen s azzal kereskedhessen. Indokolásul egyrészt azt hozta fel, hogy az a terület téglaegetésen kívül egyébre úgysem használható, másrészt pedig a téglaegetés útján megfelelő ismeretséget óhajtott a városban szerezni, hogy az Újépület munkáinak befejezése után itt megtelepedhessen. A véleményadásra felhívott pestvárosi tanács ezzel szemben 1789 február 13-án kelt jelentésében azt hozta fel, hogy a téglaegetés joga kizárólagosan a várost illeti meg s Hild János kérésének teljesítése esetén a várost jelentős károsodás érné. E jelentésnek az lett az eredménye, hogy Hild Jánost kérésével elutasították. (Pestvárosi levéltár Int. a. m. 2890.)

A kérés elutasítása nem riasztotta el Hild Jánost megtelepedési szándéka végrehajtásától, mert 1789 szeptember 3-án építőmesterei jogért folyamodott a helytartótanácsához, amely az ügyet a pestvárosi tanácshoz tette át. A pestvárosi tanács hajlandó is lett volna a kérést teljesíteni, a pesti kőművescéh azonban a jog megadását oly módon igyekezett megakadályozni, hogy állandóan halogatta az ilyenkor szokásos remekmű kitűzését. Erre Hild János 1790 május 3-án újból a helytartótanácsához fordult s kérésének támogatására Alvinczy altábornagy ajánlólevelének bemutatásán kívül helybeli építkezéseire s Ganneval udvari építőmester melletti működésére hivatkozott. A felhozott érvek olyan erősek voltak, hogy a helytartótanács 1790 május 7-én a pestvárosi tanácsot a remekmű kitűzésére utasította s ezzel Hild János megtelepedésének a kérdése befejezést nyert. (Pestvárosi levéltár. Intim. a. m. 4060.)

Éppen ilyen nehezen ment építőművészetünk másik mesterének, Pollack Mihálynak a megtelepedése is. Pollack Mihály Krausz János építőmester mellett teljesített kőművespalléri szolgálatot s a nevezett építőmester halála után özvegyét, Bogsch Erzsébetet akarta feleségül venni, hogy ezúton építőmesteri jogosítványt szerezzen. A pesti lajstromozatlan iratok között ugyanis fennmaradt a nevezett özvegy 1799 július 12-én kelt kötelező nyilatkozata, amelyben kijelentette, hogy hajlandó Pollack Mihályhoz férjhezmenni, mihelyt az építőmes-

Az Újépület látképe a lerombolás előtt.

teri vizsgát kiállotta; ha pedig a feltétel teljesítése után megváltoztatná elhatározását, akkor férje mesterjogát átengedi Pollack Mihálynak. Pollack Mihály jelentkezett is a kőművescéhnél a vizsgálatra, a céh azonban kifogásokat emelt ellene, mire 1799 augusztus 8-án kelt beadványában a pestvárosi tanácshoz fordult és kérte ügye elintézését. A vizsgálattal megbízott Kögl József tanácsnok 1800 május 14-én kelt jelentésében Pollack Mihály ellen foglalt ugyan állást, a megtelepedésben azonban nem akadályozhatta meg, mert 1806-ban Hild Jánossal együtt már ők állottak a helybeli kőművescéh élén s amint a következőkből láthatjuk, mindent megtettek az építőművészet színvonalának emelésére.

1804 április 10-én Zitterbarth Mátyás építőmesteri jogért folyamodott azon indokolással, hogy tanuló- és vándoréveit becsületesen kitöltötte, ezenfelül helybeli kőművesmester fia s a nemesi felkelés

alatt a saját költségén teljesített katonai szolgálatot. Csaknem egyidejűleg, 1804 április 9-én, Hofrichter József is kérte az építőmesteri jog megadását azon indoklással, hogy helybeli asztalosmesternek és volt szószólónak a fia, vándorévei alatt hat hónapon át a bécsi csatornaépítésnél volt alkalmazva, de 1800 szeptember 30-án felsőbb rendeletre a többi külföldivel együtt kénytelen volt Bécsset elhagyni, azután három éven át (1804 április 7-ig) a terézvárosi templom építési munkáit vezette mint pallér, végül 1803-ban Thalherr József állami építészeti igazgató mellett dolgozott a győri püspöki székesegyház és palota felvételénél. A vizsgálatnál megbízott Kögl József tanácsnok 1804 július 15-én azt jelentette a pestvárosi tanácsnak, hogy a helybeli kőművescéh véleménye szerint máris túlsok az építőmester Pesten s helyesebb lenne, ha a fiatal kőművessegédek néhány éven át mint pallérok keresnék kenyerüket. Ugyanez volt Kögl József tanácsnok véleménye is s Zitterbarth Mátyás ellen különösen azt hozták fel, hogy lassanként az egész kőművescéh Zitterbarthokból fog állani, Hofrichter Józsefnél pedig azt kifogásolták, hogy a francia háború miatt csupán két esztendő telt ki köteles vándoréveiből. Ezzel szemben a pestvárosi tanács 1804 július 16-án kelt határozatában mindkettőt felveendőnek tartotta az építőmesterek sorába s Hofrichter József vándorévei ügyében felmentést kért a helytartótanáctól.

Amilyen könnyen sikerült Hofrichternek a kőművescéhvel szemben is a mesterjogot megszerezni, olyan nehezen tudott a feladott műremekkel megbírkózni, amint ezt Kögl József tanácsnok 1805 május 17-i jelentéséből láthatjuk. Ennek ellenére máris munkákat vállalt más építőmesterek, nevezetesen Kasselik és Jung nevében, kik közül az utóbbi már nem is folytatta mesterségét. Ezt a kőművescéh természetesen kifogásolta, de kifogásolta azt is, hogy az építőmesterekhez hasonlóan nádpálcával és kötény nélkül szokott megjelenni a munkahelyeken s a helybeli kalendáriumban is építőmesterként szerepelt. Kifogásait a kőművescéh azzal zárta le, hogy szerencsétlenség esetén nem szavatolnak érte. Ennek kapcsán emlékiratot is terjesztettek elő, amelynek szerzője és írója maga Hild János volt s ebben megállapították azt, hogy az építőipar terén bajok vannak, nevezetesen a munkák kivitele silány, a munkabérek túl magasak és az építőmunkások fegyelmezetlenek. Mind e bajok oka pedig az, hogy nincsenek kötelező építési rendszabályok, minden építettő tetszése szerint építhet, nincs megfelelő építőanyag s silány anyaggal dolgoznak, végül nincs elegendő építőmunkás, mert mindenki építőmester akar lenni. A nevezett bajok elhárítására a kőművescéh a következőket javasolta: Minden építettő köteleztessék az építési tervek előzetes bemutatására s jóváhagyott tervek nélkül ne lehessen építkezni. A tanács köteleztessék a bemutatott építési terveknek záros határidőn belül való jóváhagyására, nehogy az építkezések emiatt haladékot szenvedjenek. Amennyiben valamelyik építőmester a tanácsi jóváhagyás előtt merne építkezni, bírságoltassék meg 50 forinttal az építettővel egyetemben, de bírságoltassanak meg az építőmunkások is, ha jóváhagyott terv nélküli építkezésnél közreműködnének. Amennyiben az építettő a jóváhagyott tervtől el kívánna térni, ehhez is

tanácsi jóváhagyást legyen köteles szerezni. Minthogy a silány építőanyag felhasználásából sok baj származik, ezt is csak tanácsi jóváhagyással legyen szabad használni. Ha valamelyik építőmester az építőanyag silánysága miatt nem lenne hajlandó folytatni a munkát, más építőmesternek ne legyen szabad elvállalni azt. Minthogy az építőmesterek „építőgaras“ címén alig keresnek annyit, mint az építőmunkások, köteleztessenek az építtetők a tervek díjazására. A fertálymesterek köteleztessenek végül annak ellenőrzésére, hogy építőmunkát csupán építőmesterek vállalhassanak s ha ez ellen valaki véteni merne, bírságotassék meg 100 forinttal.

E beadványra a pestvárosi tanács 1805 május 21-én úgy határozott, hogy Hofrichter köteles a remekművet három hónap alatt elkészíteni, addig nem szabad építőmunkát vállalnia. A javasolt építőrendszabályokat pedig módosításokkal elfogadta a tanács és kihirdette, minek következtében ez tekinthető Pest város első építési rendszabályának.

1806 október 21-én a helybeli kőművescéh erélyes hangú beadványt intézett a pestvárosi tanácshoz, melyben különösen azt kifogásolta, hogy Hofrichter József a remekmű elkészítése helyett építőmesteri munkát vállal s mint megrovandó körülményt említette fel azt is, hogy Zitterbarth Mátyás építőmester legjobb szobáját két esztendő óta lefoglalva tartja a remekmű készítése címén. Ezt a beadványt Hild János és Pollack Mihály már mint céhmesterek írták alá s maga a beadvány teljesen a Hild János kezeírása. A beadványra a pestvárosi tanács 1806 november 27-én úgy határozott, hogy Hofrichter a remekművet 1807. évi farsang végéig köteles bemutatni, ami meg is történt, mert Weidinger János tanácsnak 1807 január 31-én már a kőművescéh erre vonatkozó döntését is közölte a pestvárosi tanáccsal. Eszerint az 1807 január 25-i céhgyűlés a remekművet nem találta elfogadhatónak s újabb remekmű készítésére utasította volna Hofrichtert, ha nem kellett volna attól tartania, hogy azzal is sokáig fog elkészülni s a kőműveslegények körében a nyugtalanság tovább fog terjedni. Minthogy pedig a kőművescéh a határozathozatalt a pestvárosi tanácsnak engedte át, az 1807 február 3-án úgy döntött, hogy Hofrichternek meg kell adni az építőmesteri jogot. (Int. a. m. 7893.)

A kőművescéh bírálatát Hild János és Pollack Mihály céhmesterek írták alá, értelmi szerzője azonban Hild János volt, mert az egész az ő kezeírása. Ez értékes okmány szerint nem lehet ugyan minden építőmester tökéletes építőművész (Architekt), azt azonban mindenestre meg lehet követelni egy pesti építőmestertől, hogy alkotásai szépek, kényelmesek és szilárdak legyenek, annál is inkább, mert Pest városa ugyanaz Magyarország számára, ami Bécs a monarchia számára. Minden építőmestertől meg lehet továbbá követelni, hogy kifogástalan költségelőirányzatot tudjon készíteni s értsen a jogtudományhoz is, mert gyakran kell jogi viták eldöntésében résztvennie. Ámbár Hofrichter József az 1804 október 28-án megtartott szóbeli vizsgálaton nem tett tanuságot valami nagy tudásról, mégis feladták neki a remekművet, amelynek elkészítésére csaknem három eszten-

dőre volt szüksége. Egy fejedelmi palotát kellett terveznie s terve ellen a következő kifogások merültek fel:

Mindenekelőtt azt kifogásolták, hogy a díszesebb korinthusi rendszer helyett az egyszerűbb jón rendszert alkalmazta s a homlokzatra ízléstelen és hozzáférhetetlen attique-ot helyezett. Kifogásolták továbbá, hogy a szárnyépületet perspektívában rajzolta meg s a tetőre nehéz Atlaszt helyezett. Kifogást emeltek a keskeny kapubejáratok, a felesleges második fölépcső s a cselédségi lakások ügyetlen elhelyezése ellen is. Nem tartották sikerültnek a dísztermet sem, mely szélességénél háromszor hosszabb s csupán egy sötét előszobán át közelíthető meg. Erős falakat helyezett oda, ahol nincs rá szükség és megfordítva. A költségelőirányzatot csupán nagy vonásokban készítette el s nem tett tanúságot jogi ismeretekről sem.

Ebben a bírálóban kétségtelenül vannak olyan részletek is, melyeket nem a műízlés, hanem a verseny elleni védekezés sugalt, mindamellett figyelemreméltó jelenségnek tartjuk azért, mert a műkritika első megnyilvánulása az építőművészet terén. Amikor tehát 1808-ban a Verschönerungs-Commission megalakult, már volt építőművészetünk s ezt az építőművészetet Hild János és Pollack Mihály alapították meg. A Verschönerungs-Commission csupán alkalmat adott az alkotásokra s e téren úgy Hild János fia József, mint Pollack Mihály is jó példával jártak elől.

1802—1872.

Hetven év a Ludovica Akadémia alapítási történetéből.

A katonai kérdések már a múlt évszázad elején is jelentős szerepet játszottak a Rendek tanácskozásaiban. És joggal. Mert egyrészlől a katonainak nevezett nemzet harckészsége éppen a nemzeti véderő elhanyagolása következtében óriási hanyatlást mutatott és másrészlől azért, mert a magyar nemesség ifjai alig juthatván be a csak Ausztriában létező katonai iskolákba, előmenetelük a katonai szolgálatban kilátástalan is volt.

Valahányszor tehát újabb pénz- és véráldozat kívántatott, ezek megajánlása kapcsán a fenti sérelmek orvoslása is kéretett.

Nem volt a Rendek között véleményeltérés, hogy legelsősorban is a jövő nemzedék megfelelő képzése a legfontosabb feladat. Már az 1802. évi országgyűlésen 10.000 forintnyi alapítványt tett le e célra a nádor kezeihez gróf Beleznay Sámuel. (1802. évi XX. t.-c.) Példáját követték a Rendek s az 1808. évi országgyűlésen gróf Eszterházy Kázmér 6000, Zichy József somogyi követ 10.000, Jekelfalussy József zempléni követ 12.000 forintnyi adományán kívül 60-an ajánlottak fel 1000 és 5000 forint közötti összeget úgy, hogy ez év október 1-ére már 162.000 forint gyűlt e célra össze. Ehhez járultak még a főrendek adományai: József főherceg 10.000, Ambrus főherceg 20.000, gróf Batthyány Károly 24.000, gróf Illésházy 15.000, báró Fischer egri érsek, Verhovác zágrábi érsek, gróf Zichy Ferenc 12—12.000, gróf Koháry Ferenc, gróf Eszterházy Ferenc, herceg Grassalkovich és

Lovász Zsigmond 10—10.000, további 43 adakozó 1—8000 forinttal, akként, hogy több mint 338.000 forint gyűlt egy napon össze, melyhez másnap további 65.000 forintnyi adomány érkezett.

A nemzet megérezte a veszélyt, mely Hazáját fenyegette: de késznek is bizonyult vérével és vagyonával egyaránt annak védelmére lenni.

1808. évi október 3-án a két Ház már egybehangzóan elhatározza a magyar katonai akadémia felállítását, a király e célra átengedi a váci Theresiana Akadémia épületét (1808. évi országgyűlés jegyzőkönyve 151. l.) s másnap egyrészt a királyné ad engedélyt arra, hogy az új intézet nevéből Ludovica-Akadémiának neveztessek el: „nem azért, hogy adományunknak, hanem hogy a nemzethez való vonzalmunknak tartsa fenn emlékezetét“ (1808. évi országgyűlés XIII. jegyzőkönyve, okt. 4.) s másrészt a király legfelsőbb elhatározásával utasítja az udvari korbálynokságot, hogy megfelelő tervezetet készítsen:

„Lieber Graf Erdödy! Ueber die neben liegende Repraesentation meines Königreiches Hungarn, hat Mir die Kanzlei den Beantwortungs-Entwurff ehenstens vorzulegen. Pressburg, den 4-ten October. Franz, m. p.“

A tervezet, mely a haditanács, helyesebben Gometz altábornagy munkája, elkészül s az október 25-i ülésen Brunswick József tárnokmester, mint az ez ügyben kiküldött bizottság (regnicolaris deputatio) elnöke, azt már be is mutathatja. Ennek nyomán megkezdődik a tárgyalás s a Rendei november hó 5-én tartott utolsó ülésében már kihirdetik az erről szóló s már meg is erősített 1808. évi VII. törvénycikket...

Határtalan volt a lelkesedés, mely az ügy ily gyors és sikeres elintézése nyomán a nemzetben fakad. Az egyes császár-huszárezred november 15-én Kobilkáról 1200 forintot küld ez intézet részére (gróf Neipperg jelentése ugyane napról), s a király 1809 elején testvére, Károly főherceg, generalissimus ajánlata alapján már ki is nevezi az új intézet igazgatóját:

„Ich ernenne zum Director des Ludovicums den Obersten Andreas Petrich und erwarte die weitere Auskunft, welcher Gehalt und Emolumenten-Genuss dem Director zu verleihen wäre, so wie die Vorschläge wegen der Verfassung und Einrichtungen dieses Instituts zu meiner Genehmigung. Franz, m. p.“

1809 június 8-án pedig Győrben a Nádor 70.000 forintot utal ki Heppe építkezési igazgatónak az építkezés megkezdhetésére. Mivel pedig Heppe még ez évben meghal, annak vezetésére Heyne kap megbízást.

Sajnos, az ügy ezután aktává változott s mint ilyen eredménytelenül vándorolt a nádor, haditanács, kancellária, építészeti tanács stb. hivatalok útvesztőiben. Ehhez járult, hogy közben Magyarország is harctérré lett s nagyobb és fontosabb kérdések vonták el az illetékesek figyelmét. Csak 1811 elején kerül ismét szőnyegre az Akadémia ügye, február 23-án a Nádor elrendeli a megfelelő költség- és építéstervezet felterjesztését. Közben azonban halálos seb találja a Nemzetet: az 1811. évi február 20-án kiadott „Nyílt parancs“ a forgalomban lévő bankjegyek értékét $\frac{1}{5}$ -re devalválja s az Akadémia $1\frac{1}{4}$ millió forintos alapja is $\frac{1}{4}$ millióra olvad le, a kereken 1 millió forintot igénylő építési szükséglettel szemben!...

Általános zavar, pénzügyi bizonytalanság, országos ingerültség támadt a devalváció nyomán. A bankjegyek értéke 1812 tavaszán 55%-ra száll le, az építkezés pedig bizonytalan időre lesz elhalasztva.

1812 május 26-án váratlanul és nyomott hangulatban bezáratott az országgyűlés, mely még hat nappal előbb törvénybe iktatta (1812. évi II. t.-c.) az Akadémiára begyűlt újabb adományokat. Ezek között szerepel Horvátország 48.000, a városok 60.000, Arad, Bács, Hont, Nógrád, Nyitra, Pest, Temes, Trencsén, Szerém és Zala megyék összesen 180.000 (ebből Hont 88.000) és két huszárezred (Nádor- és Császárhuszárok) 2000 forinttal. A kormány önhatalmúlag oldja meg a pénzügyi kérdéseket, kiadván az „*Anticipations-Schein*“-eket, melyek értéke 27—33 között váltakozván, 16 év alatt 100 forint tőke értéke 8 forintra apad le!

Ilyen körülmények között öfelsege 1813 március 9-én a korlátnokhoz „*Handbillet*“-et intéz:

„*Lieber Graf Erdödy! Sie werden, wen es schon nicht geschehen seyn sollte, sogleich die Veranstaltung treffen, dass die für das Ludoviceum vorhandenen Gelder, bis sie Bestimmung erhalten, fruchtbringend verwendet werden, so vorteilhaft als möglich. Wien den 9-ten März 1813. Franz, m. p.*“

A tőkék gyümölcsöző elhelyezésére vonatkozó ezen rendelkezést nyomon követte egy másik, mely egyben „*ad acta*“ tétette az egész ügyet. Elmúlt a napoleoni veszedelem, a szent szövetség megkötése hosszú időre békét látszott biztosítani, nem volt immár szükség sem a magyar áldozatokra, sem a magyar Katonai Akadémiára. Az 1813. évi november 9-én kiadott királyi elhatározás ezért kimondja, hogy: „a kivitelezés kivihetetlen lévén, tervezet készítendő arra, mikép volna a tőke az ifjúság javára hasznosítható“.

Három év mulva kerül újból elő az ügy. Swoboda ezredes, építészeti igazgató Petrich (közben előlépett) tábornokkal újból megvizsgálja a váci épületeket s azokat végleg alkalmatlannak találván, helyette a nagyszombati rokkantak-házát hozza javaslatba. S bár legfelsőbb elhatározás 1817 augusztus 2-án utasítja a kancelláriát, hogy a főhaditanáccsal erről tárgyaljon, e megoldási terv is eredménytelen marad.

Hosszú pihenő következik ezután, míg végre 1827 június 2-án felvetődik a harmadik terv: adassanak el a váci ingatlanok s az Akadémia részére Pesten szereztessék megfelelő telek. E tervet is törvénybe iktatják s ez volt az 1827. évi XVII. t.-c., mely egyben az időközben előlépett Petrich tábornagyszernagy fizetési ügyét is akként rendezi, hogy az az Akadémiát ne terhelje:

„*Superatur per Resolutionem Meam Super propositione de dato 17. Junii 1827 demisse substratae 4. Julii 1827. elargitam, ope cujus fundus Academiae Ludovicae ob onere emensae locali Directori dotationis, cum hujus functiones de praesenti necessariae non sint, sublevatus est. Viennae, die 9. novembris 1827. Franciscus, m, p.*“

Végre 1829-ben megvétellett az intézet részére a pesti Orczy-telek 60.000 forintért, míg a váci telek 1834-ben árverésen adatott el. Pest városa ehhez hozzáadta az Ilyéskút környékét is, azon feltétellel, hogy az a közönség részére nyitvatartassék.

Az építés vezetésével Pollák Mihály építész bízott meg, aki mellé építészeti gondnokul Gömör Károly rendeltetett. A szigorú és nedves tél bár erősen hátráltatta az előmunkálatokat, mégis annyira haladtak, hogy végre 1830 június 28-án a Nádor, a Rendek és főrendek, nemkülönben

nagy közönség jelenlétében ünnepélyesen letehető az épület alapkövét, melybe, szokáshoz híven, a forgalomban lévő arany- és ezüstpénzek egy-egy példánya is elhelyeztetett. Ugyanekkor lett elhelyezve a Zollner Lajos által vésett emléktábla is, a következő szöveggel:

Magyar ifjaknak. A hadi tudományban való oktatására. Dicső I. Ferencz császár s kir. kedvezéseivel. Az 1808-iki országgyűlésében rendeltetett. Mária Ludovica ugyanakkor megkoronázott. Királynéknak neveztetett. Annak bőkezűségével és minden karbeli hazánkfiaiak adakozásával gyarapítottatott. Ludoviceának alapkövét letette. József, a csász. és kir. öcse. Magy. orsz. n. ispánja. Ezen intézet törvényes főigazgatója 1830-ik esztendei szeptember havá 28-ik napján. Midőn, bölcs, előülése. alatt, hazánk, köz-javán. A törvényesen, arra, választott, Férfiak, ezen, városban, tanácskoznak. Építőmester Pollack Mihály: építés gondviselője Gömörly Károly lévén.

Hat évvel később, 1836 őszére elkészült az egész munka s jellemző az akkori viszonyokra, hogy e monumentális, masszív, évszázadokra készült épület 444.052 ezüstforint 48 krajcárra előirányzott költségből 77.193 ezüstforint 20 krajcár megtakarítás (több mint 17%) éretett el!

Meg volt tehát végre az épület, mely átadható rendeltetésének. Am korai volt még az öröm! Hiába fáradozott a nádor megfeszített erővel ezen s hiába foglalta törvénybe az országgyűlés, hogy a megnyitás 1836 november első napjára elrendeltetik: az épület állt, de Akadémia nem kelt életre benne.

E törvény 5. §-a ugyanis kimondotta, hogy: *„minden hadi és más tudományok mellözhetlenül és kirekesztőleg magyar nyelven taníttassanak és következőleg csak olyan tanítók alkalmaztassanak és oly növendékek vétessenek fel, kik a magyar nyelvet tudják.”* E törvény megerősítve nem lett, mert *„kivihetetlen, hogy a katonai tudományok magyar nyelven taníttassanak, mert az ehhez szükséges eszközök hiányzanak”*, az országgyűlés pedig 1836 május 2-án berekesztetett.

Mindenki reménytelenné vált, csak a Nádor nem csüggedett. 1838 február 3-án újabb felterjesztést intéz a Felsőházhoz, melynek eredménye az 1839 január 28-iki legfelsőbb kézirat, melyben arra adatott utasítás, hogy ez ügy gróf Hardeggenel, a főhaditanács elnökével letárgyalandó.

Ugyanez év június 2-án újból összeült az országgyűlés, de sem ez, sem az 1843/4-iki eredményt elérni nem tudott, mert a nemzeti nyelv használata tekintetében felállított követelés áthidalhatatlan akadályt képezett. Tagadó válasz fent, változatlan kívánság lent: természetes, hogy üres maradt a monumentális épület. Csak az 1848-iki események hoztak — ideiglenes — megoldást s a véglegest az 1872. évi XVI. és XVII. törvénycikkek alapján érte el a Nemzet, amikor is az Akadémia a honvédséggel kapcsolatba hozatván, még azon évben megnyílhatott.

1802—1872 = hetven év, hetven tanulságos év a magyar katonai fejlődés történelméből!

Horváth Károly.

KISEBB KÖZLEMÉNYEK.

A városligeti Fuit-síremlék helyreállítása.

1809 óta áll a városligetben az a márvány síremlék, mely eddig csupán „Fuit“ felírással volt ellátva. Ezzel a felírással az 1806-ban elhalt Horváth Jakab pesti ügyvéd kívánta síremlékét megjelölni, ki vagyonát kulturális célokra hagyta s örök nyugvóhelyéül a Városligetet választotta ki. Óhajta teljesült, a Városligetben temették el s síremlékére csupán az általa választott szót vésték. Ez a szó azonban csupán addig talált megértésre, míg hazánkban a latin nyelvet beszéltek, a mai nemzedék számára már talánnyá lett s lassanként a síremlék is elvesztette eredeti jellegét, nem érezte a szemlélővel azt, hogy sírhelyet jelöl meg. Kegyeleti kötelességet teljesített a székesfőváros tanácsa, mikor a síremléket rendbehozatta, rávésette Horváth Jakab nevét és a Fuit szó értelmét.

A régi pesti várkapuk helyének megjelölése.

1808-ban bontották le az utolsó pesti várkaput, a mai Kossuth Lajos-utca végében állott úgynevezett Hatvani-kaput, miáltal Pest városa végérvényesen elvesztette a XVIII. században bírt erődjellegét. Ezenkívül még két kapuja volt Pest városának, egyik a Váci-utca északi torkolatában állott úgynevezett Váci-kapu, melyet 1789-ben bontottak le, a másik a Kecskeméti-utca torkolatában állott úgynevezett Kecskeméti-kapu, mely 1794-ben került lebontásra. Ezeknek a kapuknak s az azokat összekötő falaknak a XVIII. század elején még hadtörténeti jelentőségük volt, mert 1704 telén a kurucok rajtaütéssel akarták elfoglalni Pestet s csupán a fa-

lakon s a polgárság éberségén múlt a rajtaütés meghiúsulása. A XVIII. század végén Pest város kereskedelme annyira fellendült, hogy a kapuk a kereskedelem akadályául szolgáltak s különösen vásárok alkalmával okoztak sok kellemtelenséget, tehát lebontották azokat. A székesfőváros tanácsa most emléktáblával jelölteti meg helyüket, hogy emléküik feledésbe ne menjen.

A Széchenyi-sétány alapításának megörökítése.

Pest város tanácsa 1822 július hó 18-án egyezséget kötött a katonai kincstárral, hogy az úgynevezett „Újépület“ közelében házat nem enged építtetni. Ez a szabadtérnek kijelölt terület rendezetlen és posványos térség volt, mely nem a legszebb látványt nyújtotta a környék lakosságának. Széchenyi István gr. buzdítására a lipótvárosi háztulajdonosok 1845-ben társulattá alakultak és engedélyt kértek a tanácstól e terület befásítására és üdülésre alkalmas helyé való átalakítására. 1845 június 24-én iktatták be a társulatot a tér ideiglenes birtokába s 1846-ban kezdték meg annak rendezését. Ez év március hó 3-án ültette el az első fákat Széchenyi felesége Krescencia grófnő ura helyett, ki ezeit a Tisza-szabályozás munkálataival foglalatloskodott. „Virulj“ szavakkal ültette el az első platánt a grófnő mozsárdurrogás és a jelen voltak hangos örömkialtózása mellett. Ezt a pillanatot kívánja megörökíttetni a székesfőváros tanácsa egy díszes emlékművel, mely a mai Szabadság-tér délnyugati kis parkjában nyerne elhelyezést. Az emlékmű kivitelével Teles Ede szobrászművészt bízta meg a tanács. R.

A budai városvédő Athene-szobor elhelyezése.

Budán, a Szentháromság-szobortól balra, egy kút állott, amely fölé — annak emlékére, hogy 1718-ban Szent Ignác ünnepének előestéjén folyott benne először Kerschensteiner jezsuita atya tervei szerint a Svábhegyről idevezetett víz —

A várbeli Athene-szobor.

Szent Ignác szobrát helyezték el. 1785-ben Carlo Adami comoi származású kőfaragó, hogy letelepedését megkönnyítse, felajánlotta Buda város tanácsának, hogy Szent Ignác szobra helyett hajlandó egy új szobrot faragni olcsó áron. A tanács elfogadta Adami ajánlatát és ő rövidesen kifaragta a városvédő Athene szobrát, amelyet azután Szent Ignác szobra helyére állítottak fel. A szobor Athenet ülve ábrázolja, balkezeivel pajzsra támaszkodik és kop-

ját fog, jobbjaival pedig Buda város címerét tartja és jóságosan tekint a címerre. A múlt század nyolevanes éveiben, térrendezés alkalmával elbontották a kútát és a szobor akkor a Diana-út melletti vízművekhez került. Legújában a székesfőváros tanácsa a magánkézbe került szobrot visszavásárolta és a Halászbástya árkádjai alá helyezte el, most pedig a budai városa előtt kívánja felállíttatni. R.

Buda és Pest városok 1703. évi címerei

Amikor Pest és Buda városok 1686-ban a török hódoltság alól felszabadultak, hosszú időn át nem élvezhették még a középkorban megszerzett szabad királyi városi jogállásukat, míg végre hosszas utanjárás és áldozatok révén 1703 október 23-án I. Lipót királytól mindkét város számára külön kiváltságlevelet sikerült kieszközölni, melyek megújították középkori jogaikat. E királyi kiváltságlevelében meg van állapítva Buda és Pest városok címere is olyan alakban, amint az folyóiratunk címlapján látható. E szerint Buda város címere lilaszínű pajzsban álló három tornnyal díszített ormozatos várfal volt, melynek közepét nyitott s felhúzott rostélyal elátott kapu foglalta el, a címerpajzs felett másik Magyarország címerét tartalmazó kisebb kerek pajzs, mely Buda fővárosi jellegének kidomborítására volt hivatva (*caput sive metropolim regni ipsam civitatem Budensem designans*). Pest város címere egyszerűbb volt, mert kékszínű pajzsban csupán vörös eseréppel fedett erősített tornyot ábrázolt nyitott kapuval és felhúzott rostélyal. Lényegét tekintve, mindkét város ezt a címeret használta a középkorban is s I. Lipót király címeradománya kifejezetten ezeket a középkori címereket kívánta megújítani; csupán az országos címernek a budai címerpajzs felé helyezése volt új, mert ezt a középkorban nem használták. A mai címer annyiban különbözik az

1703. éviéktől, hogy a budai címer várfala két kapuval van ellátva, jelezve Ó-Buda bekebelezését s az országos címer helyére a szent korona került az egyesített címerpajzs felé, ami ugyancsak a fővárosi jelleg ki-domborítására van hivatva.

Kétszáz éves a Központi Városháza épülete.

Az a hatalmas palota, mely ma Központi Városháza név alatt ismeretes, eredetileg rokkant katonák elhelyezésére szolgált s Rokkantak Palotája (Invaliden-Palais) volt a neve. 1716 június 3-án fogtak hozzá az építéséhez s a Városház-utcai homlokzaton olvasható egykorú felírás szerint 1728-ban fejezték be, ami azt jelentette, hogy a Városház-utcai főépület készült el ez időpontra, mert a hátsó rész építéséhez csak 1729-ben fogtak hozzá. Miután a rokkant katonákat a XVIII. század végén Nagyszombatba helyezték át, az üresen maradt épületet kaszárnyának használták s az itt elhelyezett gránátosok után a kaszárnyát Gránátos-kaszárnyának, az előtte elvonnuló utcát Gránátos-utcának nevezték. Miután a régi pesti városháza az 1873. évi városegysítéssel teremtett új főváros számára nem volt elegendő s az 1876-ra felépített Váci-utcai új városháza sem segített a bajon, az 1887 január 26-i közgyűlés a Gránátos-kaszárnya, ekkor már Károly-kaszárnya megszerzése ügyében tárgyalásokat kezdett a tulajdonos katonai kincstárral. E tárgyalások eredménye volt az 1894. évi XX. törvénycikk, mely felhatalmazta a pénzügyminisztert, hogy a kaszárnyát a fővárosnak 5,600.000 forintért eladhassa. A szükséges átalakítások végrehajtása után 1899 október 5-én a hivatalok megkezdték az átköltözést új otthonukba s 1900 február 9-re teljesen kiürült a régi városháza, amelyet 1900-ra lebontottak, hogy az akkor épült Erzsébet-

hídhöz feljárást építhessenek. A régi városháza a kegyesrendiek mai palotája helyén állott s 200 éves múltjával teljesen rászolgált arra, hogy helye emléktáblával jelöltessék meg.

Ötvenéves a városligeti ártézi kút.

Az a nagyértékű gyógyforrás, mely a Széchenyi-gyógyfürdő vizét szolgáltatja, Zsigmondy Vilmos szaktudásának és törhetetlen energiájának köszöni a keletkezését. Már a Földtani Társulat 1866 december 12-i ülésén meggyőződéssel hirdette, hogy a városligetben végzendő mélyfúrás által olyan hévvizet lehetne nyerni, mely a budai hévvizek legmagasabb fokával legalább is egyenértékű. Ámbár egyidejűleg a pestvárosi tanácstól fúrási engedélyt kért, ennek elnyerése előtt már is alkalma nyílt feltevésének helyességéről meggyőződni, mert József főherceg engedélyével 1866 végén a Margit-szigeten kezdhetett hasonló mélyfúrást s 1867 május havában már sikerült ezt a forrást feltárnia, mely ma a Szt. Margit-gyógyfürdőt táplálja. A pestvárosi tanács felhatalmazásával 1868 november 15-én a Városligetben is megkezdte a fúrási munkálatokat, amelyek a margitszigeti munkáknál jóval hosszabb időt vettek igénybe, mert 970-48 méterre kellett lemenni, amíg fáradozását siker koronázta. Ez a siker azonban felülmúlta várakozását, mert 73-8 Celsius hőfokú vizet kapott, éspedig naponként 11.917 hektolitert. Az 1878 május 15-én befejezett munkálatok összes költségei 195.574 forintot tettek ki, a költségekkel azonban felért az eredmény, a főváros 1881-ben gyógyfürdőt állíttatott a forrás mellé, melynek helyén 1908 és 1913 között a mai nagyszabású Széchenyi-gyógyfürdő épült, fővárosunk és hazánk egyik dísze.

A világháború pályadíjat nyert képei.

A magyar katonai erények fenntartása és ápolása céljából az Egyesület a nagy háború pályadíjat nyert legszebb felvételeiből, díszes albumba helyezve, képsorozatot állított össze és megbízottai útján a terjesztést országosan megkezdette. Aki e képeket átnézi, annak lelki szemei előtt elvonulnak önmaguknak vagy hozzátartozóinak a Hazáért hozott rendkívüli áldozatai és mindenkor büszkén mutathat rá a megörökítő gyönyörű felvételekre. A művészi kivitelű album minden lakás vagy könyvtár díszéül szolgál, az abban elhelyezett képek faldíszül egyenként is kiemelhetők. A világháborúban résztvetteknek ezen művet különösen is érdekessé teszi a József kir. herceg Őfensége aláírásával ellátott és az album tulajdonosának nevére szóló Emléklap. Kívánatos, hogy ezen képek minél szélesebb körben találjanak otthonra, mert csak így hirdethetik a magyar nemzet örökéletű, fényes dicsőségét.

